

შოთა ძიძიგუძე

საქართველოს

ს ა გ ბ ჯ ე ი

ჩვენი შრომის მიზანია, მიაწოდოს ფართო საზოგადოებრიობას, განსაკუთრებით ახალგაზრდობას, ძირითადი მწიწნელობის ენათმეცნიერული ცნობები. რაკი „საენათმეცნიერო საუბრები“ განკუთვნილია არა სპეციალური მომზადების პირთათვის, ბუნებრივია, ავტორის თხრობა პოპულარულია და თავისუფალი კვლევითი ხასიათის დეტალიზაციისაგან; აქ მეცნიერული ძიებების შედეგებია გადმოცემული, რამდენადაც ეს შესაძლებელი იყო, და ამიტომ ჩვენ თავი შევიკავეთ, განგვევრო ცალკეული საკითხები სათანადო სიღრმითა და მოცულობით. თუ ყველგან არ მოხერხდა თავი დაგვეღწია სპეციალური ტერმინოლოგიისათვის, ამასაც თავისი გამართლება შეიძლება მოეძებნოს: არაფერი დაშავდება, — და ეს სასურველიცაა, — თუ ფართო მკითხველი შეეჩვევა ძირითად ლინგვისტურ ცნებებს, — მთავარია, თხრობა არ იყოს დამძიმებული და მოსაწყენი.

საილუსტრაციო მასალა აღებულია უმთავრესად ქართველ ენათმეცნიერთა შრომებიდან. შიგადაშიგ საკუთარი დაკვირვებებიცაა წარმოდგენილი. ავტორებზე მითითება, ცხადია, ამგვარი მიზანდასახულების ნარკვევში შეუფერებელი იქნებოდა, — „საენათმეცნიერო საუბრებს“ დამოუკიდებელი კვლევის პრეტენზია არა აქვს, წიგნის ხასიათი ამართლებს წყაროებისადმი თავისუფალ დამოკიდებულებას.

ენის რთული საკითხების ამ წესით დალაგება პირველ ცდას წარმოადგენს ჩვენს სინამდვილეში და, გასაგებია, მას გარკვეული ნაკლიც ექნება. ავტორი სიამოვნებით მიიღებს ყოველგვარ პარუთენელ შენიშვნას. გამოთქმულს წიგნის გაუმჯობესების მიზნით.

როგორ წარმოიშვა ენა

ენის წარმოშობის საკითხით კაცობრიობა უხსოვარი დროიდან არის დაინტერესებული. როდის და რა პირობებში გაჩნდა ენა, რით აიხსნება მსოფლიოს ენების სიმრავლე, თავდაპირველად რომელი ენა ჩაისახა, — აი კითხვები, რომლებიც ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან აღეძრა ადამიანს.

მრავალი ხალხის ზეპირსიტყვიერებაში ეპოულობთ ათასნაირ ლეგენდასა და მითს ენის წარმოშობის შესახებ; ეს იმას მოწმობს, რომ ხალხი საუკუნეთა სიღრმეში დაინტერესებულა ადამიანური მეტყველების დასაბამით, და ამ უძველესი ხალხური აზროვნების შედეგი აღბეჭდილია მრავალფეროვან ფოლკლორულ გადმოცემებში. გავიცნოთ ზოგიერთი მათგანი.

ერთი ესტონურა ზღაპარი მოგვითხრობს, რომ იყო ბრძენი ბერიკაცი, რომელმაც წყლით სავსე ქვაბი ცეცხლზე დადგა. წყალი წამოდულდა და დაიწყო ჩუხჩუხი, სისინი და შიშინი. ამ დროს ბრძენმა მოიხმო დედამიწის ხალხები და, ვინც წყლის ჩუხჩუხის დროს მოვიდა, იმ ხალხმა რაკრაკა ბგერებით დაიწყო ლაპარაკი, ვინც სისინის დროს — სისინა ბგერებით, ვინც შიშინის დროს — შიშინა ბგერებით. ესტონელები სიახლოვის გამო ყველაზე ადრე გამოცხადებულან ქვაბთან და ამიტომ ამეტყველებულან თვით ბრძენი ბერიკაცის ენაზე.

ძველმა ბერძნებმა ასეთი გადმოცემა დაგვიტოვეს: უძველეს ხანაში ადამიანები მშვიდობიანად ცხოვრობდნენ ერთად, არც ქალაქები ჰქონდათ, არც კანონები, ან რაიმე წეს-წყობილება; ლაპარაკობდნენ საერთო ენით და ემორჩილებოდნენ ერთ ღმერთს — ზევსს. დროთა განმავლობაში ჰერმესმა სხვა-

დასხვა კილოკავი გააჩინა და კაცობრიობა დაიყო ხალხებად. ენათა სიმრავლე ამით აიხსნებოდა, გვეუბნება ეს ბერძნული ლეგენდა.

გავრცელებულია აგრეთვე ერთი ალათაური ლეგენდა, რომელიც გვაუწყებს, რომ უხსოვარ დროს ალათაელებს ჰქონდათ დედამიწის ზურგზე ერთადერთი სიბრძნის წიგნი. ალათაელები მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. ერთხელ კოკისპირული წვიმა მოსულა და ცხენზე აკადებული ეს დიდი წიგნი სულ დასველებულა. მეორე დღეს კაშკაშა მზეზე გაუფენიათ ეს წიგნი გასაშრობად. ერთი თეთრი ძროხა მიპარულა და წიგნი დაუღეკია. ამის შედეგად ისინი სხვადასხვა ენაზე ალაპარაკებულან; თეთრი ძროხა კი ალათაელებს დღემდის სძულეობათ. მაშასადამე, დღევანდელი ნაირ-ნაირი ენების სათავე თურქმე ალათაური ენა ყოფილა (ალათაური თურქული მოდგმის ენა).

ენის წარმოშობის თაობაზე ლაპარაკია ბიბლიაშიც (დაწერილია პირველ ათასწლეულში ჩვენ ერამდე). იქ, სადაც მოთხრობილია საწყაროს გაჩენის ამბები. საგნების სახელები ადამს ღმერთმა ამცნო, ვკითხულობთ ბიბლიაში. ამ წიგნის მეორე ნაწილში კი ვტყობილობთ, რომ, როცა პირველი ადამიანი გაჩნდა, ღმერთმა აჩვენა მას ყველა არსება და საგანი. ხოლო ადამიანმა მათ სახელები გამოუგონა. ბიბლიის გვიანდელი „მკვლევარები“ ეძიებდნენ იმ ენას, რომელზედაც ადამი ალაპარაკებულა. ეს თავდაპირველი ენა ებრაულიაო. დაასკენეს. ზოგი ავტორი იმასაც ამტკიცებდა, რომ ადამის პირველი ენა ბასკური იყო; ზოგიც ფიქრობდა, ადამი და ევა სამოთხეში საუბრობდნენ სპარსულად, გველი კი, რომელმაც შეაცდინა ადამი და ევა — არაბულად, ხოლო გაბრიელ მთავარანგელოზი მათ თურქულად ელაპარაკებოდა. აღმოჩნდა ისეთი ჰქუის კოლოფიც, რომელიც ირწმუნებოდა, ღმერთი ადამს მიმართავდა შვედურად, ადამი უპასუხებდა დანიურად. ხოლო გველი ევას ელაპარაკებოდა ფრანგულადო.

რით იხსნება ენათა სიმრავლე? ენის ღვთაებრივი წარმოშობის თეორია ამაზე ასეთ პასუხს იძლევა: „ადამიანებს თურქმე გადაუწყვეტიათ აეგოთ ბაბილონის გოდოლი. ესე იგი

ისეთი მაღალი შენობა, რომელიც ცას ასწვდებოდა: ღმერთს ამ განზრახვისათვის ხელი შეუშლია: კოშკის მშენებელი ადამიანებისათვის ენა აურევია, ერთმანეთისა რომ არაფერი გაეგოთ, ისინი სხვადასხვა ენაზე აულაპარაკებია. კოშკის მშენებლობა, ამგვარად, ჩაფუშულა. შემდეგ ეს ადამიანები, ღმერთისავე სურვილით, დედამიწის ზურგზე გაიფანტნენ და, ასე ამრიგად, სათავე დაედო მრავალენიანობას.

გავიდა დრო. ენის წარმოქმნის ზემოხსენებული გულუბრყვილო ახსნა აღარ აკმაყოფილებდა ადამიანს. ამიტომ რელიგიამ ასეთი თვალსაზრისი შემოგვთავაზა: ღმერთს ენა კი არ შეუქმნია, არამედ ადამიანი მეტყველების უნარით დააჩილდოვაო. აქაც ენის გაჩენის საფუძვლად ღვთაებრივი საწყისია აღიარებული.

საყურადღებოა, აგრეთვე, შემდეგი გადმოცემა. ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე ამბობს, რომ ეგვიპტის ფარაონი ფსამეტიქი (მეექვსე საუკუნე ჩვენ წელთაღრიცხვამდე) ძალიან დაინტერესებულა ენის წარმოშობის საკითხით. მას ასეთი ცდა მოუხდენია: გაუცია განკარგულება, რათა კარჩაკეტილად აღეზარდათ ორი ბავშვი, ისე, რომ მათ ადამიანის ლაპარაკი არ გაეგონათ. ეს ბავშვები მაინც ალაპარაკებულან და პირველი სიტყვა, რომელიც მათ დასცდენიათ, ყოფილა „ბეკოს“. ფარაონის ბრძანებით, დაუწყიათ იმის გამორკვევა, თუ სადაურია ეს სიტყვა და რას ნიშნავს. დადასტურებულა, რომ „ბეკოს“ პურს ნიშნავს ფრიგიულ ენაზე. მაშ, ფრიგიული ყოფილა უძველესი ენა, რომელზედაც ადამიანი ალაპარაკებულაო, დაუსკვნია ეგვიპტის ფარაონს. ესეც ძველი ლეგენდაა, შექმნილი 2.000 წლის წინათ.

ჩვენ გავეცანით ენის წარმოშობის თაობაზე შექმნილ ფოლკლორულ და ბიბლიურ ზღაპრებსა და ლეგენდებს, რომელთაც ჰეშმარიტებასთან არაფერი აქვთ საერთო. ეს ცნობები საინტერესოა მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ასახავენ უძველეს ხალხურ წარმოდგენებს ჩვენთვის საინტერესო საკითხის გარშემო.

როდის დაისვა ენის წარმოშობის საკითხი მეცნიერებაში? პირველნი ბერძენი ფილოსოფოსები იყვნენ, რომლებიც

დაინტერესდნენ ამ კითხვით და ცდილობდნენ დამაკმაყოფილებელი პასუხი გაეცათ მისთვის. ეს იყო მეხუთე საუკუნეში ჩვენ წელთაღრიცხვამდე, ესე იგი 2.500 წლის წინათ.

ენის საკითხებს ბერძენი ფილოსოფოსები აყენებდნენ აზროვნების საკითხთან დაკავშირებით. სახელდობრ, მათი მიზანი იყო გაერკვიათ: რა დამოკიდებულება არსებობს საგანსა და მის სახელს შორის, ესე იგი როგორ დაერქვა საგანს ესა თუ ის სახელი: საგნის ბუნებიდან გამომდინარეობს მისი სახელი თუ ადამიანები შეთანხმდნენ — ამა და ამ საგანს ესა და ეს სახელი დაერქვათო. განსაკუთრებით აღელვებდათ ეგ საკითხი ძველ საბერძნეთში მქვერმეტყველების (რიტორიკის) მასწავლებლებს, რომლებსაც სოფისტებს ეძახდნენ. სოფისტების მამამთავარი იყო პროტაგორა, რომელმაც მკვეთრად დააყენა ზემოხსენებული კითხვა. ატყდა სოფისტებს შორის ცხარე დავა, რის შედეგადაც ორი მიმართულება გამომუშავდა: ერთნი ამტკიცებდნენ — საგნის სახელი მისმა ბუნებამ განსაზღვრაო. მეორენი ირწმუნებოდნენ — საგნის სახელი ადამიანთა შეთანხმება-გადაწყვეტილების ადამიანთა ნება-სურვილის შედეგიაო.

თუ საგანს სახელი მისი ბუნების შესაბამისად დაერქვა. მაშინ როგორ მოხდა, რომ სხვადასხვა ენაში ერთსა და იმავე საგანს სხვადასხვა სახელი ჰქვია? — ასე აკრიტიკებდნენ პირველ თეორიას. პასუხი ასეთი იყო: ბერძნული ენის გარდა. სხვა ენები სრულფასოვანი ენები ხომ არ არიან, ისინი ბარბაროსთა ენებია და რა ანგარიშგასაწევია მათი ჩვენებებიო!

ჩვენ ვხედავთ, რა უსუსურია ეს მოსაზრება.

სამაგიეროდ, ამ თეორიის მომხრენი მეორე თეორიას ასე აკრიტიკებდნენ: თუ საგნის სახელი შედეგია შეთანხმებისა, ადამიანთა ნება-სურვილისა, მაშინ, კეთილ-ინებეთ და, წარამარა უცვალებს საგანს სახელი, ხომ შეუძლებელია ესა თუ ის სიტყვა თქვენს ნებაზე შევცვალოთო!

ძველი დროის უდიდესმა მატერიალისტმა დემოკრიტემ საგულისხმო მოსაზრებები გამოთქვა ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე. ის ამბობდა: ენაში ხომ უხვადაა ომონიმები და სინონიმები. საგანს რომ თავისი ბუნების მიხედვით ერქვას

სახელი, მაშინ როგორ აეხსნათ, რომ ერთი სიტყვა სულ სხვადასხვა საგანს აღნიშნავს (ომონიმი), ანდა ერთსა და იმავე საგანს სხვადასხვა სახელი აქვსო (სინონიმები). ამავე დროს, არცთუ ყველა საგანს აქვს სახელიო!

არსებობს მეტყველების წარმოშობის სხვა თეორიებიც, ესენია: წამოძახილების თეორია (შორისდებულთა თეორია), ხმისმიბაძვითი თეორია, „შრომითი წამოძახილების“ თეორია და სხვ.

შორისდებულთა თეორიის წარმომადგენლები ფიქრობდნენ, რომ თავდაპირველი სიტყვები უნებლიე წამოძახილებია, რომლებიც გამოწვეული იყო ველური ადამიანების ძლიერი ტკივილით, შიშით, ალტაცებით ან სხვა ძლიერი განცდით. ესე იგი, ენას სათავე დაედო ინსტიქტური წამოძახილებისაგან. ეს წამოძახილები (შორისდებულები) საფუძველია შემდგომი სიტყვების შექმნისათვის. მაგრამ ეს თეორია თავს ვერ აღწევს ერთ დიდ გაუგებრობას: წამოძახილები მათი გამომწვევი გრძობების, ეფექტების სახელები კი არ არის, არამედ მათს უშუალო გამოხატულებას წარმოადგენენ; ასეთი წამოძახილებიდან საგნების სახელებამდე დიდი მანძილია.

ხმისმიბაძვითი თეორია გვეუბნება, რომ თავდაპირველი სიტყვები ხმისმიბაძვითი სიტყვებია. საგანს დაერქვა სახელი იმის მიხედვით, თუ რა ხმას გამოსცემს იგი, ესე იგი სახელი საგნის ხმის მიბაძვაა. მაგალითად, ერთი ფრინველი „გუგუს“ იძახის და ამიტომ დაერქვა მას „გუგული“, მაშასადამე, სიტყვა „გუგული“ მიბაძვაა ამ სიტყვით გამოხატული ფრინველის ხმისა. ამ თეორიის დამცველი გერმანელი ფილოსოფოსი ლაიბნიცი ამბობდა, რომ „რ“ ბგერა გადმოგვეცემს ძლიერ მოძრაობას და იმით გამოწვეულ ხმაურს, „ლ“ გადმოგვეცემს უფრო წყნარ, ნარნარ ხმაურს და სხვა.

არც ეს თეორიაა მისაღები. საქმე ისაა, რომ, მართალია, ენებში არსებობს ხმისმიბაძვითი სიტყვები (მაგალითად, ქართულში: „ბაყაყი“, „ყიყინი“, „ჭრიჭინი“, „გუგული“, „ხვიხვინი“ და სხვა), მაგრამ ასეთი სიტყვების რიცხვი უაღრესად მცირეა. მეორე მხრით, განა ყოველი საგანი გამოსცემს რაი-

მე ხმას? ვთქვათ, კონკრეტული საგნები გამოსცემენ რაიმე ხმას, მაგრამ რა ხმას გამოსცემენ აბსტრაქტული (განუყენებული) ცნებები: სიყვარული, შიში, სიცოცხლე და სხვა. ესეც არ იყოს, ხმისმიბაძვითი თეორია ვერ გვიპასუხებს კითხვაზე: რატომაა, რომ ერთსა და იმავე საგანს სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა სახელწოდება აქვს; თუ საგნის მიერ ხმის გამოცემაზეა ლაპარაკი, მაშინ ეს ხმა ყველა ენაში ერთნაირად უნდა იყოს ასახული! ისიც უნდა ითქვას, რომ ხმის მიბაძვისათვის აუცილებელია სამეტყველო აპარატი დიდად განვითარებული იყოს, — პირველყოფილი ადამიანის ჯერ კიდევ განუვითარებელ სამეტყველო ორგანოებს ამის მიღწევა არ შეეძლო.

არსებობდა აგრეთვე „შრომითი წამოძახილების“ თეორია, რომელიც წარმოიშვა მე-19 საუკუნეში. ენა აღმოცენდა წამოძახილებისაგან, რომლებიც თან ახლდა კოლექტიურ შრომას, შრომითს პირობებსო, გვეუბნებიან ამ თეორიის მესვეურნი. მაგრამ მათ ავიწყლებათ, რომ ეს „შრომითი წამოძახილები“ მხოლოდ და მხოლოდ შრომის ორგანიზაციის საშუალებაა, ისინი კი არ აღნიშნავენ რაიმეს, არამედ წარმოადგენენ გარეგნულ ტექნიკურ საშუალებას კოლექტიური შრომის დროს.

თავისი შეხედულება კქონდა ენის წარმოშობის თაობაზე ნიკო მარს. ის ფიქრობდა, რომ თავდაპირველად არსებობდა ხელის ენა, რომელსაც ეხმარებოდა ჟესტ-შიმიკა, ესე იგი პირველყოფილი ადამიანი ხელისა და სახის კუნთების მოძრაობის საშუალებით „ლაპარაკობდა“. ბგერითი ენა, რომელსაც ჩვენ ამჟამად ვიყენებთ, შემდეგ გამოიშვა. ამასთანავე, მარის აზრით, ბგერითი ენის დანიშნულება ჩანასახში ურთიერთგაგებინების საშუალება არ იყო; ბგერითი წამოძახილები იმთავითვე მისნების წრეში წარმოიქმნა და მათი დანიშნულება იყო ხელი შეეწყო კოლექტიური შრომითი პროცესებისათვის, საურთიერთო საშუალებად ისევ ხელის ენა იყო გამოყენებული.

ეს თვალსაზრისიც დაუსაბუთებელია. შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ ათეული ათასი წლების განმავლობაში კაცობ-

რიობას გამოეყენებინა მხოლოდ ეესტების ენა. სხვას რომ თავი დაეანებოთ, განა სიბნელეში ან შორ მანძილზე ასეთი „ენა“ თავის დანიშნულებას შეასრულებდა? გარდა ამისა, მცდარია შეხედულება, თითქოს ბგერითი ენა თავდაპირველად არ იყო ურთიერთობის საშუალება. ჩვენ ვიცით, რომ ენა ადამიანთა ურთიერთგაგებინების იარაღია, და ესაა ენის არსებითი ფუნქცია.

როგორც ვხედავთ, ენის წარმოშობის არც ერთი ზემოსწავნილებული თეორია არ არის მეცნიერულად სწორი.

ენის წარმოშობის საკითხს მეცნიერულ ნიადაგზე აყენებს მხოლოდ მარქსისტული ენათმეცნიერება.

ვიდრე გავეცნობოდეთ მარქსისტულ მოძღვრებას ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის შესახებ, საჭიროა გავარკვიოთ: როგორ უნდა გვესმოდეს ენის წარმოშობის საკითხი, ესე იგი, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რას უნდა მოველოდეთ ჩვენ ამ საკითხის კვლევა-ძიებიდან?

ჯერ-ერთი, ერთმანეთისაგან მკაცრად უნდა განვასხვავოთ ორი საკითხი: ცალკეული ენების წარმოშობა და საერთოდ ენის წარმოშობა. სულ სხვაა ვიკვლიოთ დღესდღეობით დედამიწის ზურგზე გავრცელებული რომელიმე ენის ისტორია და სულ სხვა — ადამიანური მეტყველების გენეზისი დავადგინოთ. ეს საკითხით გასაგებია: პირველ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს რეალურად არსებულ ენებთან, რომელთაც სრულიად გარკვეული ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სხვა მაჩვენებლები აქვთ. ამ ენებს დიდი-დიდი რამდენიმე ათასი წლის ისტორია შეიძლება ჰქონდეთ, — მეტყველების წარმოქმნის დღიდან კი სულ მცირე, რამდენიმე ასეული ათასი წელია გასული. კაცობრიობა დედამიწის ზურგზე დაახლოებით ერთი მილიონი წელია არსებობს. ენა წარმოიშვა რამდენიმე ასეული ათასი წლის წინათ, პირველ ჯოგურ ადამიანურ კოლექტივთან ერთად. თანამედროვე ადამიანი ჩამოყალიბდა დაახლოებით 50 ათასი წლის წინათ.

„პირველყოფილი ენის“ არავითარი მასალა ჩვენ არა გვაქვს. მეცნიერების დარგები — არქეოლოგია და ანთროპოლოგია მიწაში ეძებენ პირველყოფილი ადამიანის ძვლებს,

თავის ქალებს, იმდროინდელი მატერიალური კულტურის ძეგლებს, მაგრამ მათ არ შეუძლიათ გათხრების შედეგად აღმოაჩინონ პირველყოფილი ენა, რომელიც არ არის აღბეჭდილი წერილობითს ძეგლებში. მიწაში აღმოჩენილი წერილობითი ძეგლები უკვე განვითარებული ადამიანების ნაყოფია (რაკი მათ წერა შესძლებიათ) და, ამდენად, ეს არ შეიძლება მივიჩნიოთ „პირველყოფილ ენად“.

იქნებ დღევანდელ მსოფლიოში არსებული ყველაზე ძველი გრამატიკული წყობისა და ლექსიკის მქონე ენები, ისევე როგორც ძველ წერილობითს ძეგლებში აღბეჭდილი ენების სტრუქტურა, გამოდგეს ენის თავდაპირველი ბუნების გამოსარკვევად?

საქმე ისაა, რომ ეს ყველაზე ძველი ენებიც ისე დაცილებული არიან მეტყველების წარმოშობის ეპოქას, რომ მათი საშუალებით შეუძლებელია „პირველყოფილი ენის“ აღდგენა. პირველყოფილი ენები საბოლოოდ გაქრნენ. ყველა ჩვენთვის მისაწვდომი ენა საგრძნობი სახეცვლილებისა და განვითარების შედეგია, ადამიანური მეტყველების პირველადი რეალური ნიშნები რომ დაუკარგავს.

მაშ, რას უნდა ველოდეთ ენის წარმოშობის კვლევა-ძიებიდან?

უნდა გაირკვეს ის პ ი რ ო ბ ე ბ ი, რომლებშიაც პირველყოფილმა ადამიანმა ენა აიდგა.

რ ა პ ი რ ო ბ ე ბ შ ი შეიძლებოდა წარმოშობილიყო ენა, — აი საკითხი, რომელიც შეუძლია გადაწყვიტოს მეცნიერებამ.

ფრიდრიხ ენგელსი თავის გამოკვლევაში—„შრომის როლი მაიმუნის ადამიანად გარდაქმნის პროცესში“—გვეუბნება: ადამიანი იმით განსხვავდება ცხოველისაგან, რომ იგი შრომის იარაღს ამზადებს, შრომის იარაღის მკეთებელი ცხოველია; შრომის განვითარება ხელს უწყობდა საზოგადოების წევრების ურთიერთშეკავშირებას, „ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ადამიანები იქამდე მივიდნენ, რომ მათ ერთმანეთისათვის რალაც უნდა ეთქვათ“. მაშასადამე, ენა წარმოიშვა შრომის პროცესში, შრომასთან ერთად. „ჭერ შრომა, ხოლო მის შემდეგ და მერე კი მასთან ერთად — ენა. აი ის ორი

ყველაზე უფრო არსებითი სტიმული, რომელთა ზეგავლენითაც მაიკუნის ტენი თანდათან იქცა ადამიანის ტენად“. — ამბობს ფრიდრიხ ენგელსი. აქედან ისიც გამომდინარეობს, რომ ენა თავიდანვე ურთიერთობის საშუალება იყო.

მარქსიზმი გვასწავლის, რომ ენა ისევე ძველია, როგორც აზროვნება, ენასა და აზროვნებას შორის მჭიდრო კავშირია. „ენა აზრის უშუალო სინამდვილეა“ (მარქსი). ამრიგად, ადამიანის ჩამოყალიბების პროცესს განსაზღვრავს სამი მომენტი: შრომა (იარაღის კეთება), აზროვნება, მეტყველება. ამათგან პირველადი და განმსაზღვრელია შრომა.

რა სახისა იყო პირვანდელი ენა?

ენგელსი გარკვევით გვეუბნება, რომ „პირველყოფილი ენა“ ბგერითი იყო და არა ეესტ-მიმიკისა, ოღონდ პირველყოფილი ადამიანის ხორხი და სხვა სამეტყველო ორგანოები განუვითარებელი იყო, ამიტომ დანაწევრებული ბგერების წარმოიქმნა შეუძლებელი იქნებოდა. ათეული ათასი წლები გავიდა მას შემდეგ, რაც ადამიანს ხორხი და პირის ღრუ იმდენად გარდაექმნა, განუვითარდა, რომ მას შეეძლო დანაწევრებული ბგერების წარმოქმნა.

რას ნიშნავს დანაწევრებული და დაუნაწევრებული ბგერები?

დანაწევრებულია ჩვენი მეტყველება, რადგანაც სიტყვები შეიცავს ცალკეულ, გამოკვეთილ, მკაფიოდ წარმოთქმულ ბგერებს. მაგალითად, სიტყვაში „ბარი“ ოთხი ბგერაა (ბ, ა, რ, ი). მაშასადამე, ეს სიტყვა ნაწევრდება ცალკეულ ბგერებად. ამ მდგომარეობამდის რომ მიეღწია ენას, ესე იგი დანაწევრებული ბგერები გამოემუშავებინა, ძალიან დიდი დრო იყო საჭირო. ამას სჭირდებოდა ჩვენი სამეტყველო ორგანოების (ხორხის, პირის ღრუს, ენის, კბილების, სასის...) ფიზიოლოგიური განვითარება. „პირველყოფილი სიტყვები“, ცხადია. დანაწევრებული ბგერებისაგან არ შედგებოდა. ეს იყო დაუნაწევრებული სიტყვები, აუარება ცალკეული ბგერის შერწყმა. ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ „პირველყოფილი სიტყვები“ არც შეიძლება ჩაითვალოს სიტყვებად დღევანდელი გაგებით; ეს იყო ბგერათა კომპლექსები, რომლებიც, მართა-

ლია, მოგვაგონებდნენ სიტყვებს, მაგრამ მნიშვნელობა ჰქონდათ არა ერთი სიტყვისა, არამედ მთელი წინადადებისა. მაშ, პირვანდელი „სიტყვა“ მთელი წინადადება იყო. ასეთი „სიტყვა“ შეიძლება შევეუდაროთ ერთი წლის ბავშვის წამოძახილს, რომელიც რაღაც გაურკვეველი ბგერებისაგან შედგება. მაგრამ დედამ იცის, რომ იგი ნიშნავს „ხელში ამიყვანე“-ს, ან კიდევ სხვანაირი წამოძახილი სხვას ნიშნავს, ვთქვათ, „წყალი დამალევიან“-ს, და ასე შემდეგ.

იმ ძველ ეპოქაში, ცხადია, არ იყო გარჩევა ზმნისა სახელისაგან, როგორც ეს თანამედროვე ენაში გვაქვს. მაშინ არც ზმნა იყო, არც სახელი, იყო მხოლოდ ბგერათა კომპლექსები, რომელთაც თავთავიანი დანიშნულება ჰქონდათ.

ასეთია მეტყველების წარმოშობის ძირითადი საკითხები.

სიტყვის ცხოვრება

სიტყვას თავისი ცხოვრება აქვს. სიტყვა იბადება, ვითარდება და კვდებაო, ამბობენ. ეს მეტაფორული თქმაა, თორემ არსებითად სიტყვის ცხოვრებას ვერ გავუტოლებთ ცოცხალი ორგანიზმის ცხოვრებას. ორგანიზმისა, რომლისთვისაც მართლაც დამახასიათებელია დაბადება, ზრდა და სიკვდილი. თუ ბიოლოგიური არსება, ვაჟკათ, ადამიანი იბადება, იზრდება და კვდება, ენაც იქმნება, ვითარდება და, შესაძლოა, მოკვდეს, გადაშენდეს, მაგრამ მისი სიკვდილი, გადაშენება არ არის აუცილებელი, იგი მხოლოდ შესაძლებლობაა: ენა გადაშენდება მხოლოდ მაშინ, თუ გადაშენდა მისი მატარებელი კოლექტივი. მისი მატარებელი ხალხი. მაგალითად, ბაბილონური ანდა ლათინური ენები ამჟამად აღარ არსებობენ იმიტომ კი არა, რომ ენას უცილობლად უწერია სიკვდილი, არამედ იმიტომ, რომ ისტორიული ქამთუქულმართობის გამო ბაბილონური ან ლათინური ენების მატარებელი ხალხები — ბაბილონელები და რომაელები გადაშენდნენ და საუკუნეთა წყვილიაღში ჩაინთქნენ. ადამიანი კი, როგორც ერთერთი სახეობა ცოცხალი ორგანიზმისა, უთუოდ უნდა მოკვდეს, რადგან ცოცხალი ორგანიზმისათვის, ბიოლოგიური არსებისათვის, სიკვდილი გარდაუვალია.

ბაბილონური ანდა ლათინური წერილობითს ძეგლებში გაქვავდნენ, ისინი შეიძლება რომელიმე ჩვენგანმა შეისწავლოს, ამ ენებზე ალაპარაკდეს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს მკვდარი ენები გავაცოცხლებთ. არა, ბაბილონური ანდა ლათინური მკვდარი ენებია, რადგან დღეს არ არსებობს ადამიანთა კოლექტივი, ხალხი, რომელიც მეტყველებდეს ამ ენებზე.

მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ვამბობთ — სიტყვას თა-

ვისი ცხოვრება აქვსო. მართლაც, ესა თუ ის სიტყვა თანდა-
თანობით იქმნება და მკვიდრდება ენაში, დროთა ვითარებაში
სახეს იცვლის, შესაძლოა, ენის განვითარების რომელიმე სა-
ფეხურზე ხმარებიდან გამოვიდეს, დაიკარგოს...

საქმე ისაა, რომ არ შეგვიძლია ზუსტად დავადგინოთ, რო-
მელიმე x სიტყვა ამა და ამ წელს შეიქმნა, ამა და ამ წელს
დაიბადაო.

არის ერთი კატეგორიის სიტყვები, რომელთა აღმოცე-
ნება ზუსტად შეიძლება განისაზღვროს. ესაა ხელოვნურად
შექმნილი სიტყვები, რომელთა გამომუშავება, ჩვეულებრივ,
მიეწერება რომელიმე მეცნიერს ან მწერალს. ასეთები მსოფ-
ლიოს ენებში თითზე დაითვლება, იმდენად შეზღუდულია
სიტყვის გამოგონების, სიტყვის ხელოვნურად
შექმნის შესაძლებლობა.

აი, მაგალითები ცალკეულ პირთა მიერ შექმნილი ხელოვ-
ნური სიტყვებისა მსოფლიოს ენებში:

გაზი (აირი) გამოიგონა ჰოლანდიელმა ქიმიკოსმა ჰელ-
მონტმა მე-17 საუკუნეში;

ლილიუტი (ქონდრისკაცი) — ჯონათან სვიფტმა თა-
ვის „გულივერის მოგზაურობაში“ (1726 წ.) უწოდა ფანტა-
ტიკური ქვეყნის — ლილიუტების მცხოვრებ პაწია ადამიან-
ებს. სიტყვა შემდეგ განზოგადდა და გავრცელდა, როგორც
საზოგადო სახელი.

რობოტი — ჩეხმა მწერალმა კარელ ჩაპეკმა შემოიღო.
ნიშნავს: „რთული ოპერაციების შემსრულებელ ავტომატს,
რომელიც ადამიანის შეგნებული მოქმედების შთაბეჭდილე-
ბას ტოვებს“.

ასევე ნებისმიერადაა შექმნილი კოდაკი (პატარა ფო-
ტოგრაფიული აპარატი), ფელიზრი და ზოგიერთი სხვა.

ზემოჩამოთვლილი ნიმუშებით თითქმის ამოიწურება სია
ხელოვნურად გამომუშავებულ სიტყვებისა. ეს ისეთი სი-
ტყვებია, რომლებიც მთლიანად მოგონილია, თავიდან ბოლომ-
დე ხელოვნურია, თუმცა იმასაც ამბობენ, რომ, მაგალითად,
გაზი შორეულად მიემგვანება ფლამანდიურ სიტყვას -
geest — სული (შეადარე გერმანული geist — სული).

სულ სხვაა სიტყვების შექმნა ენაში უკვე არსებული მასალის ახალი კომბინაციით, ახალი შეხამებით. ასეთ სიტყვებს ნეოლოგიზმებს უწოდებენ.

მაგალითად, სიტყვა სოციალიზმი (ჭერ კიდევ განუსაზღვრელი მნიშვნელობით) პირველად იხმარა ფრანგმა სოციალისტ-უტოპისტმა პიერ ლერუმ XIX საუკუნის ოცდაათიან წლებში.

ასეთი ნეოლოგიზმები მიეწერება ცნობილ მწერლებს.

კარამზინს შექმნილია, მაგალითად, промышленность, გოგოლის მიერაა შემოღებული трепетоллистные деревья, копитель неба და სხვა. ვლადიმერ მაიაკოვსკიმ იხმარა ისეთი ახალი სიტყვები, როგორცაა безъязыкая улица, выкипывать рифмы, беспрогульный ход, отбрыдлый капитализм, пролетариатоводец და სხვა.

გავეცნოთ ერთ სანტერესო ამბავს, საიდანაც ნათლად ჩანს, როგორ წარმოშობს ხშირად ცხოვრება ახალი სიტყვის, ახალი სახელწოდების შექმნის საჭიროებას.

გამოჩენილი საბჭოთა მეცნიერი აკადემიკოსი ფერსმანი სამეცნიერო მიზნებით ეწვია ერთხელ კოლის ნახევარკუნძულს, კერძოდ, იმანდრის ტბას. აი, მეცნიერი ზის ერთ პატარა ნავში იქაურებთან ერთად და მიაღგება ტბებს შორის არსებულ პატარა წყალგამყოფ მიწას, კონცხს, რომელსაც ადგილობრივ უწოდებენ „ნავოლკს“ (наволок). ს სიტყვა წარმოდგება ზმნისაგან волочить (თრევა): ერთი ტბა რომ თავდება, მეორე ტბაში გადასასვლელად მიწის ამ მომცრო ნაკვეთზე ნავი უნდა გადაათრიო და განაგრძო ნავით ცურვა.

— რა ჰქვია ამ კლდოვან კონცხს? — ეკითხება აკადემიკოსი ფერსმანი მენავეს.

— რა უნდა ერქვას, უბრალოდ ნავოლოკია და მეტი არაფერი! — მიუგო მენავემ.

— აი, მეორე ასეთივე კონცხი რომ ჩანს, იმას რას უწოდებთ?

— ისიც კვლავ ნავოლოკია (это еще наволок), — იყო პასუხი.

— აი, იმას იქით რომ ნავოლოკია, რა ჰქვია?

— კვლავ, კვლავ ნავოლოკია... რას შეეითხებო, არა აქვს სახელი ამ ნავოლოკებს! — უპასუხა მენავემ.

სამეცნიერო ექსპედიციის ერთი წევრი გეოგრაფოსი კი გულდასმით ინიშნავდა ყოველივეს თავის უბის წიგნაკში.

გავიდა ორი წელი. გამოქვეყნდა პოლარული ტბის იმანდრისა და მისი უბეებისა და შენაკადების მშვენიერი რუკა. რუკის იმ ნაწილში, სადაც აღნიშნულია ამ ტბის დასავლეთი მხარის დასერილი ნაპირები, მოცემულია გეოგრაფიულ სახელწოდებანი: „Просто наволок“, მის გასწვრივ — „Еще наволок“, ცოტა იქით — „Еще-еще наволок“.

ფერსმანი განაგრძობს:

გეოქიმიკოსები რკინიგზის № 68 ასაქცევთან წააწყდნენ უმდიდრეს საბადოს. ისინი არწმუნებოდნენ, რომ ესაა ტიტანის მსოფლიო მნიშვნელობის საბადოები. უმაგალითო პერსპექტივები გადაიშლება: აქ აშენდება ქარხნები, ფაბრიკები, სამოსახლო პუნქტი. უხერხულიცაა: მსოფლიო საბადო და... „რკინიგზის ასაქცევი № 68“. ეს რა სახელწოდებაა ამ მომავალში განთქმული ადგილისა! საჭიროა სახელის გადარქმევა... მაგრამ რა დროს ნათლობაა, ისეთი სიცხეა დღეს, სუნთქვა ჰირს. და, საერთოდ, აქ ძალიან ცხელი ტემპერატურაა. მინერალოგებს სული ეხუთებათ... ეს რა პაპანაქებაა, აფრიკა პირდაპირ! ეს ნამდვილი აფრიკანდაა!

რკინიგზის № 68 ასაქცევს დაერქვა აფრიკანდა...

ამის შემდეგ მთელი მსოფლიოს ენებზე, ყველა მინერალოგიურ წიგნში, ყველა მუზეუმში ცნობილია ახალი სახელწოდება: აფრიკანდა, კოლის ნახევარკუნძული, სსრკ.

რას გვეუბნება ეს მაგალითი?

პირველ ყოვლისა, აქედან ჩანს, რომ არ არის ადვილი სახელის დარქმევა, სახელწოდების შერჩევა, გამოგონება. ენაში, როგორც ზემოთ ითქვა, ნებისმიერად შექმნა სიტყვისა შეუძლებელია (გარდა რამდენიმე სიტყვისა, რომლებიც თითზე ჩამოსათვლელია და ყველასაც დაზეპირებული გვაქვს, ამან და ამან ესა და ეს სიტყვა ხელოვნურად შეთხზაო) და ფერსმანის ნაამბობი ერთხელ კიდევ გვიდასტურებს სახელების სირთულესა და სიმწვავეს. რა ექნათ, რაღაც სახელი

ხომ უნდა დაერქმიათ ისეთი ადგილებისათვის, რომელნიც მანამდის უსახელონი იყვნენ; ცხოვრებამ, პრაქტიკამ დაბადა ამის აუცილებლობა; ერთი კონცხი უნდა გაერჩიათ მეორისაგან, მესამისაგან, საბადოს ადგილმდებარეობაც უნდა მონათლათ და მისთვის სახელწოდება მიენიჭებინათ, უამისობა არ იქნებოდა. რა ვუყოთ, რომ მთლად მოხდენილი სახელები ვერ შეარჩიეს: „ეშჩო ნავოლოკი“, „ეშჩო-ეშჩო ნავოლოკი“, „აფრიკანდა“ (ქართულადაც და სხვა ენებზედაც ამიერიდან ასე ითქმის), — ყოველშემთხვევაში, ამჟამად მიზანი მიღწეულია, სახელები მოეძებნა მნიშვნელოვან გეოგრაფიულ ადგილებს. მართალია, ზემოხსენებული სახელწოდებანი შემთხვევითი სახელწოდებანი ჩანს, მაგრამ ამ „შემთხვევითობაში“ გარკვეული კანონზომიერებაა: ადამიანის მოღვაწეობის სფეროში შემოვიდა ახალი საგნები, ახალი მხარეები, ახალი ტერიტორიები, მაშასადამე, საჭიროა ისინი თავთავისი სახელებით გავარჩიოთ სხვა საგნებისაგან, სხვა მხარეებისაგან, სხვა ტერიტორიებისაგან. პირობითია ეს ახალი სახელწოდებანი? მერე რა, დღესდღეობით ხომ აკმაყოფილებენ ისინი ჩვენს პრაქტიკულ მოთხოვნილებებს!...

ახლა ყურადღება მივაქციოთ სხვა გარემოებას.

ეშჩო ნავოლოკი ახალი სიტყვაა, ახალი სახელწოდებააო, ვამბობთ. პოლანდიელი ქიმიკოსის მიერ შემოღებული გაზიც ახალი სიტყვააო, ვთქვით. მაგრამ ეს უკანასკნელი („გაზი“) ხელოვნურ სიტყვად მივნათლეთ, პირველი („ეშჩო ნავოლოკი“) კი არა. რატომ? იმიტომ რომ გაზი თავიდან ბოლომდის მოგონილი სიტყვაა, ხოლო ეშჩო ნავოლოკი შედგენილია ჩვენთვის კარგად ცნობილი სიტყვებისაგან, ენაში ამ ტერმინის შექმნამდის არსებული სიტყვებისაგან: ეშჩო, ნავოლოკი. მაშასადამე, ეს ახალი ტერმინი ენაში კარგად ცნობილი სიტყვების ახალი კომბინაციაა; თუ „ეშჩო“, ისე „ნავოლოკ“ რუსულ ენაში რეალურად არსებული სიტყვობრივი ერთეულებია და მათი შეერთება წარმოადგენს მხოლოდ ახალ სიტყვას („ეშჩო ნავოლოკი“ უკვე ცალკე არსებული ლექსიკური ერთეულია), გაზი არ არის დაყრდნობილი ენაში არსებულ რომელიმე რეალურ მასალაზე. ამიტომაც ეს სი-

ტყვა ხელოვნური, ნებისმიერად შემუშავებული.

ენაში ცნობილი ლექსიკური ერთეულების საფუძველზე შექმნილი ახალი სიტყვები ბევრია.

ჩვენმა სოციალისტურმა სინამდვილემ წარმოშვა მრავალი ახალი სიტყვა ახალი ცნებების შესაბამისად. ასეთებია, მაგალითად, დამკვრელი, კლამეურნეობა, მერგოლური, დასაქონლება, აღმავლობა, სტახანოველი, რადიოლოკაცია და სხვა. ნეოლოგიზმებია, აგრეთვე, წნევა, მედაუსწრებლე, კავშირგაბმულობა, შვებულება, საშვები და მისთანანი.

დაუუკვირღეთ ამ სიტყვების აღნაგობას.

დამკვრელი ნაწარმოებია სიტყვისაგან „დაკვრა“, მერგოლური — სიტყვისაგან „რგოლი“, დასაქონლება — სიტყვისაგან „საქონელი“, შვებულება — სიტყვისაგან „შვება“, „გაშვება“ და ა. შ. ჩვენ ვამბობთ, დამკვრელი — მერგოლური — დასაქონლება — შვებულება ახალი სიტყვებიან (დაახლოებით ამ ორი-სამი ათეული წლის წინათ გამომუშავებულნი) და, ამავე დროს, დაკვრა — რგოლი — შვება (რაზედაც აგებულია ისინი) ქართულ ენაში ძველი სიტყვებია. ახალია ამ ძველი სიტყვების წარმოება („რგოლი“, აქედან: „მე-რგოლ-ურ-ი“, შეადარე „თავი“ — მე-თა(ვ)-ურ-ი) და ის შინაარსი, რომელიც ჩადებულია მათში ცხოვრების მიერ შექმნილი ახალი ცნებების გამოსახატავად. დამკვრელი რევოლუციამდის ესმოდათ სხვანაირად: ვთქვათ, ვინც უკრავს რომელიმე მუსიკალურ ინსტრუმენტზე, ანდა, ვთქვათ, ვინც ფიზიკურ ძალადობას იჩენს სხვის მიმართ (ე. ი. „დამრტყმელი“. ეს ორი გაგება ამ სიტყვისა არც ახლაა წაშლილი), მაგრამ დამკვრელი, ამ სიტყვის სოციალისტურ შრომაში მოწინავე ადამიანის მნიშვნელობით, ჩვენი დროის მონაპოვარია და ამიტომ ვამბობთ — „დამკვრელი“ ახალი სიტყვააო.

ამ პრინციპზეა აგებული დიდი ილია ჭავჭავაძის მიერ შემოღებული ნეოლოგიზმები, რომლებიც დამკვიდრდნენ ენაში და ყველამ არც კი ვიცით, რომ ისინი ერთ ადამიანს მიეწერება, იმდენად საყოველთაო გავრცელება მოიპოვა ამ სიტყვებმა. ესენია: აგებულება, მიმართულება, შინაარსი და სხვა.

ეს სიტყვები შექმნილია ქართული ენის კანონების გათვალისწინებით და ამით აიხსნება მათი დაჰკვიდრება ენაში. მართლაც: შინაარსი შედგენილია ენაში უკვე არსებული ორი სიტყვის კომბინაციით: შინა+არსი; მიმართულება აგებულია ფუძეზე „მართ“ და ნაწარმოებია ისე, როგორც, მაგალითად, „მი-დრეკილ-ებ-ა“ და ა. შ. ილიამდის არსებობდა „შინა“ და „არსი“ სიტყვები, ისევე როგორც „მართ“, „გებ“ ძირები სიტყვისა, მაგრამ არ იყო შეერთება: შინაარსი, ანდა ანალოგიური წარმოება — აგებულება და ა. შ. ამიტომაც ეს სიტყვები ახალი სიტყვები.

ამგვარადვეა შემუშავებული ცნობილი სიტყვა უტოპია. იგი მიეწერება თომას მორს (მე-16 საუკ.), შექმნილია ამნაირად: აღებულია ბერძნული სიტყვის ძირი „ტოპოს“, რაც ნიშნავს ადგილს (ე. ი. არარსებულ ადგილს) და მიმატებულია უარყოფითი ნაწილაკი „უ“ (უ-ტოპია). ეს იყო სახელწოდება კუნძულისა, რომელზედაც ვითომც განხორციელდა იდეალური საზოგადოებრივი წყობა. ამრიგად. „უტოპია“ ეტიმოლოგიურად ნიშნავს „არსად არსებულს“, ხოლო შემდეგ სიტყვა განზოგადდა და, საერთოდ, განუხორციელებელი ოცნების აღმნიშვნელად იქცა.

ასე „იზადებიან“ სიტყვები, ასე იქმნება ენაში ახალი სიტყვები, ასე ივსება ენის სიტყვობრივი მარაგი — ახალი ცნებების შესაბამისად — ლექსიკური ერთეულებით, ცხოვრების მოთხოვნილებებთან დაკავშირებით.

სიტყვის გარეგნული სახე, მისი ფორმა არ არის უცვლელი, დროთა ვითარებაში სიტყვას შეიძლება ჩამოსცილდეს მისი რომელიმე შემადგენელი ნაწილი, ანდა შეიძინოს რომელიმე ელემენტი.

დღევანდელ ქართულში გვაქვს სიტყვა ძმა, ამ ფორმით იყო ეს სიტყვა ძველ წერილობითს ძეგლებშიც. 1500 წლის წინათ დაწერილ ქართულ ძეგლებში რომ ჩავხედოთ, იქაც დადასტურებულია ძმა.

მეცნიერულმა დაკვირვებამ გამოავლინა, რომ ამ სიტყვას გარეგნული სახე უცვლია, ძმა სიტყვა თავიდანვე ამ ფორ-

მით არ უნდა ყოფილიყო; სიტყვა რომ ამ ფორმამდის (ძმა) დასულიყო, გარკვეული გზა უნდა გაეარა განვითარებისა. ირკვევა: ძმა სიტყვის თავდაპირველი სახე იყო ძამან. ამრიგად, ისტორიულად ძამან-იდან მივიღეთ თანამედროვე ძმა.

იმისათვის, რომ მკითხველმა იცოდეს, როგორ მოხდა ეს, ე. ი. რა პროცესი გაიარა ამ სიტყვის ფუძემ, გავეცნოთ სათანადო დასაბუთებას, რომელიც მიღებულია ჩვენს ენათმეცნიერებაში.

თუ დავაკვირდებით ამ ფუძის სახეს ქართულის მოძმე ენებში — ქანურში. მეგრულსა და სვანურში (ქართულ-მეგრულ-ქანურ-სვანური „ქართველური ენებია“ და მათი ურთიერთშედარება აუცილებელია ჩვენი ენის ძველი ფორმების აღსადგენად), ვნახავთ, რომ ყველგან ერთი ფუძეა გაბატონებული, ოდნავ სახეშეცვლილი: ქანურშია ჭუმა, მეგრულში — ჭიმა, სვანურში — ჭამილ. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ აქ ძ-ს მაგივრად გვაქვს ჭ (რაც კანონიერი შეფარდებაა. შეადარე: ძალი — ჭოლორი), ყველგან სიტყვის ძირის შიგნით ხმოვანია: უ ქანურში, ი მეგრულში, ა — სვანურში*. ქართულში ძ-სა და მ-ს შუა არაა ხმოვანი (ძმა). ამათგან უწინარესია უ (აქედანაა მიღებული ი და S), ე. ი. თავდაპირველი ფორმაა ჭუმ. აი, ეს უნდა შევადაროთ ქართულს. მოძმე ენების ჩვენება გვაძლავს ვიფიქროთ, რომ ქართულშიც უნდა ყოფილიყო შიგნით ხმოვანი. რომელი? ალბათ ა, რადგან მეცნიერებამ გამოარკვია, რომ მეგრულ-ქანურის უ-ს ქართულში ა შეესატყვისება. მაშ, ძამა უნდა ყოფილიყო ქართულში. განა ვერ მოვძებნით ქართულშივე ამგვარ ფუძეს? დავასახელოთ ცოცხალ მეტყველებაში გავრცელებული სიტყვები: ძამ-ი-ა, ძამ-ი-ო, ძამ-ო. გავიხსენოთ ილია ჭავჭავაძესთან: „რატომ ვერ. ძამო“! „მეც მისებრ, ძამო მიღრინავს გული! ხოშ გელღო, ძამო, არ გამიწყრები... ძამო, გამჩენი: შენის ჳირიმე...“

* S თანხმოვანთგასაყარია.

დასახელებული მაგალითებიდან გამოიყოფა სიტყვის ძირი ძამ („ძამ -ო“-ში ო წოდებითი ბრუნვის ნიშანია, „ძამ-ი-ა“-ში „ი-ა“ კნინობითის სუფიქსია, დარჩა ძირი ძამ).

რალა ვუყოთ ბოლოკიდურ ა-ს (ძმ-ა)?

ეს ა ბოლოში ამჟამად ძირისეული ხმოვანია: ძმა-ში ხომ ა-ს არ გამოვყოფთ, იგი ძირის კუთვნილებად მიგვაჩნია; ძმა ძირი (ან: ფუძე) ა-ზე ბოლოვდება, ვამბობთ, ჩვეულებრივ.

ირკვევა, ეს ბოლო ა არ იყო სიტყვის განვითარების ძველ საფეხურზე ძირისეული, იგი მერე გახდა ძირის ელემენტი. იგი ნაწილია ფორმანტისა, სიტყვის ფორმალური ელემენტისა, სუფიქსისა. ამ ფორმანტის თავდაპირველი სახეა ან. ე. ი. მთლიანად ასე წარმოგვიდგება სიტყვა: ძამ-ან.

საიდან ვიცი, რომ ან უნდა ყოფილიყო სიტყვის ბოლოში?

ისევ მეგრულ-ქანურ-სვანურს უნდა მივმართოთ.

მეგრულ-ქანურში ჭუმა-ჩიმა მრავლობითში იქნება ამ სახით: ჭუმ-ალ-ეფ-, ჩიმ-ალ-ეფ-. ეფ იგივე მაჩვენებელია მრავლობითისა, როგორც ქართული ებ (კაცი — კაც-ებ-ი). რატომ ჩიმ-ალ-ეფ- და არა ჩიმ-ა-ეფ-? ლ საიდან გაჩნდა? იგი მრავლობითში აღდგენილი თანხმოვანია, რომელიც მხოლოდობითში უნდა ჰქონოდა ოდესღაც მეგრულს. ე. ი. აღდგა მეგრულის ძველი ფორმა: ჩიმალ (ოდეს კი ამბობენ: ჩიმა).

ქართულშიაც უნდა გვექონოდა ასეთი ამბავი (მაშ, რა მოძმე ენებია ქართულ-მეგრულ-ქანურ-სვანური, რომ ერთმანეთზე დაყრდნობით არ ავხსნათ ანალოგიური მოვლენები?!).

იმერეთსა და გურიაში ამბობენ: ძმანები... გამოვყოთ აქ სიტყვის შემადგენელი ელემენტები: ძმა-ნ-ებ-ი. აი, ეს ნ ფონეტიკურად მეგრულ-ქანურის ლ-ს ბადალია (ჩიმალეფი — ძმანები), ე. ი. ნ-ც აღდგენილია მრავლობით რიცხვში, — მხოლოდობითში უნდა ყოფილიყო ძმან.

ზემოთ რომ ძ-სა და მ-ს შორის ა ხმოვანი აღვადგინეთ? მაშ, საბოლოო სახით ასე წარმოგვიდგება საანალიზო სიტყვის უძველესი ფუძე: ძამან. ან აქ სიტყვის ძველი საწარმოებელი აფიქსია.

იბადება კითხვა: ძამან-იდან ძმა როგორ მივიღეთ? ნ, როგორც ბოლოკიდური, დაიკარგა. ბოლო ა-მ ამოაგდო წინა ა (ეს რედუქციის კანონია). მოვიშველიოთ ასეთი ანალოგია: საგან სიტყვა ვითარებით ბრუნვაში უნდა ყოფილიყო საგანად, მაგრამ ბოლო (სუფიქსის) ა-მ ამოაგდო წინა ა და მივიღეთ: საგნ-ად. ასეთი შემთხვევები ხომ ქართულ ენაში ბევრია (მამალი — მამლად, ქათამი — ქათმად...).

ჩვენ გავეცანით სიტყვის — ძმა ფუძის განვითარებას, დავადგინეთ ამ სიტყვის ისტორია.

ჩვენ იმის ამოცნობაც შეგვიძლია, თუ რატომ დაერქვა საგანს ან მოვლენას ესა თუ ის სახელი. ესაა სიტყვის ეტიმოლოგია.

თანამედროვე ქართულში გვაქვს სიტყვა ჭიშკარი. ეტიმოლოგიურად იგი ასეა შედგენილი: ბჰის კარი. ძველ ქართულში გავრცელებული იყო ასეთი თქმა: „ბჰენი ჭოჯოხეთისანი“, ე. ი. ჭოჯოხეთის კარები. ბჰე ნიშნავს დიდ კარს, რომელსაც შემდეგ ალაყაფის კარი ეწოდებოდა. ერთ ძველ (XI საუკ.) ძეგლში ნათქვამია: „შევქმენ ჭიშკარი ბოსელ-ქორედიანიო“. ბოსელი ჭვედა სართულში უნდა ყოფილიყო, ქორედი კი მეორე სართულში. აქედან ჩანს, რომ ჭიშკარი რთული ნაგებობა ყოფილა. XVII და XVIII საუკუნეებში, ეტყობა, ჭიშკარზე მთელი სასახლეც ყოფილა წამოკიმული. ბჰისკარი გალავნიანს თუ ეზოშემოლობილ სახლს ჰქონდა, რისი ანარეკლიცაა იმერეთში დაცული ჭიშკარი. XVIII საუკუნის ერთი წყაროდან ჩანს, რომ ეზოში შესავალ კარებს აღმოსავლეთ საქართველოში ალაყაფის კარები ერქვა.

სიტყვა ქარიშხალი წარმოშობით ორი სიტყვაა: ქარ-იშხარი. პირველი ნაწილი სიტყვისა — ქარ გასაგებია, მაგრამ რაღაა იშხარი? ეს იგივე სიტყვაა, რაც ისხარი, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „ჩქარი წვიმა, ადრე მომდარებელი“.

წისქვილი, აგრეთვე, ორი სიტყვის ნაერთია: წყლის ფქვილი. ფქვილი ძველად ერქვა ხელით საფქველ ქვას (жернов).

ნახშირი აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ასე გამოითქმის: ნაშხირი. ირკვევა, რომ სწორედ ეს ფორმაა

ამოსავალი: ნაშხირი პირველადია, ნახშირი — მეორეული, ე. ი. სიტყვაში ბგერის გადასმა მომხდარა. ამას ზურგს უმაგრებს მეგრული, სადაც გვაქვს ნოშქვერი. სვანურში კი შიხ ნიშნავს წვას. მაშ, ძირი ამ სიტყვისა მონახულია: შიხ ძირზეა აგებული ქართული ნახშირი ასე: „ნა-შიხ-ირ-ი“, ე. ი. ნამწვევი, დამწვარი. ნაშიხირ-ში ი ამოვარდნილია ცნობილი რედუქციის კანონით და მივიღეთ დღევანდელი დიალექტალური ნაშხირი, ლიტერატურული — ნახშირი.

ჩვენთვის ცნობილია სიტყვა სასახლე. ეს სიტყვა, ძველების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, უმთავრესად XV საუკუნეიდანაა გავრცელებული ქართულში. მანამდის ჩვენში ხმარობდნენ სხვა, უცხოური წარმოშობის, სიტყვებს: ტაძარი (სპარსულია), პალატი (ბერძნულ-ლათინურია), დარბაზი (სპარსულიდანაა). როგორც ირკვევა, სასახლე მარტო მეფეებს კი არ ჰქონიათ, არამედ აზნაურებსაც და გლეხებსაც.

ეტყობა, ამ შემთხვევაში სასახლეს რაღაც განსხვავებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა; ამ ნაგებობის ხასიათი მთლად ნათელი არ არის ჩვენთვის. ის კი ცხადია, რომ გლეხის სასახლე სამეფო დარბაზის მსგავსი არ იქნებოდა.

საიდან წარმოდგება სიტყვა სასახლე? უნდა დაიშალოს ასე: სა-სახლ-ე. სა იგივეა, რაც სპარსული სრა (რ ამოგდებუ-ლია). აკი ცალკე გვხვდება სრა. მაგალითად: „სრა ედგა მოფარდაგული“ („ვეფხისტყაოსანი“), „როსტანს ჰკადრე, მიედ სრასა“ (იქვე); „ბატონის სახლი სრად მისცეს“ (ვაჟა). უფრო გვხვდება შეხამებით სახლ-სიტყვასთან: სრა-სახლი. მაგალითად: „ამ ხმაზე დიდი სრა-სახლი ლიბო-ჰერითურთ იძრვოდა“ (ვაჟა); „მიჰმართეს მეფის სრა-სახლსა ვაით და ერთის ყოფითა“ (ვაჟა).

რაკი სრა-სახლ-ში რ დაიკარგა და მივიღეთ სა-სახლი, წაიშალა იმის გაგება, რომ აქ სრა სიტყვა იყო და სა გააზრებული იქნა, როგორც სა თავსართი (როგორც, მაგალითად, სამელნე, სა-თავე...). სა თავსართი კი სიტყვის ბოლოში ე ბოლოსართს მოითხოვს ჩვენი ენის კანონის მიხედვით: სა-მელნ-ე, სა-თავე-ე. ამიტომ აქაც გადაკეთდა: სა-სახლ-ე.

სხვათაშორის, სრა გვაქვს სიტყვაში ქარვასლა: უნდა ყო-

ფილიყო ქარვასრა. შეადარე: ქარავან-სარა. რ გადაკეთდა
ლ-დ.

სიტყვა ფანჯარა დღეს საყოველთაოდ ცნობილია. მაგრამ იგი XVIII საუკუნემდის არა გვხვდება. წინათ იხმარებოდა ჯერ საკუმელი, მერმე სარკმელი. ეს სიტყვა წარმომდგარია საკუმევი-საგან. კუმევა თავდაპირველად ერქვა ხერელს, რომელიც შენობის ნაგებობაში კერის ზემოთ არსებობდა და აქედან აღიოდა კვამლი, ბოლი. კუმევა ნიშნავს ბოლის ამოსვლას. საკუმევი დაახლოებით იგივე იყო, რასაც საკომურს ეუწოდებთ. ამრიგად; საკუმელ-სარკმელი სინათლის შემოსასვლელი კი არ იყო, არამედ კვამლის, ბოლის ასასვლელ ხერელს წარმოადგენდა. რაკი სინათლეს აქედანვე ჩამოდიოდა შენობაში, ამიტომ მას ეს ფუნქციაც ჰქონდა დაკისრებული (კედლებში მაშინ ასეთი ხერელი არ იყო). როგორც ცნობილია, საუკუნეთა მანძილზე კაცობრიობა უფანჯროდ ცხოვრობდა. დროთა ვითარებაში სარკმელი კედლებში გააკეთეს, ე. ი. გაჩნდა გვერდითი სარკმელი. საკომლე კი დარჩა თავის ადგილას, იქედან კვამლი აღიოდა კვლავინდებურად. გვერდითა სარკმელს კი ის მნიშვნელობა მიენიჭა, რაც ამჟამად ჩვენთვის ცნობილია.

საინტერესოა შემდეგი გარემოება: გიორგი მერჩულეს თხზულებიდან ვიცით, რომ IX საუკუნეში ბერ-მონაზვნების სენაკებში სარკმელი იყო, მაგრამ შენობაში ცეცხლს არ ანთებდნენ (ბერმა სიცივე უნდა აიტანოს!). მაშ, სარკმელს მხოლოდ სინათლის შემოსვლის დანიშნულება ჰქონდა. ისიც ცხადია, რომ მაშინ სარკმელს გამოსაღები ფანჯარა არ ჰქონდა, ჰქონდა მხოლოდ ბადის მსგავსი ან დასაცველი კარისებრი დარაბა; დარაბას რომ გამოაღებდნენ, მას სხვა რამ არაფერი იცავდა.

რაც შეეხება ფანჯარას, რომელიც ამჟამად სარკმელ-ის მაგივრად იხმარება, წინათ მას სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა. ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში ფანჯარა ერქვა საგანგებო დასაცავ მოაჯირს, რომელიც გაკეთებული ჰქონდა ნაგებობაში სარკმელს, ან სხვა ადგილს, საიდანაც გადავარდნა შეიძლებოდა. ეს დარაბა ხის ან ლითონისა იყო. მერმე მიენიჭა ფანჯარა-სიტყვას ის მნიშვნელობა, რომელიც ამჟამად ჩვენთვის ცნობილია.

დღეს სიტყვა სარკმელი უპირატესად შემონახულია ხე-სურულში, მოხეურში, ფშაურში, თუშურში, გარე-კახურში, ქიზიურსა და რაჭულში, როგორც არქაიზმი.

ძველად ბალის მნიშვნელობით იხმარებოდა სამოთხე. იგი, საერთოდ, სასიამოვნო ადგილს ნიშნავდა. მცხეთაში ქართლის მეფეს ბალი, ანუ სამოთხე ჰქონია. წმინდა ნინოს თავის თავგადასავალში ნათქვამი აქვს: „მიემართე სამოთხესა მას მეფისასაო“.

ეს სიტყვა აგებულია სიტყვაზე — მოთხვა, რაც ძველ ქართულში ნიშნავს სეირნობას, დროს გატარებას; სამოთხე სასეირნო და დროს გასატარებელი ადგილია.

დღეს ჩვენთვის ცნობილია სიტყვა მხცოვანი. იგი წარმომდგარია ხცე სიტყვისაგან (ძველად ამბობდნენ: ჰცე), რომელიც ნიშნავდა ჭალარა თმას. აქედან: ხცოვანი — ჭალარით მოსილი. შემდეგ წინ მ დაემატა (მხცოვანი).

სიტყვა თაყვანისცემა სამი სიტყვის ნაზავია: თავი, ყანა, ცემა. ძველად მიწას ყანა ეწოდებოდა (შეადარე: ქუე-ყანა). აქედან: თავ-ყანის-ცემა. ბგერის გადასმით მივიღეთ თაყვანისცემა.

სიტყვა კრიალოხანი მომდინარეობს ბერძნული „კირიე ელეისონ“-ისაგან (ე. ი. „უფალო, შეგვიწყალო“). რა კავშირი აქვს კრიალოსანს „უფალო შეგვიწყალო“-სთან? ძველად ეკლესიაში „უფალო შეგვიწყალო“ (ანდა: „უფალო, შემიწყალო“) ზოგჯერ რამდენჯერმე უნდა უთქვათ გუნებაში ზედიზედ: 12-ჯერ, 40-ჯერ; იდგა ადამიანი ეკლესიაში და გულში უნდა გაემეორებინა ეს სიტყვები, ვთქვათ, 40-ჯერ. ასე თვლავი ძნელი იყო. რომ არ შეშლოდათ, ხელში საჭირო რაოდენობით ასხმული მძივები ეჭირათ და რამდენსაც იტყოდნენ „უფალო, შეგვიწყალო“-ს, იმდენ მძივს ჩააგდებდნენ, — როცა გათავდებოდა, მექანიკურად გაიგებდნენ, რომ ლოცვის თქმა სათანადო რაოდენობით დასრულებულია. ამ სიტყვებს კი („უფალო, შეგვიწყალო“-ს) ჩვენში უფრო ხშირად ბერძნულად ამბობდნენ („კირიე ელეისონ“, „კირიე ელეისონ“ და ა. შ.). გავიხსენოთ, რა სწერია გიორგი მერჩულეს გრიგოლ ხანძელის ცხოვრებაში: „ქართლად ფრიადი ქუეყანა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი

შეიწირვის და ლოცვაა ყოველი აღესრულების, ხოლო კვრი-
ელეშონი ბერძნულად ითქუმის, რომელ არს ქართულად:
უ ფ ა ლ ო, წყალობა ყავ, გინა თუ: „უ ფ ა ლ ო, შ ე გ ვ წ ყ ა-
ლ ე ნ“.

კირიე ელეისონი შემდეგ ქართულ ენაში გადაკეთდა
კრიალოსან-ად და იგი დაერქვა ასხმულ მძივებს, რომელსაც
ჩვენს დროში აქა-იქ ზოგიერთი მოხუცებული ადამიანი თუ
ატარებს. კრიალოსანიო, დღეს რომ ვიტყვით, ცხადია, კირიე
ელეისონის (უფალო, შეგვიწყალებ) მოგონებაც კი არ არის...

ზემთ ჩვენი საუბარი უმთავრესად შეეხებოდა სიტყვის
გარეგნულ ცვლილებებს, სიტყვის ბგერითი გარსის სახეცვა-
ლებას, სიტყვის ბგერითი მხარის ისტორიას.

ახლა ყურადღება მივაქციოთ სიტყვის შინაარსობ-
რივ განვითარებას, იმ კანონებს, რომელთა მიხედვითაც
ლექსიკური ერთეული მასში ჩაქსოვილი მნიშვნელობის
თვალსაზრისით იცვლის სახეს.

ზოგჯერ სიტყვას შინაარსობრივი ცვლის შედეგად სრუ-
ლიად საპირისპირო მნიშვნელობა უვითარდება. მაგალითად.
მედგარი ძველად ნიშნავდა ზარმაცს, „მცონარესა და მოუძ-
ლურებულს“ (საბა), დღეს კი ნიშნავს გამძლეს, მტკიცეს,
შეუპოვარს.

არაიშვიათია, როდესაც სიტყვა, ნაწარმოები მეორისაგან,
წყვეტს მასთან აზრობრივ კავშირს. მოლაპარაკის წარმოდგე-
ნაში ძნელი ხდება, მოცემული სიტყვა შინაარსობრივად და-
უკავშიროს იმ სიტყვას, საიდანაც ის წარმომდგარა. მაგალი-
თად, ძველ ქართულში დაღონებული ნიშნავდა მოღუშულს,
დახრილს, დღევანდელი მნიშვნელობა კი ცნობილია; ეს და-
კავშირება თანამედროვე ადამიანის ცნობიერებაში წაშლი-
ლია. ასევე, მოღვაწე დაფუძნებულია ღუწა-ზე, რომელიც
ძველად ნიშნავდა ცდას, ზრუნვას, წუხილს, მოვლას.

თუ დაუეკვირდებით სიტყვის შინაარსობრივ ცვლას ის-
ტორიულად, დავრწმუნდებით, რომ ეს შინაარსობრივი ცვლა

ძირითადად ორი მიზეზით აიხსნება: ან დაუვიწროვდა სიტყვა მნიშვნელობა, — ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა და უფრო ვიწრო მნიშვნელობა მიიღო, ანდა, პირიქით, გაუფართოვდა მნიშვნელობა, — ვიწრო მნიშვნელობა ჰქონდა და უფრო ფართო მნიშვნელობა მიიღო.

ავიღოთ ჩვენთვის ცნობილი სიტყვა კუბო, რომელიც დღეს მიცვალებულის ჩასასვენებელი ყუთის აღმნიშვნელია. ძველად კუბო, სადა ორბელიანის სიტყვით, იყო „ქალთა და კაცთა ჩასაჯდომელი, აქლემთა ასაკიდებელი, გინა კელით სატარებელი“.

გავიხსენოთ „ვეფხისტყაოსანი“.

აქ კუბოს მნიშვნელობა ასეთია: გადმოხურული (თალიანი) კარავი, ოთხ სვეტზე დაყრდნობილი (უძრავი ან მოძრავი); თუ მოძრავია, იგია ტახტრევანი, რომლითაც საპატიო პირები დაჰყავდათ მოგზაურობის დროს, აი ერთი ადგილი „ვეფხისტყაოსნიდან“:

„ამიგდო ქალმან ფარდაგი შიძმე თავისა ძალითა,
სადა დგა კუბო შემკული ბადაბშითა და ლალითა;
შიგან ჯდა იგი პირითა მზისაებრ ელევა-მკრთალითა,
მე შემომხედის ლამაზად მის მელნის ტბისა თვალითა“.

(394)

ჩანს, კუბო სიტყვას თანამედროვე ქართულში მნიშვნელობა დაევიწროებია: თუ იგი საერთოდ ჩასაჯდომელი რამ იყო, ამჟამად მხოლოდ მიცვალებულთა ჩასასვენებელი ყუთია.

სიტყვის მნიშვნელობის გაფართოების მშვენიერ ნიმუშებს გვაწვდიან საკუთარი სახელები, რომლებიც საზოგადო სახელებად ქცეულან. მაგალითად, დონჟუანი დღეს ეწოდება ქალების მაცთუნებელ, აღვირახსნილსა და უარყოფითი ქცევის მატარებელ ადამიანს. ამჟამად ეს საზოგადო სახელია. დონჟუანი კი წარმოშობით საკუთარი სახელია: დონჟუანი გმირია ცნობილი ესპანური ლეგენდისა, რომელიც არა ერთხელაა წარმოდგენილი ევროპელი ხალხების მხატვრულ ლიტერატურაში. თუ დონჟუანი ერთ ადამიანს ერქვა, ახლა ეს სიტყვა განზოგადდა.

მეცენატი ჩვენს სიტყვახმარებაში, საერთოდ, ხელოვნების მდიდარ მფარველს ეწოდება. ესეც ყოფილი საკუთარი სახელია: მეცენატი იყო რომაელი პოეტების — ვირგილიუსისა და ჰორაციუსის მფარველი.

კვისლინგი იყო ნორვეგიელი მინისტრი-კოლაბორაციონისტი ნორვეგიის ოკუპაციის დროს გერმანელი ფაშისტების მიერ. დღეს კვისლინგი, საერთოდ, პოლიტიკური მოღალატის სახელად ქცეულა.

გვარებიდანვეა წარმომდგარი ბოიკოტი, ჰულიგანი.

ბოი კოტი იყო ინგლისელი კაპიტანი, რომელსაც პირველად „ბოიკოტი გამოუცხადეს“. ჰულიგანიც გვარია, რომლის წარმომადგენლები ინგლისში (XVIII საუკუნეში) ბოროტ-მოქმედებათა ჩადენით იყვნენ ცნობილნი... დღეს კი, როგორც ვიცით, არც ბოიკოტი და არც ჰულიგანი რომელიმე გვართან არ არის დაკავშირებული, ისინი საზოგადო სახელებად ქცეულან: პირველი მათგანი აღნიშნავს საზოგადოებრივი ზემოქმედების გარკვეულ საშუალებას, მეორეს კი საზოგადოებრივი წესრიგის უხეშად დამრღვევ ადამიანს უწოდებენ.

ხელმძღვანელს, მასწავლებელს, ჩვეულებრივ, ხუმრობით ეუწოდებთ მენტორს. მენტორი კი ჰომეროსის უკვდავი ხაწარმოების „ოდისეას“ გმირია, — იგი იყო მეფე ოდისეუსის შვილის — ტელემაქის აღმზრდელი და მასწავლებელი.

კვაჭი ჩვენი გამოჩენილი ბელეტრისტის მიხეილ ჭავჭავაძის რომანის მთავარი გმირის სახელია („კვაჭი კვაჭანტირაძე“). ამეამად სიტყვა კვაჭი განზოგადებული მნიშვნელობით იხმარება და ეწოდება ისეთ მოხერხებულ ადამიანს, რომელიც საქმეებს აგვარებს მიხვეულ-მოხვეული გზით, ეშმაკობითა და გაძრომ-გამოძრომით.

ასე ფართოვდება და ზოგადდება ზოგიერთი საკუთარი სახელი ენაში.

გავეცნოთ სიტყვის მნიშვნელობის დავიწროება-გაფართოების სხვა მაგალითებს.

სიტყვა ქვეყანა, რომელიც დღევანდელ სიტყვახმარებაში მთელი სამყაროს, მსოფლიოს აღმნიშვნელია, ძველ ქართულში თავისი დავიწროებული მნიშვნელობით იხმარებოდა:

მიწას, დედამიწას ნიშნავდა. იშლება ასე: ქვე-ყანა, ე. ი. „ქვე მიწა“ („ყანა“ მიწას ერქვა).

ასე მაგალითად, სახარების ძველ ქართულ თარგმანში სწერია, რომ თესლი „დაეარდა ჭუეყანასა კეთილსა და მოსცემდა ნაყოფსაო“, ე. ი. თესლი კარგ მიწაზე, კარგ ნიადაგზე დაეარდაო. იქვე ნათქვამია: „ჰნერწყუა ქვეყანასა და შექმნა თიქა ნერწყუსაგანაო“, ე. ი. დედამიწას დააფურთხაო. X საუკუნის მწერალი გ. შერჩულე თავის თხზულებაში (გრ. ხანძთელის ცხოვრება) ამბობს, რომ ხანძთელი პირველ მეუღაბნოეთაგან სწავლობდა „ქუეყანასა ზედა წოლასაო“, ე. ი. მიწაზე წოლას შეეჩვიაო. ამის გვერდით ძველსავე ქართულში შეიმჩნევა ჩანასახი სიტყვის განზოგადებული მნიშვნელობით ხმარებისა. შუშანიკის მარტვილობაში ნათქვამია: ვარსქენ ქართლისა პიტიახში „მოიწია... სასლვართა ქართლისათა, ქუეყანასა მას ჰერეთისასაო“. ევსტათე მცხეთელის ჩვენებაშიც ნათქვამია: „მე ვიყავ ქუეყანისა სპარსეთისაგანაო“. დაახლოებით XI საუკუნიდან მოყოლებული ქვეყანა მხოლოდ იმ მნიშვნელობით იხმარება, რაც ამჟამად ცნობილია.

სულ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა სიტყვას სოფელი, რომელიც ამჟამად დაბის მნიშვნელობით იხმარება.

სოფელი ძველ ქართულ მწერლობაში იმას ნიშნავდა, რასაც ახლა ქვეყანას ვუწოდებთ. იმავე შუშანიკის მარტვილობაში ვკითხულობთ: შუშანიკის სანახავად „აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი მოვიდესო“ (ე. ი. ქართლის ქვეყნის აზნაურნიო...). VI საუკუნის ერთ ძეგლში სწერია: „მე სოფლისა სპარსეთისა ვიყავო“.

უკვე IX—X საუკუნიდან მოყოლებული სიტყვა სოფელი კარგავს თავის ძველ მნიშვნელობას და დავიწროებულად იხმარება: დაბის აღმნიშვნელია.

რა გამოირკვა? სოფელი ძველად ქვეყანას ნიშნავდა (ქვეყანას — დღევანდელი გაგებით), ხოლო ქვეყანა — მიწას, დედამიწას. პირველს მნიშვნელობა დავიწროებია, მეორეს — გაფართოებია.

ხომ არა გვაქვს დღევანდელ ენაში შემონახული სოფელი ძველი მნიშვნელობით?

გაეიხსენოთ: წუთისოფელი, სოფლის ამაოება, „ვაჰ, სოფელო, რაშიგან ხარ“... და სხვა. ენაში სიტყვის ძველი გაგება ასე ვაგლახად არ აღმოიფხვრება, აქა-იქ ჩვენს მეტყველებაში მაინც წამოყოფს თავს საუკუნეთა სიღრმეში ჩაქარგული და ჩანთქმული სიტყვობრივი განძი...

თუ სოფელი ძველ ქართულში ქვეყნის მნიშვნელობით იხმარებოდა, რა ერქვა მაინც დასახლებულ პუნქტს, რომელსაც ამჟამად სოფელს ვუწოდებთ? საამისოდ გამოყენებული იყო ტერმინი დაბა, ე. ი. დაბა ერქვა იმას, რასაც დღეს სოფელს ვეძახით.

საიდან უნდა იყოს წარმომდგარი ტერმინი დაბა? განა იგი ყოველთვის სოფელს ერქვა? არა, უფრო ადრე დაბა დამუშავებული მიწისა და ნახნავეის სახელი იყო. ეს უძველესი გაგება დაკულია დღევანდელ სვანურ სიტყვაში — დაბ, რომელიც ხნულს ნიშნავს. ამრიგად, სვანურ მეტყველებას შემოუნახავს ის უძველესი ვითარება, როდესაც ნახნავს დაბა ერქვა, შემდეგ რომ სოფლის სახელად ქცეულა.

შუშანიკის მარტვილობაში, მაგალითად, ნათქვამია, რომ „მოვიდა მონა იგი დაბასა, რომელსაც სახელი ჰქვან ცურტავ“. ევსტატე მცხეთელის მარტვილობაში გვხვდება ამ სიტყვისაგან ნაწარმოები ფორმა: მდაბიური: „ჩუენი მდაბიური არსო“, ე. ი. ჩვენი სოფლელი არისო. მაშ, მდაბიური სოფლელს ნიშნავდა. აქედანაა დღევანდელი მდაბიური, რომელსაც გადატანითი მნიშვნელობა მიუღია მნიშვნელობის გაფართოების გზით.

მეხუთე საუკუნის ძეგლებიდან ჩანს, რომ ნაგებობის გარკვეული სახეობის აღსანიშნავად ტაძარი (ან: ტაჯარი) იხმარებოდა. იმ დროს ტაძარი ეწოდებოდა წარჩინებული მოხელის სახლს, ტერმინი, საერთოდ, შენობის, სასახლის გამომხატველი იყო. ტაძარი მაშინ სხვა იყო და სხვა — ეკლესია. ეს დაპირისპირება კარგად ჩანს შუშანიკის ძეგლიდან: „შუშანიკ თრევით მოითრია... ეკლესიით ვიდრე ტაძარმდო“, ე. ი. სასახლემდო.

მომდევნო საუკუნეებშიც ტაძარი ამავე მნიშვნელობით იხმარება, როგორც ეს დასტურდება VIII—IX—X საუკუ-

ნებებს ძეგლებით. ასე, მაგალითად, გრ. ხანძთელის ცხოვრებაში გვხვდება კურაპალატის ტაძარი, აზნაურის ტაძარი...

თანდათანობით ეს ტერმინი (ტაძარი) საეკლესიო ნაგებობის აღმნიშვნელად იქცა და იგი გვერდში ამოუდგა ტერმინს — ეკლესია, რომელიც ბერძნული სიტყვაა და სამლოცველოს შენობას ეწოდებოდა.

რაკი ტაძარი ჯერ სასახლის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო და შემდეგ სამლოცველოს ნაგებობას დაერქვა, საკითხავია: ამ პერიოდში სასახლეს რასღა უწოდებდნენ? პირველი ტერმინთაგანი არის პალატი, რომელმაც ტაძარ-ტერმინის ადგილი დაიკავა. „მეფე... წარვიდა პალატადო“, ნათქვამია, მაგალითად, წმინდა ნინოს ცხოვრებაში. ძეგლში გვხვდება ასეთი ადგილიც: ჭიჭურმა „აღაშენა ისანს პალატიო“, ე. ი. ისანში (დღევანდელ ავლაბარში) სასახლე ააგო. ამრიგად, უკვე XI—XII საუკუნეებში სასახლეს პალატი ჰქვია.

შემდეგ ჩნდება ამავე ცნების გამოსახატავად მეორე ტერმინი დარბაზი. ეტყობა, იგი თავს იჩენს ქართულ ენაში X საუკუნიდან მოყოლებული. ეს სიტყვა სპარსულია წარმოშობით. სპარსულში კი დარბაზს სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა: დერვაზ (საიდანაც მოდის ქართული დარბაზი) სპარსულში კარის აღმნიშვნელია, მისი ქართული შესატყვისია სამეფო კარი.

რატომ მიიღო ქართულში დარბაზმა (დერვაზმა) სასახლის მნიშვნელობა? რაკი სპარსულად დარბაზი კარი იყო, სამეფო კარს დაერქვა სამეფო დარბაზი, შემდეგ „სამეფო“ ჩამოსცილდა და დარჩა „დარბაზი“, რომელმაც სასახლის მნიშვნელობა მიიღო. იგი გაქართულდა; რაკიღა აღარავის ახსოვდა ამ სიტყვის სპარსულობა.

ღვთისმსახურების ტაძრებს ძველ საქართველოში ეკლესიის გარდა საყდარიც ეწოდებოდა.

დღევანდელ სიტყვაბმარებაში ეკლესია და საყდარი სინონიმებია, მაგრამ წინათ მათ შორის განახვევა იყო: ეკლესია საღვთისმსახურო ტაძრის ზოგადი სახელი იყო, საყდარი კი ეწოდებოდა ისეთ ეკლესიას, რომელიც ეპისკოპოსის ან ქორეპისკოპოსის საჯდომად ითვლებოდა. სულ პირ-

ველად საყდარი საჯდომს ანუ ტახტს ეწოდებოდა, ამიტომ ასეთ ეკლესიას საეპისკოპოსო საყდარი ერქვა. შემატინანე ამბობს: ლეონ მეფემ „აღაშენა ეკლესია მოქვისა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, აკურთხა და განასრულა ყოვლითა განგებითაო“. უკვე XIV საუკუნიდან ამ ორ ტერმინს შორის ისობა განსხვავება და ისინი სინონიმებად გვევლინებიან, რაც დღევანდლადის შემორჩა ენას. რატომ მოხდა ეს? ამ დროიდან საყდრის გაგება, როგორც ტახტისა, სპარსულიდან შემოსულმა სიტყვამ შეცვალა. ეს სიტყვაა ტახტი, — საყდარი კი ზოგად ტერმინად იქცა და მას ეკლესიის სინონიმობა დაეკისრა.

ასე გაიფართოვა საყდარმა თავისი მნიშვნელობა...

სიტყვის მნიშვნელობის ცვლის კარგი ნიმუშია. აგრეთვე, გალია.

ეს სიტყვა დღეს ნიშნავს ცხოველსა თუ ფრინველის დასამწყვდევე ადგილს, მავთულის ან რკინის ბადით შემოზღუდულს. ძველად მას სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა.

ძველ საქართველოში სხვადასხვა დანიშნულების სახლს სხვადასხვა სახელი ერქვა. იყო, მაგალითად, „სახლი სადედოფლო“, რომელსაც გალიაკი ეწოდებოდა. პირველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლში, შუშანიკის მარტილობაში, სწერია: შუშანიკი, „რაჟამს შევიდა იგი ტაძარსა მას, არა დაჭდა იგი თვისსა მას გალიაკსა, არამედ სენაკსა შინა მცირესაო“, ე. ი. კი არ დაჭდა თავის გალიაკს, ოთახში, რომელშიც ის იმყოფებოდა ხვეულებრივ, არამედ პატარა ოთახში (სენაკი ოთახს ერქვა). სულხან-საბა ორბელიანი თავის ცნობილ „ქართულ ლექსიკონში“ ასე განმარტავს სიტყვას: „გალია კაცთა საჯდომი“. V საუკუნეში გალიაკი ქალებისათვის განკუთვნილი საჯდომი ადგილის სახელი ყოფილა.

აქ საინტერესოა ერთი გარემოება: გალიაკი (გაღეაკრი) თავის სამშობლო ენაში (ბერძნულია წარმოშობით) იმას ნიშნავს, რასაც თანამედროვე გალია (პირუტყვთა თუ ფრინველთა დასამწყვდევი). საიდან მიიღო მან ძველ ქართულში ოთახის მნიშვნელობა? შეიძლება ვიფიქროთ, რომ დასასჯელი ადამიანის ოთახი იყო ის... მაგრამ შუშანიკი თავის თავს ხომ არ დასჯიდა. საკუთარ ოთახში რომ იჭდა! იე. ჭავჭავაძის

შვილი ამასთან დაკავშირებით ამბობს: ნაზდენები და შუ-
შანიკის მეუღლე ვარსკენი რომ მოვიდნენ სტუმრად (ნაწარ-
ჩოების მიხედვით), ვარსკენს უნდოდა, რომ შუშანიკი გამო-
სულიყო და ნადიმი გაემართა მათთვის. ამ დროს შუშანიკი
ისედაც გულმოსული იყო თავის ქმარზე, არ სურდა მასთან
ერთად ყოფნა და წამოიძახა: სად გაგონილა, რომ ქალი და
კაცი ერთად იყვნენო! გალიაკის სახელი ცხადყოფს, რომ
ქალს ჰქონდა თავისი სადგომი, სადაც სხვას, გარეშე პირს,
შესვლა არ შეეძლო, ე. ი. ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა,
როგორც მაჰმადიანობის გავრცელების შემდეგ ე. წ.
არამხანას მიენიჭა; ქალებისათვის ცალკე შენობა იყო, მაჰ-
კაცებისათვის — ცალკე. — უცხო კაცს იქ არასგზით შეს-
ვლა არ შეეძლო. ქართულ ძეგლებში ასეთი ტერმინი როს-
ტომის ხანამდე არ მოგვეპოვება. როსტომმა, როგორც ცნო-
ბილია. შემოიღო უკვე სპარსული და მაჰმადიანური წესები,
თავისი სასახლე სხვანაირად მოაწყო და აწორედ იმ დროს
ჩნდება ეს. მაშინდელი მდგომარეობისათვის ფრიად დამახა-
სიათებელი, ტერმინი. იესე ოსესშვილს თავის „თავგადასა-
ვალში“ თეიმურაზ მეორის შესახებ აქვს აღნიშნული, რომ
„შიგნით არ მის სასახლე“ იყო. 16 წლის იესე ოსეს-
შვილს თვითონ უნახავს, როდესაც თეიმურაზ მეფე იქ დასახ-
ლებულა. არმის სასახლე არამხანას უდრის და ძველი გალიაკი
უეჭველად ასეთივე მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო. რაკი
გალიაკი ძველად სადღედოფლო ბინის სახელი იყო, უნდა ვი-
ფიქროთ, სასახლის ეს ნაწილი გარეშე პირთათვის შეუვალი და
განცალკევებული ყოფილა.

ძველ საქართველოში საცხოვრებელი ადგილისა და ნაგე-
ბობის სახელად ვანი იხმარებოდა. ეს სიტყვა ძალიან ძველია
და შემდეგ და შემდეგ სრულიად ქრება ჩვენს ენაში. აქედან
ყო ნაწარმოები ზმნა დავანება (დასახლება), არსებითი სა-
ბელი სავანე. ზემო იმერეთში დღესაც შემორჩენილია ეს
სიტყვა, როგორც სოფლის სახელწოდება.

მეხუთე საუკუნეში უკვე სახლი გვხვდება (შუშანიკის
ძეგლში), ოღონდ, თუ ვანი ჩვეულებრივი საცხოვრებელი ბი-
ნის სახელად გამოიყენებოდა, სახლს უფრო ზოგადი შემ-

კრებელობითი მნიშვნელობა ჰქონდა: ყოველგვარ საცხოვრებელს ერქვა. სხვანაირად რომ ეთქვათ, ვანი ნივთიერი ნაგებობის აღმნიშვნელი იყო, სახლი კი ნიშნადა როგორც ნაგებობას, ისე ნაგებობაში მცხოვრებ მოსახლეობას, ოჯახს და საგვარეულოსაც კი. აქედანაა სიტყვა სახლისკაცი. სიტყვა ასე ნაწევრდება: სა-ხლ-ი. აქ სა · ჩვეულებრივი თავსართია, ძირია ხლ, სადაც ხმოვანი ამოვარდნილია. შეადარე მეგრული ოხორე, სადაც ო ქართული სა თავსართის ბადალია, ძირია ხორ. რაკი ხლ-ში ხმოვანი უნდა ყოფილიყო, ადვილი მისახვედრია, რომ ეს ძველი ძირი დავინახოთ სიტყვაში ხურო. ეს სიტყვაც ზომ ამგებს ნიშნავს, ხოლო აგებას ხუროობა ეწოდება. იგივე ძირია ქართულ სიტყვაში სახურავი. თუ სახლი ძირეულად ქართული სიტყვაა, ვანი სპარსულსა და სომხურ-შიაც მოიპოვება.

სახლში და სხვა ნაგებობებში სენაკები იყო. სენაკი, ზოგჯერ — სენა, ოთახს ერქვა. სენაკები ჩვეულებრივს საცხოვრებელ სახლებშიაც იყო და ტაძრებშიაც. როგორც იაკობ ცურტაველის თხზულებიდან ვტყობილობთ, V საუკუნეში სენაკები ცალკეც, სახლის გარეთაც იყო აგებული. აი ერთა ადგილი შუშანიკის მარტილობიდან: „მივიდა... შუშანიკ მახლობელად... ეკლესიასა და იძია მცირეა სენაკი და მუნ დაეყუდა“. დროთა ვითარებაში ამ სიტყვის მნიშვნელობა დავიწროვდა: უკვე XI—XII საუკუნეებიდან მხოლოდ ბერების საცხოვრებელ ოთახს ერქვა.

რაკი სენაკი ბერების ოთახს დაერქვა, საერთოდ ოთახის ცნების გამოსახატავად სხვა სიტყვები ჩნდება: ესაა ოთახი და ოდა. XVII საუკუნიდან სწორედ ოთახი მკვიდრდება ენაში, XVIII საუკუნიდან დადასტურებულია ოდა. ორივე სიტყვა თურქული წარმოშობისაა.

დღეს რკინიგზაზე არსებულ პუნქტს სადგური ჰქვია. ეს სიტყვაც ძველია, ოღონდ სადგური ძველად ეწოდებოდა, საერთოდ, საცხოვრებელ ადგილსა და მათს ნაგებობას. მაგალითად, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ამბობს, რომ მეფემ იმიერკავკასიიდან გადმოსახლებულ ყივჩაღებს „...უჩინა საზამთრო სადგურიო“. ჩანს, სიტყვას წინათ ზოგადი

მნიშვნელობა ჰქონია, შემდეგ კი მას უფრო ვიწრო მნიშვნელობა მიუღია.

ასეთია სიტყვის ცხოვრების რამდენიმე ნიმუში.

ასე იქმნებიან და მკვიდრდებიან ენაში ახალი სიტყვები, ასე იცვლიან გარეგნულ სახეს, ასე იცვლებიან შინაარსობრივად, ასე გამოდიან დროთა ვითარებაში ხმარებიდან, — ასე ცხოვრობენ სიტყვები საზოგადოების წინსვლასთან დაკავშირებით, ზალხის განვითარებასთან დაკავშირებით...

„Из неравной часто борьбы с другими культурными племенами грузинский язык всегда выходил с честью, давая опору самостоятельному существованию грузинского народа“.

ნოკო მარი

რა ახლოა ჩვენთან და რა ორგანული ადამიანური მეტყველების სტიქია და რარიგ მოსაწყენად გვეჩვენება. ხშირად სიტყვათშემოქმედების სიღრმეში ჩახედვა, ენობრივი მოვლენის აღმოცენებისა და განვითარების კანონზომიერებაში გარკვევა. შესაძლებელია ეს ენის სწავლების სქოლასტიკური ხერხების შედეგი იყოს, ანტიკური ხანიდან რომ მომდინარეობს და დიდად არც შეცვლილა საუკუნეთა მანძილზე. თუ ჩვენ ახლოს მივალთ ენასთან, მეტად თავისებური სამყარო გადაგვეშლება, — სამყარო, რომელიც აღსაესება მომხიბლავი ფერებით, ცოცხალი ორგანიზმი, რომელიც გვაგრძნობინებს კაცობრიობის მრავალსაუკუნოვან სუნთქვასა და ისტორიული განვითარების გზას... დიდმა მწერლებმა და ორატორებმა იციან, რა ძნელია სიტყვასთან ბრძოლა, ენობრივი სტიქიის დამორჩილება, და არცთუ პარადოქსია გოეთეს ეს დებულება: „შეიძლებოდა ჩემგან გამოსულიყო უდიდესი პოეტი, ენა რომ არ ყოფილიყო ასე დაუმორჩილებელიო!“ სიტყვის დიდი ოსტატი აქ, რა თქმა უნდა, გულისხმობს აბსოლუტურ სრულყოფილობას, რისი მიღწევაც შესაძლოა მართლაც იდეალი იყოს... თვით გოეთესთვისაც!

მწერლისთვის ურთულესი ამოცანათაგანია ლექსიკის რთულ ზღარებში გარკვევა. დედაენის ლექსიკურ შესაძ-

ლებლობათა კომბინირებული გამოყენებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მწერლის ტაქტსა და სათანადო ერუდიციას.

ერთი მეცნიერის თქმით, ნასესხები სიტყვების შემოტანა ენის ორგანიზმში ერთგვარი აცრაა, მაგრამ აცრა არა მათვადებელი შხამით, არამედ მაცოცხლებელი ნივთიერებით, და ეს პროცედურა ენის გამაახლებელი საშუალებაა. ხოლო თუ ეს ნივთიერება ქარბი დოზით შევიდა ენის ორგანიზმში, თვით ენა მოერევა მას, — ოღონდ ავტორიტეტული მწერლებისა და ენის თეორეტიკოსების დახმარებით.

ლექსიკის მოცულობა

ლექსიკა ფართო ცნებაა: იგი მოიცავს სხვადასხვა სოციალური დაფენების, ყოველდღიური მეტყველების, დიალექტური ნაირსახეობის, ე. წ. „პროფესიული ენებისა“ და სალიტერატურო ენის (ლიტერატურისა და ხელოვნების, პოლიტიკის, სამეცნიერო მწერლობის, ტექნიკური ტერმინოლოგიის) სიტყვობრივ მარაგს. თუ ენის ევოლუციის ერთი რომელიმე ეტაპით არ შემოვიფარგლებით, მაშინ აქვე შემოვა „ისტორიული ლექსიკის“ ფაქტებიც, ე. ი. ძველი სალიტერატურო ენის ლექსიკონი (რა თქმა უნდა, ეს არ ეხება ისეთ ენებს, რომელთაც ძველი წერილობითი ძეგლები არ მოეპოვებათ).

ენის განვითარება მთლიანად და სავსებით შეპირობებულია ამ ენის მატარებელი კოლექტივის ისტორიულ განვითარებასთან. რამდენადაც უფრო შინაარსიანი და რთული გზა განვლო ამა თუ იმ ხალხმა ისტორიულად, იმდენად მდიდარია და მრავალფეროვანი მისი ენა. იქნება ეს საკუთარი ენობრივი რესურსების გამოყენება, არსებული ფორმების ევოლუცია, თუ უცხო ენობრივი ელემენტების ათვისება, ენა დროთა ვითარებაში აყალიბებს თავის ორგანიზმს, იმუშავებს საკუთარ ენობრივ პოტენციას. ლექსიკის სიმდიდრის ერთი ძირითადი პირობაა ენის გაშლა გეოგრაფიულ სივრცეში, ე. ი. ლოკალური დიალექტების სიმრავლე, დიალექტური ნაირსახეობანი. ამის მშვენიერი ნიმუშია ისეთი დიდი ტერიტორიუ-

ლი განფენილობის ენა, როგორცაა არაბული. ეს ენა ლექსიკური სიმდიდრის კარგ ნიმუშს წარმოადგენს. ასე, მაგალითად, არაბულს აქლემისათვის, ჰომელის გამოანგარიშებით, 5758 სიტყვა მოეპოვება, ლომისათვის — 700, ხმლისათვის — 1000, ისეთი ვანყენებული ცნებისათვის, როგორცაა „უბედურება“ — 400 (ამის გამო ანდაზაა არაბეთში: „უბედურებათა სახელები უბედურება არისო“!).

კითხვა ისმის: შეგვიძლია თუ არა გამოვიანგარიშოთ მათემატიკურად ლექსიკის შედგენილობა, ე. ი. რიცხვებში გამოვსახოთ ამ: თუ იმ ენის ლექსიკური ფონდი? ამ მიმართულებით ზოგიერთი ენათმეცნიერი გარკვეულ ექსპერიმენტებს ახდენდა. ხშირად იმოწმებენ სამეცნიერო ლიტერატურაში პროფ. მაქს მიულერის ცდას: მან გამოითვალა ერთი სოფლის პასტორის ჩვეულებრივი მეტყველების ლექსიკური მარაგი და დაასკვნა, რომ ინგლისელი გლეხის განკარგულებაში მხოლოდ სამასამდის სიტყვააო. მეორე მხრივ, ჩვეულებრივ ითვლიან ამა თუ იმ სახელგანთქმული მწერლის ლექსიკონს და ასკვნიან, რომ, მაგალითად, შექსპირს გამოყენებული აქვს 15.000 სიტყვა, ზოგის გამოანგარიშებით — 24.000, ჰომეროსს — 9.000-მდის, რუსთაველს — 45.000 (აქედან 15.200 სხვადასხვა გრამატიკული ფორმით ხმარებული სიტყვაა)! და სხვ. თავისთავად ცხადია, რომ მწერლის მიერ გამოყენებული სიტყვების დათვლა სხვა რიგისაა და სულ სხვა რიგის — მთელი ენის ლექსიკური რესურსების რაოდენობლივი გამოთვლა; ეს ორი მონაცემი ერთმანეთს არ უდრის და არ ფარავს.

გააჩნია თუ არა მეცნიერებას სათანადო მეთოდები ლექსიკური მარაგის ციფრებში გამოსახავად? არა. ჩვენ არ შეგვიძლია მიმოვაველოთ თვალი ლექსიკურ ფორმებს და ჩავატაროთ ჩვენ თვალწინ ისე, როგორც ჭარისკაცები ალღუმის დროს (ვანდრიესი). ეს იმიტომ, რომ ჭერ კიდევ არ მოეპოვება მეცნიერებას ერთი გარკვეული. დამაკმაყოფილებელი პასუხი იმაზე. თუ რა უნდა მივიჩნიოთ სიტყვად. გარდა ამისა, ენის გრამატიკული საშუალებები იმდენად მოქნილი და მრავალფეროვანია, რომ მორფემების ათასგვარი კომბი-

¹ კონსტანტინე კიკინაძის გამოანგარიშებით.

ნაციებით შეგვიძლია მივიღოთ უსასრულო რიცხვი ლექსიკური ტიპებისა. ასე, მაგალ., რამდენად განუსაზღვრელია ენის შესაძლებლობა თუნდაც იმის გამო, რომ აწარმოებს ნასახელარ ზმნებს და ნაზმნარ სახელებს. მაგალითად, სათვალავ ფორმებში შეიძლება არ შეგვხვდეს სიტყვა — „აპაერებული“, ან „აკედლება“ („შეკედლება“ ჩვეულებრივია), მაგრამ ენის პოტენციისაში ასეთი ფორმები გამოირიცხული არაა. მაშასადამე, პრინციპულად შეუძლებელია ენის ლექსიკის პოტენციური შესაძლებლობის სრული რეგისტრირება... სემანტიკურადაც ლექსიკოლოგიური სტატისტიკა გადაულახველ დაბრკოლებას ეღობება: სიტყვას მრავალგვარი მნიშვნელობა აქვს კონტექსტური სხვადასხვაობის მიხედვით. მაშასადამე, ამ ნბრევაც გარკვეულობა არ არის.

უნდა დავასკვნათ: სიტყვების რაოდენობრივი აღრიცხვა შეუძლებელია. მაგრამ თუ ფარგალს შევავიწროებთ და სათვალავ ობიექტებად დავსახავთ ჩვეულებრივი თვალსაზრისით არსებულ სიტყვებს, ჭერ მკვიდრი კრიტერიუმში უნდა მოინახოს, თუ რა მივიჩნიოთ სიტყვად ჩვეულებრივად არსებულ სიტყვებში (ასეთი გამოთვლისას. ცხადია, ლექსიკის პოტენციური ფორმები გამოირიცხება)..

სიტყვის სახეობის პირობები და ნასახევი სიტყვათა შესავლის მნიშვნელობა

დიდი ფაქტორია ამა თუ იმ ენის ლექსიკონის გასამდიდრებლად საკუთარი რესურსების კომბინირებული გამოყენება, ენის ორგანული ფორმების ევოლუცია-სახეცვალება. ყოველი ენა თავის განკარგულებაში არსებულ ლექსიკურ ტიპებს თავისებურად აწესრიგებს, მაქსიმალურად ამზეურებს ისტორიული განვითარების პროცესში იმ სიტყვიერ მასალას, რომელსაც იტევს თავისი ლექსიკური შესაძლებლობა. კერძოდ, უაღრესად მტკიცე საყრდენს წარმოადგენს ამ მიმართულებით ლოკალური დიალექტების მონაცემები. ყოველი ენის ლექსიკა მოხერხებულად იწურავს თავისი კილოებიდან საუკეთესო მასალას. სალიტერატურო ენის ლექ-

სიკონი ის დედა-მდინარეა, რომელსაც მრავლად ერთიან დიალექტური ლექსიკონის უხვი და დაუღველო შენაჯადები.

მაგრამ ენა მართოდენ თავისი საკუთარი მასალით არ კმაყოფილდება. მის ორგანიზმში ისტორიული განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე, მეტნაკლები პროპორციით, იჭრება უცხოური ენის ლექსიკური ელემენტები. ეს არის გარდაუვალი ბედი ყოველი ენისა: არ არსებობს ისეთი ენა, რომელიც გადარჩენოდეს უცხო გავლენას თავისი განვითარების თუნდაც რომელიმე ეტაპზე. ენათა ურთიერთშეხვედრა ისტორიულ აუცილებლობას წარმოადგენს. ეს არის შედეგი ამ ენების მატარებელ ხალხთა საურთიერთო კონტაქტისა ისტორიულ ვითარებაში. და მართლაც: არც ერთი ენობრივი კოლექტივი არ ასცდენია შეხებას სხვა ენობრივ კოლექტივთან. მაშასადამე. ეთნიკური თანამიმართება ლინგვისტური თანამიმართების საფუძველი და წინაპირობაა.

მაგრამ ხალხთაშორისი თანამიმართების ფორმები სხვადასხვაგვარია: ეთნიკურ ერთეულთა შორის შესაძლოა იყოს მტრული მეზობლური ურთიერთობა. ლექსიკური კონტაქტისათვის შესაძლებელია. აგრეთვე. ერთი მხარე დაპყრობილი იყოს, ან პირიქით. მაშ, როგორც დამპყრობელი ენობრივი კოლექტივი ახდენს გავლენას დაპყრობილ ენობრივ კოლექტივზე, ისევე დაპყრობილი ხალხის ლექსიკური მასალა გადადის დამპყრობელი ხალხის ენობრივ სინამდვილეში. არ არის აუცილებელი სიტყვათსესხებისათვის ერთი ხალხი კულტურულად მაღლა იდგეს მეორე ხალხზე. კულტურულად დაბლამდგომ ენობრივ კოლექტივსაც დაესესხება ხოლმე უფრო ცივილიზებული ენობრივი კოლექტივი. ნაკლები კულტურის მქონე დამპყრობელთაგან სიტყვების სესხება ხდება „თავზე მოხვევის“ წესით, ძალაუწიურად, განსაკუთრებით დაპყრობის პირველ ხანებში (შემოდის სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაციული, სამოხელეო ტერმინები და სხვ.). თუ აგრესიული დაწოლა მეტად ინტენსიურია, ასეთ შემთხვევაში, იტალიელებს თქმით. *livrea del cuore* (გულის ენა) მშობლიური ენისა რჩება, ხოლო *livrea del pane* (საარსებო პურის ენა) უცხო ენობრივი სინამდვილიდან მოდის.

მეორე მხრით, თავისთავად ცხადია, რომ უფრო კულტურული ხალხი მეტს ასეუხებებს, ვიდრე პირიქით. ამის მაგალითები ბევრი იცის ენების ისტორიამ. ამავე დროს, ხასიანთი ნასესხები სიტყვიერი მასალისა ამ შემთხვევაში სხვაა: სდება სესხება ნამეტურ კულტურული ცნებებისა, სალონური და გართობის სიტყვებისა და სხვ. ამ მხრივ დამახასიათებელია შემდეგი გარემოება. ჟონ ვალისს თავის „ინგლისური ენის გრამატიკაში“ (1653 წ.) შენიშნული აქვს, რომ ინგლისურში ცხოველების სახელწოდებები ანგლო-საქსურა წარმოშობისაა. ხოლო სახელწოდებანი ამ ცხოველთა ხორცისა, რომელიც მაგიდაზე გამოაქვთ, ნორმანულ-ფრანგული წარმოშობისა. ვალტერ სკოტი თავის „აივენგოში“ ამ ფაქტს ხსნის ასე. რომ ამ ცხოველების მომვლელი მწყემსები ანგლო-საქსები იყვნენ, ხოლო ბატონები, რომელნიც შიირთმევედნენ მათს ხორცს, ნორმანები გახლდათ. და მართლაც, ინგლისურში გემრიელი საკმელების სახელები ნორმანულ-ფრანგული წარმოშობისაა.

დამახასიათებელი მაგალითია.

სიტყვათსესხების საფუძველია მეზობელ ხალხთა შორის. ეკონომიური. პოლიტიკურ-კულტურული ან რელიგიური ურთიერთობა. შესაძლოა ყველა ეს საფუძველი არსებობდეს ერთსა და იმავე დროს, მაგრამ არ არის გამოსარიცხავი შემთხვევები, როდესაც ერთი რომელიმე ზემორე ფაქტორთაგანია მიზეზი ლინგვისტური ურთიერთობისა.

ზემოთ აღინიშნა, რომ არც ერთი ენა არაა დაზღვეული უცხო გავლენისაგან. ამის მაგალითები აურაცხელია. ასე, მაგალითად, ლათინური ენის ლექსიკა დაუშრეტელი წყაროა დასავლეთ ევროპის ენათა ლექსიკის გადახალისებისა საუკუნეთა განმავლობაში. ასევე დიდია როლი ბერძნული ენისა. იმდენად ძლიერია სესხების ტენდენცია, რომ ზოგიერთი ენა ერთობ აქარბებს ამ მხრივ. მაგალითად, ხშირად „უსაყვედურებენ“ ინგლისურს, რომ მან ზედმეტად გადმოიღო სხვა ენათაგან ლექსიკური ერთეულები. ამ უსაზღვრო დინების შედეგად დამძიმდა ინგლისური ენა სინონიმებით, ფერხდება შინაგანი ლექსიკური ფორმების ბუნებრივი ევოლუცია, ნა-

სესხებ სიტყვათა უძირო ზღვაში ინთქმება საკუთარი ენობრივი შესაძლებლობანი...

საზოგადოდ, შეიძლება დავასახელოთ ხუთი დიდი კულტურული ენა, რომელთაც უპირატესობა ენიჭებათ ისტორიულად, როგორც ძირითად ლექსიკურ წყაროებს მსოფლიოს ენებისათვის და, ამავე დროს, მათში ყველაზე ნაკლებადაა შესული ნასესხები სიტყვები. ესენია: კლასიკური ჩინური. სანსკრიტი (ინდური), ბერძნული, ლათინური და არაბული. თუ „დასავლურ ენებზე“ უდიდესი გავლენა მოახდინა ლათინურმა, აღმოსავლეთში ანალოგიური როლი არაბულმა შეასრულა.

ენათა განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ყოველ ახალ კულტურულ ტალღას, მომდინარეს გარეშე ენობრივი სინამდვილიდან. მოჰყვება ახალი ტალღა ნასესხები სიტყვებისა.

ზემოთქმულიდან ბუნებრივად გამომდინარეობს დასკვნა: უცხოური ენების ანალიზით ირკვევა ხალხთაშორისი ურთიერთობა. ზოგჯერ წყდება ეთნიკური მიმართების სიბნელით მოცული პრობლემა, — ნამეტურ წინარეისტორიული ეთნოლოგიური ტიპებისა და კონტაქტის საკითხები, — იმ ხანისა. რომლის გამორკვევისათვის ესოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ენათმეცნიერულ ძიებებს. მაშასადამე, ნასესხებ სიტყვათა შესწავლა რამდენადმე გააალებია ისტორიისა, შექცემომფენი კაცობრიობის წარსული სოციალური და კულტურული ურთიერთობებისა.

უშუალო და უშუალოდითი სახეობა

გავლენა შეიძლება იყოს უშუალო და შუალობითი, ე. ი. ესა თუ ის სიტყვა შესაძლოა მომდინარეობდეს ამა თუ იმ ენიდან უშუალო კონტაქტის შედეგად, ანდა, თუ ეს უშუალო კონტაქტი არ არის, რომელიმე მოზაზღვრე ენის გზით. უშუალო ურთიერთობა (ეკონომიურ, პოლიტიკურ, კულტურულ თუ რელიგიურ საფუძველზე) ჩვეულებრივ მყარდება გეოგრაფიულად მომიჯნავე ერთეულებთან, ეთნიკურ მეზობლებთან. შორეული ენის ელემენტები ამა თუ იმ ენის ლექსიკაში

მკვიდრდება ახლობელი ენის გზით, ანდა, ყოველ შემთხვევაში, იმ ენის შემწეობით; რომელთანაც ამ ენობრივ კოლექტივს აქვს უშუალო კავშირი. ასე, მაგალითად, ქართულში გავრცელებული სიტყვა ქონდარი შევედური წარმოშობისა უნდა იყოს (ფონეტიკური და სემანტიკური მსგავსების მიხედვით). უშუალოდ შევედეთიდან ეს სიტყვა ვერ შემოვიდოდა, რადგანაც შევედებთან ქართველებს ურთიერთობა არა ჰქონიათ. ამიტომ კვლევა-ძიება უნდა წარიმართოს სხვა მიმართულებით (მაგალითად, ხომ არა ჰქონდათ სხვა ტომებს ეს შევედურის მაგვარი სახელი და იქედან ხომ არ მომდინარეობს და სხვ.).

შესაძლოა ერთი რომელიმე მოსაზღვრე ენის ლექსიკური ფორმა შემოვიდეს ენაში მეორე მოსაზღვრე ენის გზით. ასე, მაგალითად, ზოგი ბერძნული სიტყვა დანერგილია ქართულში სომხურის გზით, არაბული ენისა — სპარსულის გზით და ა. შ.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ შესაძლოა ენას დაუბრუნდეს „გასესხებული“ სიტყვა, მაგალითად, XVIII საუკუნეში გერმანიაში რუსეთიდან გადავიდა გრიპოზული დაავადების („ინფლუენციის“) ახალი ფორმა. რომელსაც გრიპი ეწოდა. ეს სიტყვა სხვა არაფერია, თუ არ რუსული სიტყვის — грипп-ის გერმანულად გადაკეთებული ფორმა. გერმანულ დიალექტოლოგიურ ლექსიკონებში Grippe (გრიპი) განმარტებულია, როგორც „რუსული ავადმყოფობა“. იქაურ კლინიკებში, ამ ავადმყოფობის ანალიზების. პროცესში, დამკვიდრდა ეს სახელწოდება. შემდეგ ისევ რუსულს დაუბრუნდა ეგ სიტყვა, როგორც სპეციალური სამეცნიერო-სამედიცინო ტერმინი.

ქართველურ ენებში მკვიდრია სიტყვა სიშინდი, მაგრამ ჭანურსა და მეგრულში თურქულიდან ნასესხებად ჩანს ამავე ცნების. აღსანიშნავად ლაზუტი (თავისი ვარიანტებით). სერ. ჭიქიამ გამოარკვია, რომ ეს სიტყვა თურქულს ჩვენი ენობრივი წიაღიდან აქვს ნააუხსები (ნიშნავს: „ლაზების მცენარე“). შემდეგ ისევ ჩვენს ენას დაუბრუნდა ეს ტერმინი, გაფორმებული თურქული აფიქსაციით.

არსებობს ორი გზა უცხოური ლექსიკური ფორმების დამკვიდრებისა: ა) წიგნიერი (მწიგნობრული) გზა და ბ) ზეპირი ანუ უშუალო გზა.

წიგნიერი გზა ანუ სალიტერატურო ენის გზით შემოსვლა უცხო სიტყვებისა, ცხადია, მხოლოდ ისეთ ენებს გააჩნიათ, რომელთაც მწიგნობრობა აქვთ. ამ მხრივ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მთარგმნელობას. უცხო ენათაგან თარგმნაკი მიუცილებელი ხვედრია ყოველი კულტურული ენისა. თარგმნის პროცესში მრავალი სიტყვა გადმოდის დედნიდან და აქედან ინერგება ენის მთელ სივრცეზე. ჰაგრამ არ არის გამორიცხული ასეთი შესაძლებლობა: მწერალმა იცის უცხოური ენა და გადმოაქვს კიდეცა გარკვეული ტერმინოლოგია.

არანაკლები ინტენსიურობით ვრცელდება ენაში უცხოური სიტყვები ზეპირი ანუ უშუალო გაგონების, პირადი ურთიერთობის გზით. ეს მეთოდი უცხოური ფორმების გადმონერგვისა ერთადერთი გზაა უმწერლობო ენებისათვის, მაგრამ მწერლობის მქონეთათვისაც არაა იგი უცხო.

ამრიგად, ზოგი უცხოური სიტყვა ვრცელდება მწიგნობრული გზით და ზოგიც ზეპირი გზით, ზოგი კიდეც ორივე გზით.

კითხვა ისმის: გააჩნია თუ არა მეცნიერებას მეთოდები იმის გამოსარკვევად, თუ მოცემული სიტყვა რა გზითაა ნასესხები? სხვანაირად რომ ვთქვათ: ატარებს თუ არა თავად უცხოური სიტყვა მისი შემოჭრის გზების ნიშნებს?

უნდა დავსახოთ ორი ხერხი ამოცნობისა: ა) აბსტრაქტული ცნებები და ე. წ. „კულტურული სიტყვები“ უმთავრესად მწიგნობრული გზით შემოდის, ბ) უნდა იქნეს გათვალისწინებული ნასესხები სიტყვის ფონეტიკურ-მორფოლოგიური სტრუქტურა.

ეს მეორე ხერხი უფრო ზუსტია. აი, აქის მაგალითი: გამორკვეულია, რომ რუსული К-Т-П არსებითად განსხვავდება ქართული კ-ტ-პ-საგან. რუსის გამოთქმაში К-Т-П უახლოვდება ქაროულ კ-ტ-პ-ს კი არა, არამედ ქ-თ-ფ-ს (რუს.

К-Т-П-ს ასპირაცია ახლავს). ამ ბგერობრივი მიმართების მიხედვით: რუს. лопатка ქართულად გადმოვიდა ლაფათქა (და არა ლაპატკა). აქედან ჩანს, რომ ეგ სიტყვა ქართულში გადმოსულა ზეპირი გზით (ასე რომ არ ყოფილიყო, ქართულში უნდა გვქონოდა ლაპატკა), მაგრამ ქართულშივე (დიალექტურად) დადასტურებულია ტეტრადი (тетрадь). თუ რუს. Т უდრის ქართ. თ-ს (ზემორე მაგალითისა და სხვა ნიმუშების მიხედვით), მაშინ რატომ არა გვაქვს თეთრადი? ეს იმიტომ, რომ ეს სიტყვა უშუალოდ განაგონი არ არის, მწიგნობრული გზითაა შემოსული ჩვენში, — იგი აკუსტიკური აღქმის შედეგი კი არ არის, არამედ ოპტიკური (ე. ი. გრაფიკული) ათვისების ნაყოფია. მაშასადამე, ნასესხები სიტყვის ფონეტიკური საბეცვლილების შესწავლა გვეხმარება მისი გადმონერგვის გზების გასარკვევად.

საალუსტრაციოდ მოვიყვანოთ სხვა მაგალითებიც.

ქართულში გავრცელებულია ბერძნული მამაკაცთსახელებს ორა რიგის ფორმები:

I

აღექსანდრე
თედორე
პავლე
აკაკი
გიორგი

II

რომანოზ
ანთიმოზ
აპოლინარიოს

პირველი მწკრივი ლიტერატურული გზითაა შემოსული ქართულში, როდესაც მთარგმნელი დედნის მძაფრი გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. რადგანაც სახელის ფუძედ აღებულია ბერძნული ნომინატივის (სახელობითი ბრუნვის) ფორმა. მეორე მწკრივი კი ზეპირი გზითაა დამკვიდრებული და შემდეგ აქედან განმტკიცებული სალიტერატურო ენაში, რადგა-

ნაც სახელის ფუძედ მიღებულია ბერძნული ვოკატივის (წოდებითი ბრუნვის) ფორმა. და მართლაც: ბერძენი ბერძენს მოუწოდებდა ასე: „ალექსანდრე, ზოსიმე, აკაკი...“ (წოდებით ბრუნვაში) და არა: „ალექსანდროს, ზოსიმოს, აკაკიოს...“, რადგანაც უკანასკნელი სახელობითი ბრუნვის ფორმებია და მოწოდების, დაძახების დროს ზომ წოდებით ბრუნვაში დაისმის სახელი! მაშასადამე, „ალექსანდრე, აკაკი...“ უშუალო ვაგონების გზითაა შემოსული ბერძენ-ქართველთა პირადი ურთიერთობის ნიადაგზე. მაგრამ ზოგი ბერძნული მამაკაცთსახელი ზოგიერთ ძველ ძეგლში ორნაირად გვხვდება: სახელობითშიც და წოდებითშიც. მაგალითად, აკაკიოს და აკაკი, პავლიოს და პავლე, სტეფანოზ და სტეფანე და სხვ. აქედან — პირველი რიგის ფორმები, ზემოთქმულის მიხედვით. ლიტერატურულადაა დამკვიდრებული, მეორე რიგისა — ზეპირის გზით. ოღონდ ამ მეორე რიგს გაუმარჯვია, რადგანაც იგი განმტკიცებულია ჩვენს ენაში, ხოლო ნომინატიური ფორმები აქა-იქ, კანტიკუნტად იხმარება ძველ წერილობითს ძეგლებში.

დებულების საილუსტრაციოდ გათვალისწინებული ნიმუშები სრულიად საკმარისია, — თუმცა მათი რიცხვი საგრძნობლად შეგვეძლო გაგვეზარდა.

ნასახეობის დედანის ხარხაზი

გააჩნია თუ არა მეცნიერებას კრიტერიუმი იმის დასადგენად — სიტყვა ნასახეობია თუ დედანის ორგანული კუთვნილება?

ზოგადად შეიძლება გამოვიყენოთ ფონეტიკური და მორფოლოგიური კრიტერიუმები.

ფონეტიკური კრიტერიუმი მდგომარეობს შემდეგში.

თუ სიტყვა დედანისათვის უჩვეულო კომპლექსებს ან ბგერებს შეიცავს, მაშასადამე, იგი უცხოურია. მაგალითად, ძველ ქართულში გვაქვს რიგი სახელები, რომლებშიც არის ჰ: ჰომი, ჰამბავი, ჰასაკი, ტომში... ეს სიტყვები არაქართულია, ჰ არ არის ორგანული ბგერა ქართული ენისა. იგი

წმინდა ქართულ ძირებში არ მოიპოვება (არსებობს მხოლოდ როგორც ფორმანტი — პირის ნიშანი). ამიტომ როცა ზ გვხვდება ძირებში, ყველა ისინი უცხო წარმომავლობისა იქნება. და მართლაც: დროთა ვითარებაში ეს არაორგანული ბგერა იკარგება კიდევაც ამ ნასესხებ სიტყვებში, ვერ ძლებს და ამჟამად ვლებულობთ: ასაკი, ამბავი... გარდა ამისა, შესაძლოა ესა თუ ის სიტყვა ამ ენისათვის უჩვეულო ბ გ ე რ ა თ ა კ ო მ პ ლ ე ქ ს ე ბ ს ა ც შეიცავდეს.

მორფოლოგიური კრიტერიუმი შემდეგში მდგომარეობს. სიტყვის შემადგენლობაში შესაძლებელია ვიცნოთ უცხო აფიქსები. მაგალითად, მამაკაცთსახელებში — ანთიმოზ, აკაკიოს, აპოლინარიოს... ადვილი დასანახავია ბერძნული სუფიქსები სახელობითი ბრუნვისა. ზიტყვებში: მუზე-უმ-ი, ხანატორი-უმ-ი, თეზ-ის-ი, სოცი-ალ-ური, პოლიტ-იკ-ური... გამოიყოფა ისეთი სუფიქსები, რომლებიც უცხოურ ენათა კუთვნილებაა. უცხოურ მასალას ვხედავთ აგრეთვე სიტყვებში: კამ-ათ-ი, სურ-ათ-ი, მასლა-ათ-ი, ბარ-ათ-ი, ამან-ათ-ი, სა-ათ-ი. ესენი არაბული წარმოშობის სიტყვებია.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ენაში ხდება აფიქსების სესხებაც, უცხო მორფემების გამოყენება საკუთარი ძირეული მასალის გაფორმებისას. ამიტომ შესაძლოა შეცდომაში შეგვიყვანოს ამ მეთოდმა: სიტყვის მატერიალური ნაწილიც მიგვაჩნევინოს უცხოოდ, აფიქსის უცხოობის კვალობაზე. მაგალითად, კუჭიზში: — იზმ, რა თქმა უნდა, უცხოური სუფიქსია, მაგრამ ამის გამო ვერ ვიტყვით, ძირი კუჭ აგრეთვე უცხოური წარმოშობისააო!

ნასესხების გამოსარკვევად უალრესად ანგარიშგასაწევია: ა) მოეპოვება მოცემულ სიტყვას „თვისტომნი“, ე. ი. ნაწარმოები ფორმები, თუ მარტოდმარტოა იგი, ერთადერთი, ბ) გააჩნია თუ არა მას ეკვივალენტები მოძმე ენებში.

მართლაც, ჩვეულებრივ ესა თუ ის „საკუთარი ძირი“ ღრმადაა გამჭდარი ენაში — მისგან ნაწარმოები ფორმები მოეპოვება, ხოლო ახლონათესაურ ურთიერთობაში მყოფ ენებში (ან ენაში) ძირეული შესატყვისობაც არსებობს. მაგრამ ეს ორი გარემოება საუარაუდოა მხოლოდ, როგორც სიმპტომატური მომენტები, საორიენტაციო.

ფაქტები, თორემ ამ საბუთების სრული ნდობა ზოგჯერ შეცდომაში შეგვიყვანს: ზოგიერთ ნასესხებ სიტყვადაც ენობრივ ნიადაგში ისე ღრმად აქვს გადგმული ფესვები (ე. ი. ნაწარმოებ ფორმებს იჩენს), რომ კაცს ეგონება, ისინი საკუთარ ენობრივ საფუძველზე ამონაყარი განშტოებანიანო! არც მოძვე ენების კანონზომიერი ეკვივალენტებია ზოგჯერ მოცემული. მონათესავე ენების შედარებითი ლექსიკონის ერთ-ერთი პრინციპი გვასწავლის, რომ ენათა განვითარების სინქრონიკულ ვითარებაში ძირთა კანონზომიერი შესატყვისი ფორმების ვერმოძიება არ ნიშნავს პ რ ი ნ ც ი პ უ ლ ა დ მათ არარსებობას: ან ისტორიულად მოიპოვებოდა იგი და შემდეგ დაიკარგა, ან არსებობს ამჟამადაც ენობრივ პოტენციაში, მაგრამ ისე სახეშეცვლილად, რომ ძნელდება მის ხლართებში გარკვევა, ჳირს მისი „აღმოჩენა“. მაგრამ ჩვენ ისიც ვიცით, რომ ზოგჯერ ნასესხები სიტყვაც იჩენს მოძვე ენებში კანონზომიერ შესატყვისობის ფორმებს (განსაკუთრებით მაშინ, თუ სესხება მოხდა მოცემული ჳგუფის ენათა დიფერენციაციამდის).

ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ნასესხებობის კრიტერაუმებას დადგენისას საჭიროა დიდი სიფრთხილე და ფაქიზი ანალიზი.

დასასრულ აღსანიშნავია ერთი მნიშვნელოვანი გარემოებაც.

სხვადასხვა ენაში დადასტურებული ორი, თუნდაც სავესებით ერთნაირი, ფორმით და შინაარსით, ლექსიკური ფორმის არსებობა ყოველთვის არ ნიშნავს მათს იდენტობას, საერთო წარმომავლობას. ერთი გამოჩენილი მეცნიერისა არ იყოს, ენათმეცნიერებაში, ისე როგორც ცხოვრებაში, გარეგნული მსგავსება ზწირად მაცთურია, მომატყუებელი. ამის მაგალითები ეტიმოლოგიურმა ძიებებმა ბევრი იცის. ინგლისურში არსებობს სიტყვა bad, რაც ნიშნავს ცუდს. სპარსულშიც bad ცუდს ნიშნავს. ბუნებრივია, რომ ფორმით და შინაარსით ეს აბსოლუტურად იდენტური სიტყვები მიგვეჩნია ნასესხებად, -- ე. ი. ან სპარსულმა ისესხა ინგლისურადან. ან - პირიქით. ან კიდევ შესაძლოა რომელიმე ენიდან შევიდა იგი ორსავე ენაში. მით უმეტეს, რომ ინგლისურა და სპარსული ერთი ლინგვისტურა მოდგმის ენებია! მაგრამ ვიდრე ამ დას-

ვენამდის მივიდოდეთ, ენათმეცნიერის მოვალეობაა, გამოარჩვიოს --- სათითაოდ --- როგორც ინგლისური, ისე სპარსული bad-ის ისტორია. ჩვენ ვიცით, რომ, საზოგადოდ, ჩვენამდის მიღწეული სიტყვები იმთავითვე ამ სახით არ არსებობდნენ, არამედ გარკვეული ფონეტიკური და სემანტიკური ევოლუცია გაიარეს. და მართლაც: სულ სხვა წარმოშობის აღმოჩნდა ინგლისური bad და სულ სხვა — სპარსული bad. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ცნება ცუდის აღსანიშნავად ინგლისურს და სპარსულს გენეტიკურად ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ძირები გააჩნდა. ფორმათა ევოლუციის შედეგად როგორც ინგლისურში, ისევე სპარსულში მივიღეთ bad, ე. ი. ფორმა შემთხვევით დამსგავსებული ერთმანეთთან ამჟამად, მაგრამ ფაქტიურად სულ სხვადასხვა წარმოშობისა. რა თქმა უნდა, ამის ძალით bad-ს ნასესხებად ვერ მივიჩნევთ. ასევე სხვადასხვაა გენეტიკურად, მაგალ., გერმანული Feuer (ცეცხლი) და ფრანგული feu (ცეცხლი). ქართულში კალნაბი ეწოდება კომპოსტოულს. იგი შესაძლოა მიგვაჩნია სომხური კალამბ-ის მონათესავედ, ესეც, საერთოდ, კომპოსტოს ნიშნავს. მაგრამ, ივ. ჯავახიშვილის ეტიმოლოგიური ძიებით, ამ ტერმინს არაფერი აქვს საერთო მსგავს სომხურ სიტყვასთან.

აქედან გამომდინარეობს დასკვნა: როდესაც სხვადასხვა ენაში ერთი და იმავე ცნების (ან მონათესავე ცნებების) აღსანიშნავად მოიპოვება გარეგნულად ერთი და იგივე, ან მსგავსი ლექსიკური მასალა, იმის გამოსარკვევად, სესხებასთან გვაქვს თუ არა საქმე, საჭიროა ჭერ დადგენილ იქნეს ამ შესაძარბებელი ერთეულების გენეზისი, ისტორია. და თუ გამოირკვეა მათი სხვადასხვა წარმოშობა, მაშინ ეს გარეგნული მსგავსება ჩვენთვის არაფრის მთქმელი იქნება.

რა მატყველების ნაწილს შეხებულა მან

პრინციპულად დასაშვებია, რომ ენამ ისეხოს ესა თუ ის მეტყველების ნაწილი. იველზე ბრავია სახელის სესხება, — არცთუ იშვიათია ზმნის სესხებაც.

ნასესხები სიტყვები იბუდებენ ენაში, ებმებიან დედაენას

ორგანულ სიტყვათა საერთო ანსამბლში. მაგრამ სიტყვები თანაბარ უფლებას როდი პოულობენ ახალ ენობრივ სამყაროში. ერთი რიგის უცხოური სიტყვები ღრმად იჭრებიან ენის ორგანიზმში, ორგანული ხდებიან. ამ ტიპის ლექსიკური ერთეული იჩენს ნაწარმოებ სახელებს. ნასახელარ ზმნებს, თვისტომთ, მკვიდრდება ტოპონიმიკურ ტერმინადაც და, ასე ამგვარად, ხდება ათვისებული და მონელებული დედაენის ლექსიკონის განვითარების ლოგიკის ძალით.

მეორე რიგის სიტყვები კი ასე ფართოდ ვერ იკალათებენ „ადგილობრივ“ ლექსიკონში, ე. ი. თავის ძირისაგან პარალელურ ფორმებს ვერ ავითარებენ, განმარტოებულად ტივტივებენ ლექსიკონის ზედაპირზე და მის სიღრმეში ვერ ეშვებიან.

ჩვეულებრივ ხდება სესხება სახელისა მხოლოდობით რიცხვში, მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც უცხოური სიტყვა გადმოსულია მრავლობითი რიცხვის ფორმითაც; მრავლობითობის გამომხატველი აფიქსი არაა გააზრებული, როგორც ფორმალური ელემენტი, იგი გაგებულია ძირის კუთვნილებად. მაგალითად, რუსულში *реша* წარმოდგება ინგლისური სიტყვიდან *rails*, რომელიც მრავლობითი რიცხვის ფორმაა. მხოლოდობითია *rail*. მაშასადამე. რუსულს საფუძვლად აულია მრავლობითი რიცხვი, ნაცვლად მხოლოდობითისა. რუს. *решоты* მომდინარეობს ბერძნული სიტყვისაგან *გრამმატა*, რომელიც მრავლობითი რიცხვის ფორმაა. ქართულში სპარსულიდან ნასესხებია *ბანოვანი* (საპატიო ქალი. მანდილოსანი). სპარსულში ეგ სიტყვა იხმარება ასე: *ბანუ*, — მისი მრავლობითია *ბანოვან*. ქართულს საფუძვლად აულია სწორედ ეს მრავლობითი ფორმა. ამიტომ ქართულში რომ ვიტყვი: „ბანოვანნი“ ან „ბანოვანებო“, მრავლობითობის ორგვარი სუფიქსი ეხამება ერთმანეთს: ერთი სპარსული (რომელიც ქართულად არ აღიქმის) და მეორე ქართული. მაშასადამე. ქართველის გრამატიკულ ცნობიერებაში *ბანოვანი* მხოლოდობითად გაიგება.

შინის სესხების ნიმუშად დავასახელებთ ერთ მაგალითს. რაჟის მთიან ნაწილში (ღებო-ჭიორა-გლოლა). ფესმოდგმულა ნახშობა (ენახშობ. ნახშობ, ნახშობს). ნიშნის ლაპარაკს. ეს სიტყვა ოსური წარმოშობისაა.

იმ რიგის ნასესხები სიტყვა, რომელიც სპეციალურად მიზეზების გაქრ. „საბოლოოდ“ შეეხიზნება ეხას და ხდება ლექსიკონის განუყოფელი, ორგანული ერთეული, დამორჩილებულია ამ ახალი ენობრივი სამყაროს ფონეტიკურ კანონზომიერებას. ახალ სიტყვას ისევე ეპყრობა ენა, როგორც საკუთარს და ამას შედეგია მისი ფონეტიკური გარსის მოდიფიკაცია: ფონეტიკური პროცესები, რომლებიც მოქმედია ამ ტნის მთელ სივრცეზე, ვრცელდება ახლადდამკვიდრებულ სიტყვაზეც; უცხოური სიტყვა ან ვერ მოიკიდებს ფეხს ახალ ლინგვისტურ გარემოში, ანდა ჩაებმება საერთო ფერხულში, როგორც სრულუფლებიანი წევრი საკუთარ სიტყვათა ფონდისა. ამის საწინდარია მისი ფესვების ფართოდ გადგმა ენობრივ ნიადაგში და მტკიცედ დამკვიდრება. თითოეულ ენაში თავიანებურია წესი უცხოური სიტყვის ფონეტიკური სახეცვალებისა, შეფარდებულა მთლიანად და სავსებით ამ ენის ფონეტიკური სისტემის სპეციფიკათან. მაგალითად, ქართული ენისათვის აუტანელია ერთნაირი თანხმოვნების კომპლექსები და აბრტომ ადგილი აქვს გამარტივებას („ნოველა“ და არა „ნოველა“, „მესია“, „გრამატიკა“ და არა „მესსია“, და ა. შ.), ხოლო, მაგალითად, რუსულისათვის ეს კანონი არაა მოქმედი. ადვილია მრავალი ასეთი საპირისპირო მოვლენის დასახლება.

უნდა ვიცოდეთ, რომ უცხოური სიტყვის „ფონეტიკური ნათლისღება“ არ ხდება ერთბაშად, მისი შემოსვლის პირველ დღეებშივე. მაგალითად, ქართულმა ითმინა ერთ ხანს ორი ერთნაირი თანხმოვანი ერთად, მაგალითად, სიტყვებში: ეკლესია, ღრამმატიკა და სხვა (ბერძნულიდან), მაგრამ საბოლოოდ მაინც „მოახვია“ სიტყვას თავისი კანონზომიერება (შემდეგ მივიღეთ: ეკლესია, გრამატიკა და ა. შ.).

კიდევ ერთი მაგალითი: უცხოურ სიტყვას თავიდანვე არ შემოპყვება ახალი ენობრივი სამყაროსათვის უჩვეულო ბგერები ან ბგერითი კომპლექსები, ანდა, თუ შემოპყვება — დროებით. პართლაც: სიტყვებში „ჰასაკი“, „ჰამბავი“, „აბრა-

პამი“ ქართულისათვის არაორგანული ბგერა ჰ ერთხანს დარ-
ჩა, მაგრამ შემდეგ უკვალოდ დაიკარგა.

ფონეტიკური სახეცვალება დროთა ვითარებაში ისე შორს
მიდის, რომ ხშირად ვერ იცნობ უცხოურ სიტყვას, ძნელი
დასაჩერებელი ხდება პირველადი და სახეცვლილი ფორმის
ერთმანეთთან დაკავშირება. მაგალითად, ქართულში დია-
ლექტურად (გურულში, აჭარულში) არის სიტყვა პწყალა,
ნიშნავს კიბეს. ლინგვისტური ძიებით მივდივართ ლათინურ
სიტყვასთან სკალა (კიბე). მაშასადამე, ქართ. პწყალა ლათი-
ნური სკალა სიტყვის სახენაცვალი ფორმაა. განსხვავება ად-
ვილად შეიმჩნევა.

ამ ფონეტიკური ცვლილებების წყალობით რთულდება
ენათმეცნიერული ძიება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ზოგმა ნა-
სესხებმა სიტყვამ ისე იცვალა სახე, რომ სამუდამოდ იკრება
გზა მისი წარმომავლობის დადგენისა. ამიტომ, უნებურად
ასეთი პარადოქსი უნდა გამოითქვას: პირობითია ამა თუ იმ
სიტყვის ჩათვლა ორიგინალურად. ნამეტურ ეს ეხება ისეთი
რიგის სიტყვებს, რომელნიც ყრუდ გვაგრძნობინებენ უცხო-
ურობას და საამისო საბუთები კი არა გვაქვს. ვინ იცის, რამ-
დენი ძირი ლექსიკონის ორიგინალური ფონდიდან ნამდვი-
ლად უცხოური წრის ფენისაა, აგრერიგ რომ შეცვლილა ეამ-
თა ვითარებაში!

ნასესხები სიტყვის სამანტიკური სახეცვალება

წინა მუხლში დავრწმუნდით, რომ .ნასესხებ სიტყვას ენა
ეპყრობა, როგორც საკუთარ ფორმას და დროთა ვითარებაში
უმორჩილებს თავის ფონეტიკურ წესებს, ცვლის მას ფონე-
ტიკურად. მაგრამ ეს სიტყვის მარტოდენ გარეგნულ მხარეს
როდი შეეხება. შემოსულ ლექსიკურ ფორმას „თავის ნება-
ზე“ ეპყრობა ენა სემანტიკის, შინაარსის მხრივაც. დროთა
ვითარებაში ან დავიწროვდება სიტყვის მნიშვნელობა, ან გა-
ფართოვდება, ან „სემასიური გადახრა“ შეემთხვევა და სხვ.
ამ დებულების ძალით, ნასესხები სიტყვის შინაარსობლივი
სახეცვალება ემორჩილება ენაში მოქმედ სემანტიკის საზო-

გადო პრინციპებს. აქ დაეასახელებთ: ორიოდე ნიმუშს. არა-
ბულად ლამაზ ნიშნავს მაცდუნებელს, ბოროტ მოენეს,
ქართულში მან მიიღო შემდეგი მნიშვნელობა: თვალთმაქცი,
მოძიებლავი გარეგნობის, ჯადოსნური ადამიანი; სიტურფით
თვალთმაქცი (იხ. ვეფხისტყაოსანი). შემდეგ კი მიიღო ის
მნიშვნელობა, რომელიც ყველასათვის ცნობილია დღეს.
იურქულში იატაგ ნიშნავს საწოლს, ტახტს, საცხოვრებელს.
თავშენათვარს, ღამისგასათევ სადგურს. ქართულში იატაკის
მნიშვნელობა საგრძნობლად შეცვლილია.

სახსების საართო მიჯნავი და შედეგები

რომ შევადაროთ ერთმანეთს ენები, თუნდაც კულტურუ-
ლად თანაბარდირებულნიანნი, ცნებათა და სიტყვათა მარაგის
მზებდვით. მათ შორის განსხვავება აღმოჩნდება: ამ შესადა-
რებელ ერთეულთაგან შესაძლოა ერთს არ მოეპოვება რომე-
ლიმე x ცნების აღმნიშვნელი სიტყვა, ხოლო მეორეს ეს
აქვს, — მაგრამ, მეორე მხრით, ამ მეორე ენას შესაძლოა რო-
მელიმე y ცნების სიტყვიერი ფორმა მოეპოვება და პირვე-
ლის ენობრივი ზინამდვილისათვის იგი უცხოა. ეს ნაკლუ-
ლობა შესამჩნევი ზდება განსაკუთრებით თარგმნის დროს.
მაშასადამე, აბსოლუტურად სრულყოფილი ენა, რომელსაც
ყოველი ცნებისათვის ყოველი ცალკეული საკუთარი
სიტყვა გააჩნდეს, არ არსებობს. აქ, რა თქმა უნდა, ზედმეტია
იმის აღნიშვნა, რომ ამ მხრივ შეტ-ნაკლებობა პირდა-
პირპროპორციულია ამა თუ იმ ენის კულტურულ პრესტიჟ-
თან. ამიტომ ბუნებრივია, რომ არსებობს შინაგანი აუ-
ცილებლობა ურთიერთსესხებისა. სიტყვის სესხება
პირობადებულია ენის საზოგადო ლინგვისტური ბუნებით.

ძირითადად ორგვარია მიზეზი სიტყვის სესხებისა: 1) სა-
ჭიროება და 2) იძულება, თავზე მოხვევა.

გავარჩიოთ ისინი ცალკ-ცალკე.

ყოველი ენა საჭიროებს უცხო ლექსიკური მასალის გა-
მოყენებას. ეს საჭიროება გამოწვეულია ა) შინაგანი
ლექსიკური ხარვეზის შესავსებად. ყოველი ენის

სვედრია ეს „უცმარისობა“. მაგრამ ამ მხრივ ენათა შორის უდიდესი განსხვავებაა: კულტურულ ენობრივ სამყაროს იგი ნაკლებად შეეხება. „უკულტურო ენას“ — მაქსიმალურად. საამისო ფაქტების დღეა პროცენტი აბსტრაქტულ ცნებებზე მოდის. რაიაც შეიძლება ცივილიზებული ენობრივი კოლექტივი და მსოფლიო — კულტურის დაბალ საფეხურზე მდგომი ენა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ განყენებულ (და არა მართოდ განყენებულ) ცნებათა შექმნისათვის დიდი ფაქტორია ტერმინის გამოყენება უცხოური ენის „სემანტიკური გავლენის“ წყალობით. ამის შედეგად ელემენტობა ტერმინს. რომელიც მასალობრივად კი არაა ჩასახსნელი. არამედ ცნებას ელემენტობის პრინციპითაა უცხო; ბ) უცხოურ ენობრივი კოლექტივიდან ცნებას (შეაბამისად — საგნის) შემოსვლა! მოკვება სახელწოდებაც, სიტყვიერი გაფორმებაც: rem verba sequuntur (სიტყვები მიჰყვებიან საგნებს). ეს პროცესი მომდინარეობს ერთი ხალხის მეორე ხალხზე კულტურულ-ისტორიული ზემოქმედების ნაშინის ქვეშ; ე. წ. „კულტურული სიტყვების“ სესხება ამის ნაყოფია. ასე, მაგალითად, როდესაც ჩრდილოეთ ევროპის ძველმა გერმანელმა ტომებმა დაამყარეს კონტაქტი რომაელებთან და გაეცნენ ქუჩებს, ბუნებრივია, ისეჩებდნენ საამისო ლათინურ ტერმინოლოგიას.

ქვის კედლის ცნების აღსანიშნავად მონათესავე ძირის სიტყვები აქვთ ირლანდიურს, ძვ. ზემოგერმანულს, ხორუტანულს, პოლონურს, ლიტუურს, და სხვ. ეს ერთი ძირის სიტყვები მომდინარეობენ ლათინური ენიდან. აქედან ასკვნიან, რომ რომაელთაგან ისწავლეს ჩრდ. ევროპელებმა ქვის ნაგებობათა ხელოვნება. ლათინურ „სიტყვას“ mina ბერძნული „მნა“-ს გზით მიყვავართ ებრაულ-ასირიულ ენამდის. აქედანვე წარმოიშვებოდა ეგვიპტური და სანაკრიტული ფორმები. თავის მხრივ ამ ებრაულ-ასირიულ ფორმას მიყვავართ იმ ხალხს ენამდის. რომელიც ბინადრობდა ბაბილონში სემიტების დამკვიდრებამდის. ეს გრძელა ლინგვისტური ჯაჭვი კი გვიჩვენებს. საიდან და რა გზებით მოდიოდნენ უხსოვარი დროიდან ამ სიტყვებით გადმოცემული საგნები — სასწორი და საზომი.

სატყვის სესხება არ განისაზღვრება მარტოოდენ საკონკრეტო, ცნებას სესხების შედეგად. შესაძლოა საგანი ანუ ცნება ნაცნობი იყოს, სათანადო სიტყვიერი ფორმაც არსებობდეს, მაგრამ ენა მაინც სესხულობდეს უცხოურ სახელწოდებას.

მაშასადამე, ჩვენ მეორე ძირითადი მიზეზის გარკვევის წინაშე ვდგავართ.

სიტყვათა სესხება, მიუხედავად არააუცილებლობისა, ხდება უცხოური ენის ინტენსიური დაწოლის პირობებში. სახელდობრ, ეს ის პირობებია, როდესაც ერთი ენობრივი კოლექტივი ძლიერ გავლენას ახდენს მეორეზე პოლიტიკური ან კულტურული უპირატესობა-ზემოქმედების წყალობით. თუ ეს ჰეგემონია მხოლოდ პოლიტიკურ სფეროშია, ხოლო კულტურული დონე დამპყრობელი ერთეულისა დაბალია დაპყრობილისაზე, მაშინ სესხება უმთავრესად ზეპირი, პირადი ურთიერთობის გზით მიმდინარეობს. ეს გასაგებია: მთარგმნელობითი მუშაობა ამ პირობებში არაა გაჩაღებული, კულტურულ გავლენას ადგილი ან სრულიად არა აქვს, ან თუ აქვს — სუსტად. კულტურული ტერმინების დარგში აღსანიშნავია მხოლოდ სამოხელეო-ადმინისტრაციული ტერმინოლოგიის სესხება. გარკვეულ ნაწილს ზეპირი გზით შემოსული სიტყვების ფონდიდან დროთა ვითარებაში ეძლევა ლიტერატურული გამოხატულება: საკიროებისამებრ ეს სიტყვები იკალათებენ ლიტერატურული ენის ლექსიკონში.

თუ ჰეგემონია კულტურის სფეროშია (ან, როგორც კულტურის, ისე პოლიტიკისა), მაშინ ტალღა ნასესხები სიტყვებისა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ლიტერატურის გზით მოდის. რა თქმა უნდა. ამ შემთხვევაში არაა გამორიცხული ზეპირი გზაც. თუკი მოცემული ერთეულის წარმომადგენლებს პირადი ურთიერთობა აქვთ დამყარებული. ასეთი იყო, მაგალითად, ქართულ-ბერძნულის, ქართულ-სპარსულის, ქართულ-არაბულია მიმართება

მთარგმნელობითი პროცედურა შინაგანი აუცილებლობით გულისხმობს უცხოური ფორმის შემოკრას ენაში. ან ა) მთარგმნელისდა უნებლიეთ გადმოვა სიტყვა თარგმანში, ანდა ბ) საკუთარ ენაში ეკვივალენტი არ მოიძებნება და, მაშასა-

დამე. საჭიროებითაა გამართლებული უცხოური სიტყვა, ან კიდევ გ შეგნებულად გადმონერგავს მთარგმნელი ამა თუ იმ სიტყვას თავის თარგმანში იმისდა მიუხედავად, რომ სათანადოდ ფორმის შესატყვისი დედაენაში მოიპოვება.

მკიდრო ლიტერატურული, სამეცნიერო, საზოგადოდ — კულტურული დამოკიდებულება ერთი ეთნიკური კოლექტივისა მეორესთან — საწინდარია სიტყვათა განუწყვეტელი დინებისა, საჭიროებისდა მიუხედავად. ამ სიტუაციაში ეს უცხო ენა გამოდის კულტურული კანონმდებლის როლში. ერთგვარ მოდადაა ქცეული მისი ლექსიკონი; გამვლენელი ხალხის კაზმული სიტყვიერების ნორმები, ლიტერატურული ენარების გადმონერგვის ტენდენციით. მიბაძვის საგნადაა ქცეული. ლიტერატურული სტილის შინაგანი საჭიროებაცაა უცხოური სიტყვიერი მასალის გამოყენება საკუთარი ენის ეკვივალენტთან ერთად.

უცხოურა სიტყვისა და მისი „დამხვდური“ ეკვივალენტის ერთობლივობა ქმნის სინონიმებს.

ენები უხვად იძლევიან ჩვენი დებულების დამამტკიცებელ საბუთებს. მაგალითი უზნეო ქალთა სახელწოდებათა სფეროდან: სათანადო ფინიკიურ-ებრაული სიტყვა გადავიდა ბერძნულში, აქედან ლათინურში, ბერძნულიდან სომხურში და ა. შ. ფინელებმა ისესხეს ამგვარი საექვო რეპუტაციის ქალთა აღმნიშვნელი. ასე გასინჯეთ, სამი სახელწოდება. შრადერია მოსწრებული შენიშვნისა არ იყოს, ამ სესხების მიხედვით რომ დაგვესკვნა. თითქოს იმ ხალხთა ცხოვრებაში, რომელთაც აქეთი სიტყვები ისესხეს, სესხებამდე არ იყო გავრცელებული უზნეო სქესობრივი ურთიერთობანი. ისეთივე აბსურდი იქნებოდა, ვინმეს რომ დაეწყო მტკიცება — გერმანელებს არ ჰყავდათ ცული ყოფაქცევის ქალები. სანამ არ გაიგეს და არ ისესხეს შესაბამისი ფრანგული სიტყვაო...

შეადარე უცხო და ქართული თანაბარმნიშვნელობის სიტყვები:

ქართული:	უცხოური:
სატევარი	ხანჯალი
ფიცი	ზენაარი
ყმა	ქაბუკი
მომღერალი	მუტრიბი

მეორე წყების სიტყვები შემოვიდა უცხოურა ენობრივი სინამდვილიდან, იმისდა მიუხედავად, რომ ცნების შესატყვისი სახელწოდებანი ქართულს გააჩნდა (1 წყება).

ამასთან დაკავშირებია უნდა ეცოლოთ, რომ შესაძლოა უცხოური სიტყვის ბაზალად. სინონიმად საკუთარი სიტყვა კი არ მოეპოვებოდეს ენას, არამედ აგრეთვე უცხოური სიტყვა, ოღონდ სხვა ენიდან მომავალი. ინგლისურში. მაგალითად. იმდენად მოზღვავეებელია სხვადასხვა ენიდან მომდინარე ერთი და იმავე ცნების აღმნიშვნელი სიტყვები (სინონიმები). რომ. როგორც ერთი მეცნიერია ამბობს, შეიძლება დაიწეროს ინგლისურად წიგნი. რომელშიც არ აქნება ლათინურ-ფრანგული სიტყვები და იქნება გამოყენებული მხოლოდ გერმანული ფენის მასალა, და პირიქით: შეიძლება დაიწეროს წიგნი მხოლოდ ლათინურ-ფრანგულიდან ნასესხები ფორმების საფუძველზე, გერმანული სინონიმური მასალის უგულებელყოფით.

ქართულშიც ვადასტურებთ სხვადასხვა ენათაგან მომდინარე სინონიმებს. შეადარე, მაგალითად, ბერძნული ლექსი და სპარსული შაირი.

ერთი ენიდანაც მოდის ზოგჯერ ერთი და იმავე ცნების აღმნიშვნელი ორი (ან მეტი) სხვადასხვა ფონეტიკური მასალის სიტყვა.

რა მიზართება მყარდება უცხოურ სიტყვასა და შინაარსობლივად მის შესაბამის საკუთარ სიტყვას შორის? სამ შემოხვევასთან გვაქვს საქმე: ა) უცხოური ტერმინი შეავიწროებს და განდევნის სიტყვასმარებიდან „დამხველურ“ სიტყვას. ამის შედეგია. რომ მეცნიერებს არა აქვს შესაძლებლობა იცოდეს. ჰქონდა თუ არა ენას ოდესმე მოცემული (უცხოური) სიტყვის საკუთარი ლექსიკური ეკვივალენტი. თუ ენას ისტორიული მწიგნობრობა გააჩნია, შესაძლოა აღმოვაჩინოთ კვალი შემდეგ დაკარგული სიტყვისა. ასე, მაგალითად, არაბულ-სპარსულიდან ნასესხებმა სიტყვამ — ხანჯალი თითქმის მოსპო ქართული სახელწოდება სატევიარი, ხოლო მთლად შთანთქა იმავე ცნების მეორე სახელწოდება ყელე. სპარსულიდან შემოსულმა სიტყვამ — პასუხი განდევნა ქარ-

თული სიტყვის გება, ბერძნულმა სიტყვამ — მარტ-
ვილი — ქართული მოწამე და ა. შ. ცნობილია, თუ რო-
გორ განდევნა ლათინურმა ტერმინოლოგიამ ქართული საკა-
ლენდრო სისტემას ძველი ტერმინოლოგია; ბ) შესაძლოა
„ღაწვედური“ სიტყვა დარჩეს სიტყვათმარებაში ნასესხებ-
თან ერთად სინონიმურად. მაგალ. (არაბ.) ხოტბა — (ქართ.)
ქება, შესხმა; გ) არაიშვიათია. როდესაც ორივე ენის
სიტყვა იქნება შენარჩუნებული, მაგრამ როლები განაწილ-
დება, შანაარსობლივი დიფერენციაცია გამოჩნდება, —
მაშასადამე, სემანტიკური ნიუანსებით გაევიჯნებიან ერთმან-
ეთს თავდასწრე ერთმანაშენელოვანი სიტყვები. მაგალითად,
უცხოური ომის შემოსვლით ქართულ ეკვივალენტს —
ჩხუბი საგანგებო მნიშვნელობა მიეძინა: იგი აღნიშნავს
გარკვეულ ანტიკონსტრუქციულ ურთიერთობას, რომელიც არა-
ორგანიზებული, არასახელმწიფოებრივი ხასიათისაა, მაშინ
როდესაც ომი ქვეყნებს შორის ხდება. ჩხუბის ძველი
მნიშვნელობა შემონახულია დასავლეთ საქართველოში. იგი
ომის მნიშვნელობითაც იხმარება. ან დამახასიათებელი
ფრაზები: „ჩხუბი დეიწყო“, „ჩხუბში წვევდი“, „იპონიამ
რომ ჩხუბი დეიწყო“ და სხვ.

დასასრულ ისიც უნდა დავსძინოთ, რომ არაა საეაღდე-
ბულო დარჩეს ენაში უცხოური სიტყვა სავუდამოდ. ხშირია
შემთხვევები, როდესაც სხვა ლექსიკური წრიდან შემოსული
სიტყვა ვერ იკადებს ფეხს ეროვნულ ლექსიკონში. თუ ასე-
თი რამ არალიტერატურული გზითაა შემოსული, იგი ქრება
უკვალოდ, ხოლო თუ ლიტერატურული გზით, აგრეთვე ქრე-
ბა, თღონდა რჩება კი ლიტერატურულ ძეგლში, როგორც
ჰევდარი ფორმა, რომელსაც ყველა ნიშნით ეტყობა, რომ
უღდეური და გაუძღისი ყოფილა ახალ ენობრივ სამყაროში.
ძველ ქართულში აქა-იქ იხმარება ბერძნული ევანგელე.
მაგალითად, შუშანიკის მარტივობაში ვკაობულობთ: „აღ-
დგა წმინდა და ნეტარი შუშანიკ და თანა წარიტანა ევანგე-
ლეა თვისი...“ გვხვდება სხვაგანაც. მაგრამ ამ სიტყვამ ვერ
მოიპოვა მოქალაქეობრივობა და ვერ შთანთქა ძველი ქართუ-
ლი სიტყვა სახარება. მრავლის მრავალია ძეგლებში

ისეთი უცხოური სიტყვები, რომელთა ხმარება განისაზღვრება მართოდენ მოცემული ძეგლის ენით, ანდა, უკეთეს შემთხვევაში, მეტად ვიწროა რკალი მათი გავრცელებისა. ეს ეხება უწინარესად თარგმნითი ხასიათის თხზულებებს. ეს გასაგებიცაა: ზოგიერთი მთარგმნელი დედნას გავლენის ქვეშაა, უნებლიეთ შემოეპარება უცხოური ტერმინი, ან კიდევ შეგნებულად გადმოიტანს მას. საკუთარი გემოვნების მიხედვით, ამ წესით გადმონერგილი სიტყვა ვერ გაიხარებს ახალ ლექსიკურ ნიადაგში და იგი ძველი წერილობითი ძეგლების ფურცლებიდან გამოიყურება, როგორც გამხმარი ფესვები გაუხარელი ნაყოფისა.

სახეების სხვადასხვა ხარისხი

ზემოთ ვთქვით, რომ კულტურულად მაღლა მდგომი ენაც სესხულობს დაბლა მდგომისაგან სიტყვებს ცნების სესხების შესაბამისად. მაშასადამე, ცნების სესხების მიუკილებლობა უსაფუძვლედება და ამართლებს სათანადო სიტყვის სესხების ფაქტს. საჭიროებით დატერმინებული სესხება გარდაუვალი ბედია ყოველი ენის ლექსიკონისა. სესხების მეორე გზა — უცხოური ენის ძლიერია „ლექსიკური დაწოლა“ არ არის გარდაუვალი: პრინციპულად არაა აუცილებელი ენათა ლექსიკონების უინტიმესად ახლო ურთიერთშეხება.

უცხოური ლექსიკური მასალის კარბი სესხება არ შეიძლება ჩაითვალოს დადებით მოვლენად „მიმღები“ ენის განვითარებისათვის. სესხების ეს სიუხვე გარეგნულად ენის გამამდიდრებელ საშუალებად გვეჩვენება, არსებითად კი მისი შინაგანი ევოლუციის შემაფერხებელი მოვლენაა. და მართლაც: გარეშე ლექსიკური დაწოლის შემთხვევაში ენა „სხვა ენის ხარჯზე“ მიდის, მზამზარეულად ლებულობს უცხო სინამდვილეში წარმოქმნილ ლინგვისტურ ღირებულებებს. და თუ ეს პროცესი ხანგრძლივ პერიოდს მოიცავს, ამით აღუწებს იგი საკუთარ შესაძლებლობებს, ასუბტებს თავის ლექსიკურ ენერჯიას, ვერ იყენებს თავისი ენობრივი სინამდვილის მასალას. ყოველი ენის პოტენციურ ენერჯიაში ჩამარხულია დიდი შესაძლებლობანი გრამატიკისა და სემანტიკის

ევოლუციის ხაზით, ხოლო უცხოური სიტყვების მომძლავრებული ღინება ხელს უშლის ამ შესაძლებლობათა რეალიზაციას.

ენები, ბუნებრივია, არ წარმოადგენენ ტოლფას ღირებულებებს თავიანთი ლინგვისტური შესაძლებლობით. მაგალითად, ავილოთ, ერთი მხრით, რუსული ენა, ენა დიდი კულტურისა, და დალისტნის რომელიმე ენა, მეორე მხრით. ენა კულტურულად უტრადიციო, რომელსაც მწიგნობრობა შეექმნა დიდი ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ. ამ ორ ენას განვითარების მხრივ, რა თქმა უნდა, ერთ სიბრტყეზე ვერ დავყენებთ. ამგვარად, მსოფლიოს ენათა შორის „სიმდიდრის“ მხრივ განსხვავებაა. ამ სრულიად უბრალო დებულების ხაზგასმა შემდეგი დებულების წარმოსაყენებლად გვჭირდება: ენათა კოტენციური ღირებულების სხვადასხვაობა საფუძველია სესხების ხარისხის სხვადასხვაობისა, სესხებისადმი სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულებისა. მაგალითად, არაბული ლექსიკონის სიმდიდრე, კერძოდ, მისი სინონიმების აურაცხელობა, მწირ ნიადაგს ქმნის უცხოური ფორმების შეჭრისათვის: უცხოურ ცნებას ადვილად „მიეზაკურება“ რომელიმე ერთეული სინონიმთა არსებული პასაჟიდან აზრობრივი შეფარდების გზით. ბერძნები ისტორიულად დავალებული არიან კულტურის სფეროში აღმოსავლეთისაგან, მაგალ., სემიტებისაგან, მაგრამ მათგან, პროფესორ მიულერის გამოანგარიშებით, მხოლოდ 100 სიტყვა იაქნხეს. ძირითადად კი ხდებოდა საკუთარი მარაგის გამოყენება.

წამოყენებულ, დებულების მეორე მხარე ეს იქნება: სესხების ხარისხი თავის მხრივ მაჩვენებელია მოცემული ენის შინაგანი ღირებულებისა. აქედან დასკვნა: სესხება და ენის ბუნება კორელაციური ცნებებია.

ცივილიზებული (ე. ი. მწერლობის მქონე) ენა თავის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე სხვადასხვაგვარ აღქმადობას იჩენს უცხოური სიტყვებისას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, სალიტერატურო ენა თავისი ევოლუციის მანძილზე არ აელენს გარეშე ლექსიკურა სინამდვილიდან მომდინარე მასა-

ლის თანაბარ ამოვსებლობის უნარს. რამდენადაც უფრო ძლიერია და ტრადიციული სალიტერატურო ენა, ამდენად იგი მანიშნებელია საკუთარი ლექსიკონის მაღალი დონისა და ამდენადვე მტკიცე ბარიერს ქმნის უცხოური სიტყვების დინების საწინააღმდეგოდ. სალიტერატურო ენის გაძლიერება და გამდიდრება ხელსაყრელ პირობებს ქმნის უცხოური ფორმების დანერგვისათვის გარკვეული ფსიქოლოგიური წინააღმდეგობის გამოსამუშავებლად. მაშასადამე, მომწიფებული სალიტერატურო ენა ენერგიულად იცავს თავის პრესტიჟს და უცხოურ სიტყვებს ადვილად არ უღებს კარებს მშობლიურ ლექსიკონში. უცხოურ ცნებათა გადმონერგვისათვის ძირითადი საკომპენსაციო საშუალება, როგორც ზევით ვთქვით, საკუთარი მასალის გამოყენებაა.

ხოლო როდესაც სალიტერატურო ენას საუკუნოებრივი ისტორია არა აქვს, ჯერ კიდევ იგი ქმნადობა-ჩამოყალიბების პროცესში იმყოფება, არ არის გამომუშავებული იმუნიტეტი უცხოური ლექსიკური მასალის საწინააღმდეგოდ, ესე იგი ენას არ ძალუძს თავისი ლექსიკონის წიაღში წარმოქმნილი ტიპების რეალიზაცია, ნაცვლად ნააქსხები ფორმებისა. ახლადფენადგმული, ან ჯერ კიდევ წელგაუმართავი სალიტერატურო ენა ხარბად შთანთქავს სხვა ენობრივი სამყაროს ლექსიკურ საკუთრებებს, მაშინ როდესაც ჩამოყალიბებული და შედარებით სრულყოფილი სალიტერატურო ენა იმენენტურად იმუშავებს საამისო საწინააღმდეგო თვისებებს. მაქსიმალურად ავიწროებს რკალს ნასესხები სიტყვებისას.

კარბი სესხებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების ერთ-ერთ ყურადსაღებ მიზეზად უნდა მივიჩნიოთ მოცემული ენის თვალსაზრისით სტრუქტურული თავისებურება. და მეტყველების ფსიქოლოგიის ნიშანდობლივობა, საერთოდ სპეციფიკა ამ „ენის სულისა“ — იმ ენობრივ ორგანიზმთან შეპირისპირებით, საიდანაც კრებიან სიტყვები. ამ კუთხითაც უნდა იქნეს შეფასებულ-ახსნილი, მაგალითად, არაბულის ან ბერძნულის შედარებით ნაკ-

ლებალქმადობის უნარი უცხოური ლექსიკური მასალის მიმართ. ვიმეორებთ, ანგარიშგასაწევია ს ე ს ხ ე ბ ი ს თ ვ ა ლ - ს ა ზ რ ი ს ი ა თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ე ბ ა , და ეს იმას არ ნიშნავს. რომ აქ ამოსავალია ტ ი პ ო ლ ო გ ი უ რ ი ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ო ბ ა ე ნ ე ბ ი ს ა საერთოდ. მაგალითად, თურქული სხვა სისტემის ენაა, მაგრამ მას ჭარბად უსესხებია არაბულ-სპარსული ელემენტები. წამოყენებული თეზისი ვარაუდობს უცხო ენობრივი ელემენტების ათვისების მხრივ სხვადასხვაობას ენებისას. რისი მიზეზებიც ჩამარბულია ენათა შინაგან ლინგვისტურ ბუნებაში, მიუხედავად მათი სისტემობრივი დიფერენციაციისა. ამის მიზეზდვით, არ გაგვიკვირდება, რომ მაგალითად სპარსულში მოზღვავეებულია არაბული ელემენტები, იმისდა მიუხედავად, რომ ეს ორი ენა სხვადასხვა სისტემის ენებია, — მაგრამ, მეორე მხრით, არაბული რომ ნაკლებად ეკიდება უცხოურ სიტყვებს, ამის ახსნა არა მარტოდენ იმაში უნდა ვეძებოთ, რომ იგი დიდი შინაგანი პოტენციის ენაა, არამედ შესაძლოა ამ ფაქტის გასაგებად თვით არაბულის სათანადო მოუქნელობაც ჩაითვალოს. შეიძლება ითქვას, რომ არსებობს ნაკლებ მოქნილი და მეტად მოქნილი ენები უცხოური სიტყვების მიღების თვალსაზრისით.

აქ უნდა გავიმეოროთ ზემოთ გამოთქმული აზრი, რომ რაგინდ განვითარებული არ იყოს სალიტერატურო ენა, სულ ერთია, უცხო გავლენას იგი მაინც ვერ ასცდება. ამ მხრივ კი განსხვავება ენათა შორის პროცენტებშია.

მიუხედავად იმისა, რომ XIX საუკუნეში მრავალი რუსიციზმი შემოიპირა ქართულ ხალხურ მეტყველებაში, სალიტერატურო ქართული ამ ტენდენციას ასცდა, და ეს იმიტომ, რომ, საერთოდ, რუსიციზმების ძლიერ ტალღას, მომდინარეს ჩვენი ენის მიმართულებით. დაუხვდა მტკიცე კედელი ქართული სალიტერატურო ენის საბით. სალიტერატურო ენისა, რომელიც მრავალსაუკუნოვანი დღლილის შედეგი იყო. როგორც ჩამოყალიბებულა ორგანიზმი. სამაგიეროდ. ახალი ფორმაციის სალიტერატურო ენება (რევოლუციის შემდეგ რომ შეიქმნენ ჩვენს ქვეყანაში) ჭარბად აძლევენ ლიტერატურულ გამოხატულებას რუსიციზმებს. ეს კი საფასებით ნორმალურია.

ასეთია უცხოურ ლექსიკურ სინამდვილესთან ენის მიმართების კანონზომიერება.

ნასახევი სიტყვის გავრცელების ზეჯი

უშუალო მეზობლობის შედეგია დიალექტების სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება-მიმართება უცხოურ ლექსიკურ მასალასთან: ენას სხვადასხვა კონტურებით გააჩნია შეხვედრის წერტილები უცხოურ ენობრივ სინამდვილესთან თავისი გეოგრაფიული გაშლა-განფენილობის გამო. ზეპირი, პირადი ურთიერთობის წესით დანერგილი სიტყვები შემოდინან იმ დიალექტების გზის გავლით, რომლებიც გეოგრაფიულად ემეზობლებიან უცხოურ ენას. რამდენადაც უფრო მჭიდრო ეაობრივი რკალი აკრავს მოცემულ ენას, რამდენადაც უფრო კომპაქტურ გარემოცვაშია იგი მოქცეული, იმდენადვე სხვადასხვა გზებით მოიმართებიან მასში უცხოურ ენობრივ სინამდვილეში წარმოშობილი სიტყვები. ფიგურალურად რომ ვთქვათ, დიალექტები ჰგვანან თითებს, რომელთა შეხებითაც ელექტრობასთან გადადის მთელ სხეულში ელექტრული დენი.

რომელიმე X დიალექტის მიერ შენასრუტი ნასახევი ფორმები ტალღობრივად ვრცელდებიან ენის მთელ სივრცეზე.

მიუხედავად ამ გავრცელებისა, ეს დიალექტი მაინც ყველაზე მკაფიოდ ატარებს თავისი მეზობელი ხალხის მიერ დასმულ „ლექსიკურ დაღს“. ეს სრულიად გასაგებია. მართლაც: დასავლეთ-სამხრეთ საქართველო ისტორიულად ემეზობლებოდა ბიზანტიას და ბერძნულ-ლათინური სიტყვები ქართულში ვრცელდებოდა ამ გზით (აქ არ იგულისხმება, რა თქმა უნდა, მწიგნობრული გზით შემოსული სიტყვები). ამით აიხსნება, რომ დასავლურ კილოებში უფრო გავრცელებულია ბერძნული სიტყვები, ვიდრე აღმოსავლურ კილოებში, რომლებშიც, სამაგიეროდ, აღმოსავლეთიდან შემოსული სიტყვები (არაბულ-სპარსულ-სომხური) ჭარბობს. ამის მაგალითები ბევრია. მაგალითად, დასავლეთ საქართველოში ჩვეულებრივი იყო ბერძნული ეკლესია, ხოლო აღმოსავლეთ საქარ-

თველოში უფრო ხმარობდნენ სპარსულ ტაძარ-სიტყვას. გარდა ამისა, დასავლურ კილოებში ერთობ გავრცელებულია ბერძნული მამაკაცთსახელები (ანთიმოზ, აპოლინარიოს, თადეოზ, ნიკიფორე, ეფროსინე...), მაშინ როდესაც აღმოსავლურში ისინი იშვიათია და ჩვეულებრივია არაბულ-სპარსული საკუთარი სახელები (ზაალ, გურგენ, გივი...).

პირადი ურთიერთობა არ გულისხმობს მარტოოდენ დიალექტებისა და მოსაზღვრე ენის მატარებელთა შეხვედრას. შესაძლოა უცხო ენობრივი კოლექტივის წარმომადგენლები, ექსპანსიის პირობებში, უშუალოდ იკრებოდნენ ერის საღრმეში და პირად ურთიერთობას ამყარებდნენ არა მარტოოდენ მოსაზღვრე დიალექტების წარმომადგენლებთან.

ზეპირი გზით შემოსული სიტყვები დროთა ვითარებაში დებულობენ ლიტერატურულ გამოხატულებას, იკალათებენ და მკვიდრდებიან სალიტერატურო ენაში. ზემოთქმულიდან ვიცით, რომ ბერძნული საკუთარი სახელები — პავლე, თევდორე, აკაკი... ზეპირი გზითაა შემოსული ჩვენში და შემდეგ დამკვიდრებული მწერლობაში. ასევე ვიცით, ქართული ქართოფილი, ლაფათქა ამავე წესითაა ფეხგადგმული ენაში. ეს უკანასკნელი დიალექტებიდან იღებს უცხოურ სიტყვებს იმავე წესით, რა წესითაც იგი ისრუტავს ხალხური მეტყველების საკუთარ ლექსიკურ ტიპებს სალიტერატურო ლექსიკონის გასაძლიერებლად და გასაპოხიერებლად.

მწიგნობრული გზით შემოსული ნასესხები სიტყვაც, მეორე მხრით, თანდათან პოულობს მოქალაქობრივობას. ამ მიმართულებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სიტყვაკაზმულ მწერლობას, — მწერლობაში დაკანონებული ლექსიკური ფორმა კი თანდათანობით გადადის ხალხურ მეტყველებაში.

სინონიმური პარალელიზმი

ლიტერატურის თეორიაში გარკვეული ადგილი ეთმობა სინონიმის პლენონასტურ მოვლენებს. სინონიმებს პარალელურად ხმარება გაკებულია, როგორც აზრის გამაძლიერებელი. საშუალება, მაქსიმალური ლიტერატურული ეფექტის ერთ-ერთი მეთოდი პოეტურ ენაში. ეგულისხმობს

ისეთი ტიპის გამოთქმებს, როგორცაა, მაგალითად, „მშვენიერი და ლამაზი“, „სადა, მარტივი და უბრალო“, „კობტად და მშვენივრად“, „ძლიერად და ღონივრად“ და მისთანანი. ეს არის თავისებური რიტორიკული ფიგურა, ანუ შეუცნობელი ტავტოლოგია, რომელიც ფეხმოდგმულია ჩვეულებრივს სიტყვახმარებაშიც... მაგრამ ასეთს პარალელურ სინონიმურ რიგებში არის განსაკუთრებული სექტორი სინონიმებისა, როგორცაა, მაგალითად, „ხვეწნა და მულარა“, „ფიცი და ზენარა“, „ბედ-იღბალი“, „სჯა-ბაასი“ და მისთანანი. ესენიც სინონიმური წყვილებია. ამ ტიპის ფორმებიც ერთ სიბრტყეზეა მოქცეული პირველი რიგის ფაქტებთან და ახსნილია, როგორც აზრის გაძლიერების მიზნით გამოწვეული სინონიმური განმეორებანი, სინონიმური ტავტოლოგია.

მე ვფიქრობ, არ შეიძლება ერთ სიბრტყეზე მოვაქციოთ, ერთი მხრით, „კობტა და მშვენიერი“ და, მეორე მხრით, „ფიცი და ზენარა“. თუ პირველი შემთხვევისათვის სწორია ტრადიციული კვალიფიკაცია, მეორე რიგის სინონიმური წყვილები ამ ნიადაგზე არ აიხსნებიან. ვცადოთ ამ მოვლენის ახსნა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, სიტყვის სესხება არ განისაზღვრება მარტოდენ საჭიროებით, ცნების სესხების შედეგად. შესაძლოა საგანი ან ცნება ნაცნობი იყოს, სათანადო სიტყვიერი გამოსახულებაც არსებობდეს, მაგრამ ენა მაინც სესხულობდეს უცხოურ სიტყვას.

ჩვენთვის აქ საინტერესოა ის შემთხვევები, როდესაც ენა სესხულობს სიტყვას, მიუხედავად იმისა, რომ სათანადო ეკვივალენტი მას გააჩნია. ამ გზით ვღებულობთ სინონიმებს: ერთია საკუთარი ლექსიკური ფონდისა და მეორე — ნასესხები. მაგალითად, შემოვიღოთ არაბ. „ხანჯალი“, მიუხედავად იმისა, რომ გვქონდა ქართ. „სატევარი“.

როგორია ამ პირობებში უცხოური სიტყვის გავრცელების გზები ახალ ენობრივ ნიადაგში?

ქართულ ლექსიკაზე დაკვირვებამ იმ დასკვნამდე მიგვიყვანა, რომ როდესაც უცხოური ენიდან შემოდის სიტყვა და

მას ადგილობრივ ხედება იმავე მნიშვნელობის სიტყვა, ეკვივალენტი, ერთ ხანს ისინი ერთად იხმარებიან, პარალელურად (და გამოხატავენ ერთ ცნებას). ენაში ამ ბუნებრივად გამოქმუშავებული ფორმულის მიზანია გაავრცელოს ეს უცხოური ტერმინი, ერთგვარად განმმარტებლის ფუნქცია იკისროს ადგილობრივმა ეკვივალენტმა უცხოური სიტყვის მიმართ, „შემოიყვანოს“ იგი ახალ ენობრივ სანამდევლეში. და როდესაც უცხოური სიტყვა მოქალაქობრივობას მოიპოვებს „მიმღებ“ ენაში, შემდეგ ჩამოსცილდება მას ეს „გზირი-სიტყვა“. უცხოური სიტყვა უკვე შეთვისებულა.

სინონიმების წყვილად ხმარების სხვადასხვა გრამატიკული საშუალება არსებობს: ან მათ შორის ჩაისმის და კავშირი, ან კომპოზიტურად იხმარებიან, ანდა ერთმანეთის გვერდით არსებობენ ტავტოლოგიურად.

ამ გვარად, სინონიმური წყვილი უნდა გავიგოთ, როგორც უცხოური სიტყვის დანერგვისათვის შემუშავებული ფორმულა. ამ მოვლენისათვის შესაფერისად მიმაჩნია დავადგინოთ. სახელი: „სინონიმური პარალელიზმი“.

გავეცნოთ ფაქტობრივ მასალას.

1. კავშირიანი სინონიმური პარალელიზმი

გ რ. ხ ა ნ ძ თ ე ლ ი ს ც ხოვრებიდან:

„...რამთა ღირს ვიქმნე გლახაკი შენი სრულიად აღშენებად ავისა სახელსა ზედა და უძლეველსა საარწმუნოებასა დიდისა მოწამისა შენისა გიორგი ჯუარითა მოქადულისა ახოვნისა და სახელოვნად განთქმულისა ბრწყინვალედ შორის წმიდათა მარტვირთა და მოწამეთა“.

სინონიმურ წყვილში („მარტვირი და მოწამე“) I წევრი — მარტვირი ბერძნულია, რომელსაც მარტავს ქართული მოწამე.

ა ბ დ უ ლ მ ე ს ი ა დ ა ნ :

„მწირი და მსხემი, ეგრეთ დამსხემი, ქებისა ვიქმენ თქვენთვის შემკადრედ“ (5, ლზ, 54).

სინონიმურ წყვილში („მწირი და მსხემი“) II წევრი — მსხემი ბერძნულია, რომელსაც მარტავს ქართული მწირი.

იქიდანვე:

„არ ვეპვი, ეგზომი ბრძოლა და ომი სხვასმცა ძალედვის მისგან გამართ ვის“.

სინონიმურ წყვილში („ბრძოლა და ომი“) II წვერი — ომი უცხოური ჩანს (შდრ. ძვ. ქართ. პომი), რომელსაც მარტავს ქართული ბრძოლა.

ასევეა ვისრამიანშიც: „ომნი და ბრძოლანი ღია გარდანიქდიან“ (გვ. 239).

ვეფხისტყაოსნიდან:

„ფატმან ხათუნ თვალად მარჯვე,
არ უმაწვილი, მაგრა მზმელი,
ნაკეთად კარგი, შავ-გრემანი,
პირ-მსუქანი, არ-პირხმელი,
მუტრიბთა და მომღერალთა
მოყვარული, ღვინის-მსმელი,
ღია ეღვა სასალუქო
დასაბურავ-ჩასაცმელი“ (1077).

ანდა:

„შინა დავსხედით ნადიმად
მას ღღესა მინდორს რებულნი:
მომღერალნი და მუტრიბნი
არ იყვნეს სულ-დაღებულნი“ (368).

სინონიმურ წყვილში ერთი წვერი — მუტრიბი არაბულია, რომელსაც მარტავს ქართული მომღერალი.

იქიდანვე:

„ესე მეტად მომეწონა
თათბირი და გამორჩევა“ (546).

სინონიმურ წყვილში I წვერი — თათბირი არაბულია, რომელსაც მარტავს ქართული გამორჩევა.

ვისრამიანიდან: „...თუ ჩემი ქენება და მუდარა არ მოისმინო“. სინონიმურ წყვილში II წვერი — მუდარა არაბულია, რომელსაც მარტავს ქართ. ქენება.

იქიდანვე: „მეცნიერებათა ისწავლიან და ზოგნი ნიშატ-სა და სიხარულსა უკან უდგებიან“ (გვ. 252).

სინონიმურ წყვილში I წვერი — ნიშატი სპარსულია, რომელსაც მარტავს ქართ. სიხარული.

სხვა ადგილას: „სიხარულთა და ნიშატითა საესე იყო ჩემი გული“ (გვ. 191).

იქიდანვე: „ფიცო და ზენაარი გასტეხე“ (გვ. 240).

სინონიმურ წყვილში II წვერი — ზენაარი სპარსულია, რომელსაც მარტავს ქართ. ფიცო.

იქიდანვე: „ვაი ჩემი სიყმე და ჭაბუკობა“ (გვ. 240),

გრ. ხანძთელიდან: „და მანცა წარმოუთხრა აჰისეე პასუხისა მსგავსად ღირსისა ყრმისა და ჭაბუკისა ეფრემის თუის ყოველი“ (ნ. მარის თარგმანით: И он, как бы в ответ, также рассказывал все о достойном юноше Ефреме, т. 23).

სინონიმურ წყვილში II წვერი — ჭაბუკი სპარსულია, რომელსაც მარტავს ქართ. ყმა.

იპოლიტეს ქებათაქების კომენტარებიდან: „მაშინ უბრძანა ძმათა თვისთა შესაქმე კერეთა და სანთელთა შესაწირავად გარემო ყოველთა მათ მახლობელთა უდაბნოთა...“

სინონიმურ წყვილში I წვერი — კერეთი ბერძნულია, რომელსაც მარტავს ქართ. სანთელი.

ბევრია საამისო ნიმუშები ი. პეტრიწის ნაწერებში: (ბერძნ.) დრასტირიო და მოქმედი; (ბერძნ.) ასქეტოდ და მიუნაქუსად და სხვ.

ამავე რიგისაა დღემდის შემორჩენილი გამოთქმები, როგორც არქაიზმი: ხვეწნა და მუღარა, ბედი და იღბალი. ამ სინონიმურ წყვილებში II წვერები (მუღარა, იღბალი) უცხოა (არაბ.), ხოლო I წვერები (ხვეწნა, ბედი) — ქართული. დიალექტურად ამბობენ: დრო და ბორჯი. აქ II წვერი — ბორჯი სპარსულია, რომლის თარგმანია დრო.

ჩვენ განვიხილეთ ისეთი მაგალითები, სადაც სინონიმებს აკავშირებს და კავშირი. მაგრამ სინონიმური პარალელიზმის ფაქტები უკავშიროდაც გვხვდებიან.

2. უკავშირო სინონიმური პარალელიზმი

ა) ტ ა ვ ტ ო ლ ო გ ი უ რ ი ს ი ნ ო ნ ი მ უ რ ი პ ა რ ა ლ ე ლ ი ზ მ ი ვ ე ფ ხ ი ს ტ ყ ა ო ს ნ ი დ ა ნ :

„წერილად ჰკადრა, რა იცოდა,

რა ნახული, რა ნასმენად:

ვითა ვეფხსა წაეარნა და

ქვაბი აქვსო სახლად, მენად“ (700).

სინონიმურ წყვილებში II წევრი — მ ე ნ ი არაბულია, რომელსაც მარტავს ქართ. სახლი.

იქიდანვე:

„უბრძანა: „წადით, გახსენით,

რაცა სად საჭურჭლენია!

ამილაზორო, მოასხი

რემა, ჯოგი და ცხენია“ (54).

სინონიმურ წყვილში I წევრი — რ ე მ ა სპარსულია, რომელსაც მარტავს ქართ. ჯოგი.

იქიდანვე:

„შენ არ გატეხა კარგი გვირს

ზენაარისა, ფიცისა,

ხამს გასრულება მოყვრისა

სიყვარულისა მტკიცისა“.

ბ) კომპოზიტური სინონიმური პარალელიზმი.

ხ ვ ე წ ნ ა-მ უ დ ა რ ა (არაბ.); (სპარს.) ა ლ ა ლ-მ ა რ თ ა ლ ი; (სპარს.) ტ ა ნ ჯ ვ ა-წ ა მ ე ბ ა; ც ე კ ვ ა-თ ა მ ა შ ი (სპარს.). ი გ ა ვ-არ ა კ ი (სომხ.); (სპარს.) ს რ ა-ს ა ს ა ხ ლ ე; ბ ე დ-ი ღ ბ ა ლ ი (არაბ.); ა მ ბ ა ვ ი-ხ ა ბ ა რ ი (არაბ.).

როგორც ჩანს, ყველა ამ ფორმაშიც ერთი წევრი უცხოურია, მეორე — ქართული. ეს გამოთქმები თანამედროვე სიტყვანმარებაში შემორჩენილია ძველი საფეხურებიდან და იმ ძველი ვითარების მაჩვენებელია, როდესაც საჭირო იყო უცხოური სიტყვის განმარტება სინონიმური პარალელიზმის პრინციპის ძალით. ამ ეამად ცალკე აღებული მ უ დ ა რ ა, ა ლ ა ლ ი, თ ა მ ა შ ი, ა რ ა კ ი, ი ღ ბ ა ლ ი... რა თქმა უნდა, გასაგებია და, იმდენად, ზედმეტია მათი „მზღებლები“ (ხ ვ ე-

წნა, იგავი...), მაგრამ ეს რამდენიმე სინონიმური წყვილი შემოინახა ენამ, როგორც რელიქტური ფორმები.

სინონიმური პარალელიზმის ცნება გულისხმობს ისეთს რიგებსაც, რომელთა შემადგენლობის წევრები ა) მხოლოდ უცხოურია, ან ბ) მხოლოდ საკუთარი სალექსიკონო ფონდის კუთვნილებაა.

კითხვა ისმის: რა გამართლება აქვს ერთი სიტყვის ახსნას მეორით, როცა ორივე საკუთარია, ანდა ორივე უცხოური? როცა ორივე სიტყვა უცხოურია, ერთ-ერთი ადრე იქნება შეთვისებული და მას უკვე აქვს უნარი შემდეგ შემოსული უცხო სიტყვა-სინონიმი განმარტოს. მაგალ. ვისრამიან-ში ვკითხულობთ: „შენი ალაში და დროშა ცად აიწია“ (გვ. 270). ანდა: დერდი და მერაყი (დიალექტურად) და სხვ... თუ ორივე წევრი სინონიმურ წყვილში საკუთარია, ისინი სხვადასხვა დიალექტური წრის წარმონაქმნია და, მაშასადამე, საჭირო ხდება ერთ-ერთის განმარტება, როდესაც ეს სინონიმები ერთ ენობრივ მოედანზე მოაყრიან თავს. მაგალითისათვის აქ დავასახელებ შემდეგ წყვილებს: ნაცარ-ტუტა, შიშველ-ტიტველი, სიძვამრუშება, სვებედი და მისთ.

სინონიმური პარალელიზმი მარტოდენ ქართული ენისთვის დამახასიათებელი მოვლენა არ იქნება. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ სათანადო წესი განსაკუთრებით მოქმედი იქნება ისეთ ენებში, რომლებიც მდიდარი არიან სინონიმებით. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ინგლისურის მონაცემები. საშუალო-ინგლისურში, მაგალითად, სინონიმურ წყვილებს ქმნიან ნორმანულ-ფრანგული და გერმანული ეკვივალენტები.

ამგვარად, შეუძლებელია თანაბარი შეფასება მივცეთ, ერთი მხრით, გამოთქმას „მშვენიერი და ლამაზი“ და, მეორე მხრით, გამოთქმას „კერეონი და სანთელი“. თუ პირველი რიგის ფაქტები მართლაც „აზრის გამაძლიერებელი“ ფორმებია, სამაგიეროდ, მეორე რიგის ფაქტებს „რაციონალური საწყისი“ აქვთ და უცნობი სიტყვის ნაცნობად ქცევის საშუალებაა. შეიძლება გამოინახოს ამ ორი რიგის მოვლენათა გამიჯვნის გრამატიკული საშუალება: პირველ შემთხვევა-

ში ადიექტიური (ზედსართაული) ფორმები
ქმნიან წყვილებს. ხოლო მეორე შემთხვე-
ვაში — სუბსტანციური (არსებითი სახელის)
ფორმები.

საერთო დასკვნა ასეთია: პოეტურ და ლექსიკოლოგიურ
ლიტერატურაში სიტყვათა პარალელური რიგები გაგებულა,
როგორც სტილისტიკური ხერხი, ერთგვარი პოეტური ფიგურა.
ამ გაგებას გამართლება აქვს გარკვეული შემთხვევებისა-
თვის, ხოლო რაც უფრო ენის ძველ საფეხურებს ვითვალის-
წინებთ, იმდენად სინონიმურ წყვილებს „რაციონალური საწ-
ყისი“ აქვთ, — უცხოური სატყვის დანერგვის მეთოდად გა-
მოიყენება. ერთია სტილის საკიროებით გამოწვეუ-
ლი ტავტოლოგია და მეორე — წმინდა ენობრივი
აუცილებლობით გამართლებული სინონიმური წყვი-
ლები.

„სმანტიკური გავლენა“ ანუ კალკა

სმანტიკის ძირითადი პრინციპები საერთოა სხვადასხვა
სისტემის ენისათვის. შეიძლება გამომუშავებულ იქნეს ზო-
გადი სმანტიკა, რომელიც გააერთიანებს დაკვირვე-
ბებს მნიშვნელობათა ცვლაზე ყველა ენაში, დაიყვანს მათ
რამდენიმე პრინციპზე (არა მარტოდენ ლოგიკურ პრინ-
ციპებზე, არამედ ფსიქოლოგიურზედაც). ამისათვის საჭიროა
გამოვიდეთ არა სიტყვათა ანალიზიდან, არამედ მათ მიერ გა-
მოთქმული იდეებიდან. მაგალითად, ქართულში ცნება ჭერის
(რამდენჯერ, ათასჯერ და ა. შ.) გამოსათქვამად გამოყენებუ-
ლია სიტყვა გზა: ერთგზის, უდრის ერთჯერ, ერთ-
ხელ; სამგზის — სამჯერ; ათასგზის — ათას-
ჯერ და ა. შ. ანალოგიურივე მდგომარეობაა ლათინურში,
ფრანგულში, გერმანულ დიალექტებში.

მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვის აგების
პრინციპის მხრივ ენები ჰგვანან ერთმანეთს, განსხვავება
მაინც თვალსაჩინოა. სესხება ამ სფეროშიც შეიძლება.

ამის მაგალითები ენებმა ბლომად იცის, მაგალითად, რუ-
სული влияние ფრანგული influence-ის მიხედვითაა შექმნი-

ლი. ასევე: რუს *развитие* ფრანგ. *developpe ment*-ის გაეღე-
ნითაა შედგენილი, რუსული *потерять голову* ჰგავს გერმა-
ნულ გამოთქმას: *den Kopf verlieren*; *разбить на голову* —
aufs Haupt schlagen.

ამ წინადაგზე მოხდა ერთი ასეთი კურიოზიც: ჭერკიდევ პუშ-
კინმა აღნიშნა, რომ რუსული გამოთქმა *нытъ в своей тарелке*
წარმოიშვა ფრანგული გამოთქმის *être dans son assiette*-ს
არასწორი თარგმანის წყალობით: ამ შემთხვევაში *assiette*
ნიშნავს არა თე ფ შ ს (პარალელურად თეფშსაც ნიშნავს),
არამედ დასაჯდომს, ადგილს (სიტყვიდან *asseoir*). ერთი
გერმანული კომედიის რუსულ თარგმანში (XVIII საუკ.)
გვხვდება ასეთი ადგილი: — *Коль старая твоя дочь? — Ей
теперь только 14 лет.* დედანშა: *Wie alt ist...*

ძველ ქართულში განმზადებული ერთგან გვხვდე-
ბა მოპაველის მნიშვნელობით („არათუ ამათ ეპითსა: ამას სი-
კუდილსა იტყვის უფალი, არამედ განმზადებულია
მათთვის“). სომხურში სათანადო სიტყვა უდრის 1) მზას,
2) მოპაველს.

მკვიდრი. ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობაა ქარ-
თულში „მოზინადრე“, მაგრამ ამ ტერმინმა შეიძინა სხვა მნიშ-
ვნელობაც: „ბუნებრივი“, „მონათესავე“. ამ მნიშვნელობას
ეიპერთ თანამედროვე სიტყვახმარებაშიც: მკვიდრი ძმა.
ეს სემანტიკური განვითარება დაცულია აგრეთვე სომხურში.

კუალნი ერთ-ერთ არაბულიდან ნათარვმნ ძველში უდ-
რის ნიშნ: „და თქვენცა ერთბაშად კუალნი იგი და სას-
წაულნი თუალითა გიხილვან“. ამ სიტყვის ასეთი მნიშვნე-
ლობა მომდინარეობს არაბული შესაბამისი ტერმინიდან.

სადგური იმავე თარგმანში უდრის გაეღენას, მნიშ-
ვნელობას, ლირსებას: „რამეთუ სადგური მათი დიდი იყო
წინაშე სპარსთა მათ ამისთვის, რამეთუ შინა-გამცემელ ქრის-
ტიანეთა იქმნნეს“. არაბულში შესატყვის ტერმინს, გარდა
„სადგომის“ მნიშვნელობისა, პარალელურად აქვს მნიშვნე-
ლობა „ღირსებისა“, „ხარისხისა“.

სახის-მეტყუელი სომხურის გზით გადმოცემაა
ბერძნული ტერმინისა — „ფიზიოლოგისა“.

სიტყვის სესხების ზემოთგათვალისწინებული ვითარება არაცნობიერი პროცესის შედეგია; სესხება მიმდინარეობს ბუნებრივად, ენობრივი აზროვნების ლოგიკის ძალით.

მაგრამ სიტყვათსესხებისადმი შეიძლება ცნობიერი დამოკიდებულებაც. ეს თავს იჩენს ორნაირად: ან შეგნებულად ვაწარმოებთ სესხებას, ანდა, პირიქით. ბრძოლაა უცხოური სიტყვების დანერგვისადმი.

სიტყვათა შეგნებული, ცნობიერი სესხების მშვენიერ ნიმუშს გვაწვდის პეტრე პირველის დროინდელი რუსეთი. მრცნიერებათა აკადემიაში ინახება *Лексикон вокабулам новым по алфавиту*, რომელიც, როგორც ეტყობა, შედგენილია პეტრე პირველის განკარგულებით. ეს არის სია იმ უცხოური სიტყვებისა, რომლებიც უნდა გადმონერგილიყო რუსულ ენაში სახელმწიფოებრივი და კულტურული აღორძინების ფორმათა შესაბამისად (სულ 503 სიტყვაა). ყოველ სიტყვას ახლავს რუსული განმარტებები. სია შეიცავს სათანადო ტერმინოლოგიას სხვადასხვა დარგებიდან. აქაა სამხედრო ხელოვნება (*армия авангардна...*), საზღვაო დარგი (*флот, адмирал...*), ადმინისტრაციული (*губернатор, декрет...*), სამეცნიერო (*глобус, диспут, история...*), სასაუბრო (*интерес люстра, пардон*). უმრავლესობა ამ სიიდან საბოლოოდ დამკვიდრდა რუსულში. სხვათაშორის, ხელნაწერს ატყვია თვით იმპერატორის შესწორებები.

ცხადია, ამ მეთოდით სიტყვის დანერგვა რადიკალურად განსხვავდება უცხოური სიტყვების სესხების ჩვეულებრივი, არაცნობიერი წესისაგან. გავიხსენოთ ისიც, რომ პუშკინი ვიაზემსკისადმი მიწერილ წერილში აქებს თავის ადრესატს იმისათვის, რომ იგი *заступился явно за галлицизмы*.

რაში ისატება ბრძოლა უცხოურ სიტყვათა წინააღმდეგ?

უეჭველია, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნასესხები სიტყვების მოზღვაება, გადაჭარბებული სესხება უარყო-

ფიქსაციაზე დასაყრდენად ენიის განვითარებაზე. არ არის მაინც-
 დაშინებული საჭირო ისეთი უცხოური სიტყვის გადმონერგვა,
 რომლის ეკვივალენტი შეიძლება მოიძებნოს სათანადო ენიის
 ლექსიკურ ფონდებში. რაც შეეხება საერთაშორისო
 ტერმინოლოგიას, არ არის სასურველი მათი თარგმნა,
 რამდენადაც ეს ინტერნაციონალური ხასიათის სიტყვები
 კულტურული კაცობრიობის საზოგადო კუთვნილებად უნდა
 იქნენ. უნიადაგოა „პურისტების“ ძიებები ამ მიმართულე-
 ბით. მაგალითად, იყო ცდა რუსულში „გეროიზმი“ შეეცვა-
 ლათ სიტყვით *добледушие*, „ფორტეპიანოს“ ნაცვლად დაე-
 მკვიდრებინათ *тихогромы*, „აქტიორის“ ნაცვლად *лицедей*
 და მისთანანი. გავიხსენოთ ქართული მაგალითები: რონო-
 და — ვაგონი, გამზირი — კროსპექტი, ელამენი —
 ტელეფონი. ამას გამართლება არა აქვს.

ასეთია ზოგადი ნიშნები ნასესხებ სიტყვათა განვითარე-
 ბისა. ჩვენ ვხედავთ, რომ ნასესხებ სიტყვას თავისი ცხოვ-
 რება აქვს, და ეს ცხოვრება მოკლებული არაა მთლიანობასა
 და დამთავრებულობას. უცხოური სიტყვის დანერგვისა და
 გავრცელების მრავალმხრივსა და რთულ პროცესებში განსა-
 კუთრებით აღსანიშნავია სიტყვაკაზმული მწერლობის ღვაწ-
 ლი, მწერლობისა, რომელიც თავისი შინაგანი თვისებებით
 მოწოდებულია შერჩეული და კანონიერი ფორმები დაამკვი-
 დროს ენიის მთელს სივრცეზე და ხელი შეუწყოს ლექსიკონის
 გამდიდრებას.

ერთ-ერთი ყველაზე დიადი და მნიშვნელოვანი იმ კულ-
 ტურულ ღირებულებათა შორის, რაც კი შეუქმნია კაცობრიო-
 ბას თავისი განვითარების გრძელ გზაზე, ენა გახლავთ, —
 ენობრივი ფენოქენი, რომლის საიდუმლოების ამოცნობა
 მრავალი ინტერესის აღმძვრელია და, ამასთანავე, რთული
 ამოცანაც მეცნიერებაში. ხოლო სიტყვათშემოქმედების ამ
 ღრმა საფუძველში შემავალ მოვლენათა შორის ერთ-ერთი
 ადგილი უკავია სიტყვათსესხებას, — ენობრივი შემოქმედე-
 ბის ამ ბუნებრივ სტიქიას, და მის შესწავლას გარკვეული
 მნიშვნელობა აქვს კულტურის ისტორიისათვის.

ხატოვანი სიტყვები

ენაში განა ყოველი სიტყვა-თქმა პირდაპირი მნიშვნელობით გვესმის. „თავზე ლაფი დაასხესო“, რომ ვიტყვით, მართლა ლაფის დასხმა კი არ იგულისხმება, არამედ ამ თქმით გამოვხატავთ ადამიანისათვის დიდი შეურაცხყოფის მიყენებას. ადამიანის სააუგო საქციელის სააშკარაოზე გამოტანას, შერცხვენას, დამკირებას. რა ლაფი, რის ლაფი! გამოდის, რომ ამ სიტყვა-თქმას გადატანითი მნიშვნელობით იხმარობთ და არა პირდაპირი მნიშვნელობით.

მაინც საკითხავია: ლაფი აქ რა შუაშია?

ყოველ სიტყვა-თქმას თავისი ისტორია აქვს და ამ შემთხვევაშიაც შეიძლება მივაგნოთ იმ პირუელსაწყისს, რის საფუძველზედაც ენაში ლაფს ასეთი განზოგადებული მნიშვნელობა მიუღია.

თუ ძველად ადამიანი სოფლის ადამ-ჩვევებს დაარღვევდა, რაიმე უზნეობას ჩაიდენდა და თავს შეიკრებენდა, მთელი სოფელი დასჯიდა მას, როგორც უღირასა და შეუფერებელს საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის. ერთ-ერთი ფორმა სასჯელისა იყო ლაფის ანუ ტალახის დასხმა დამნაშაის თავზე. სოფლის შესაქრებელ ადგილას დასხდებოდნენ სოფლის თავკაცები, მოხუცები, რომლებსაც საყოველთაო პატივისცემა ჰქონდათ დამსახურებული. ისინი იმსჯელებდნენ დამნაშაის მოქმედების გამო და განაჩენს გამოიტანდნენ. „თავს ლაფი დავასხათო“, იგრალებდა ხალხი, დამნაშაევს ქუდს მოხდადნენ (ქალს — მანდილს) და ყველა ვალდებული იყო. მისულიყო მასთან და ლაფი დაესხა თავზე. თუ მშრალი ამინდი იყო, ხმელ მიწას წყლით აზელდნენ და ტალახს აჩენდნენ. სასჯელის ეს სახეობა, როგორც ჩანს, საქართველოში

დაახლოებით ერთი საუკუნის წინათ გადავარდნილა. დ. ბაქრაძესა და ნ. ბერძენიშვილის წიგნში („ტფილისი ისტორიულად და ეთნოგრაფიულად“) ვკითხულობთ: „1805 წლის მაისში ბოღბისხეველები (ქიზიყნი), 500 კომლზე მეტი, გამოსულან და მარიამ კორდანაშვილის სახლიდან გამოუთრევიათ მისი ქალი ბარბარე, რომელსაც ქმრისთვის თავი დაუნებებია და მეძაობდა თურმე, შეუსვამთ ვიზზე, სოფელში კარკარ ჩამოუტარებიათ და ყველანი ლაფს ასხამდნენ თავზე. ბოლოს მისი სახლიც დაუწვავთ“. მაშ, ეს ჩვეულება ისტორიული ფაქტი ყოფილა.

აჲ, აქედან ენაში დამკვიდრებულა თქმა — „თავზე ლაფს დასმა“, „თავლაფდასხმული“ — განსოგადებული მნიშვნელობით. ღღეს, ცხადია, ამ სატყვის ხმარების დროს არავის აგონდება ლაფი და მასთან დაკავშირებული პროცედურა, რაც ისტორიულ წარსულს ჩაჰბარებია.

გაიძვერა, ვერაგ, ქლესა, გველაჟუა აღანიანზე ვიტყვი, „აღიღაში გამოსულიაო“. საიდან წარმოდგა ეს ფიგურალური თქმა? „აღიღა“ ეწოდება ნახერეტებიან ფოლადის ფიცარს, ნახერეტებში გამოჰყავდათ ლითონის მავთული, უფრო — სპილენძისა; ასე კეთდებოდა მავთული. აჲ, ხატოვანად აღიღაში გამოსული მავთულისათვის მიუმსგავსებიათ გაქნილი და გაიძვერა აღამიანი და ენაშიც დარჩენილა თქმა: „აღიღაში გამოსული“.

„ალაიაში გატარება“ ნიშნავს აღამიანის საჯარო შერცხვენას, გამასხარავებას, გაბიბრუებას. საიდან წარმოდგა ეს ხატოვანი თქმა? ე. ნინოშვილი ამბობს: „მამაჩემისაგან გაიგონია, რომ გურულებს ჩვეულებად აქვთ. მტერს რომ დაიმორჩილებენ, თოფებს ქვეშ გააძვრენენ და შემდეგ მისცემენ თავის ქვეყანაში დაბრუნების ნებასაო. ამგვარად, თოფებს ქვეშ გაძვრენას ალაიაში აქვიათ თურმე იმათებურად. — ვითომ-და ალაიაში გააძვრინესო“ („ჯანყი გურიაში“). ლექსიკოგრაფი ილია ქყონია ამბობს: ალაია არის „ორ წყებად დაწკაპულ (მწკრივით დამდგარ) აღამიანთა შუა ადგილი. ალაიაში გატარება უწინ ნიშნავდა აღამიანის წყებლით, ჯობით ანუ მათრახის ცემით გატარებას ორ წყებად დარაზმულ ჯარს მიერ. ახლა ნიშნავს საჯარო შერცხვენას“.

სიტყვა ბობოლა ენაში დამკვიდრდა გავლენიანს, მდიდარს, შექლებულის სინონიმად. გავიხსენოთ აქაკი: „ჩვენ კოლო ვართ, თქვენ — ბობოლა... მაშ ჩვენ ვინ გაგვატოლა“. წარმოშობით ბობოლა დიდი ქიის სახელია. ამავე დროს, ბობოლა ქართლურ-კახურში ეწოდება ხახვის თავს, რომელსაც ქათმის შვიდი ღერი ურქვია და კერიის თავზე ჩამოკიდებდნენ ხოლმე დიდმარხვია დადგომისას (7 ღერი ნიშნავდა დიდმარხვის გაგრძელებას 7 ვერის განმავლობაში. ყოველკვირეულად თითო ღერს აცლიდნენ და ასე ითვლიდნენ დანარჩენ კვირებს).

„დედის ხსენს ვარწყევინებო“, იციან თქმა. ეს ნიშნავს: საშინელ დღეს დაეყრი, მოვსპობ, გავანადგურებ. გავიხსენოთ ყაზბეგი: „ო-ო! ჩამივარდება როდისმე ის უღმერთო ხელში და, ღვთის მადლმა, დედის ხსენს ვარწყევინებ პირიდან“. ამ ხატოვანი თქმის წარმოშობაც ადვილი დასადგენია. ხსენი სახელია სითხისა, რომელსაც ქალის სარძევე ჭირკვლები იმუშავებენ შვილის დაბადებამდე და მშობიარობის პირველ დღეებში და რომელიც თავისი შედგენილობით რძეს უახლოვდება. ამრიგად, ხსენი ადამიანის კვებას საფუძვლად ედება.

„თარხნიანთ წყალობა“ ხალხს უწოდებია გულქვაობისათვის, გაჭირვებულთა გაუკითხველობისათვის. ამ ზოგად თქმასაც რეალური საწყისი აქვს: ძველად ახალქალაქში (გორის მაზრა) ყოფილა გულქვაობით ცნობილი თარხნიშვილი, რომელიც სამუდამოდ დაამახსოვრდა ხალხს თავისი სიკერპითა და აჯამობით. აკი ხალხური ლექსიც არის ასეთი:

„იციიანთ სუფრა შერცხვა
თუხარლიანთ გალობაო...
კარებამდე არ გაყვება
თარხნიანთ წყალობაო“.

„კედელს ნახშირიო“, ვამბობთ. „პლატონს, პლატონს ვახლავართი პლატონს ვახლავართი — ნათქვამია დავით კლდიაშვილის „სამანიშვილის დედინაცვალში“ — დარიკო კედელს ნახშირი, ნახშირი კედელს.. ასე უნდა, შე პატიოსანო კაცო, წოყერის მივიწყება?!“ ეს თქმაც ძველი წარმოშობისაა, იმ

დროისა, როცა წერა-კითხვა გავრცელებული არ იყო და რაიმეს დასახსომებლად ანდა დიდი ხნის უნახავი ადამიანის ნახვაზე (ან საკვირველი მოქმედების გამოსახატავად) კედელზე ნახშირს წაუსვამდნენ ხოლმე. იციან აგრეთვე „კერას ნახშირიო“ (კერიის ფიქალს წაუსვამდნენ ნახშირს).

საქმის მიფუჩეჩების, ნაჩქარეობის გამოსახატავად არსებობს სიტყვა „მიხუთშაბათება“. „მიხუთშაბათე ეს საქმეო“, რომ იტყვიან, ნიშნავს — ნაჩქარეოდ, უხარისხოდ გაგიკეთებია, „წაგიხალტურებია“ (ახლანდელი სიტყვით). თელო სახოკია ამ სიტყვასთან დაკავშირებით იძლევა ანეთ ვრცელ ახსნას:

ძველად, როცა პარასკევი ითვლებოდა უქმად, ღვთისმსახურების დღედ, როცა ხელით არაფერი უნდა გაკეთებულიყო, ყველა სახის ფიზიკური გარჯა-მუშაობა, განსაკუთრებით — მიწის „შენძრევა“ აკრძალული იყო, ყოველივე წინააღმდეგ, ხუთშაბათს, უნდა დამთავრებულიყო, მზის ჩასვლამდე, ე. ი. სამუშაო დღის დასრულებამდე. თუ საქმე ძნელი მოსასწრები იქნებოდა, ადამიანს თავის თავისთვის ძალა უნდა დაეტანებინა და, ავად იქნებოდა თუ კარგად, ადრე იქნებოდა თუ მოგვიანებით, უნდა მიეხუთშაბათებინა, ხუთშაბათს უნდა დაესრულებინა, ნაპარასკეოდ არ, უნდა დარჩენოდა. ცხადია, ზოგჯერ კარგად გამოვიდოდა ნასაქმარი, მაგრამ, უფრო ერთ შემთხვევაში, ხუთშაბათს დამთავრებულ საქმეს დალი ნაჩქარეობისა, მიფუჩეჩებისა, პაი-პარობით გაკეთებისა მაინც ეტყობოდა. ქრისტიანობის შემოღებისა და კვირიაკის შეშვიდე დღედ კვირის დადგენის შემდეგ ხუთშაბათს ემაგიერა შაბათი, კვირაძალი, როცა საშაბათო საქმე უეჭველად უნდა გათავებულყო კვირაძალამდე, ე. ი. როცა ეკლესიებში ზარის რეკვა სამწუხროდ, ლოცვად არ მოუხმობდა მორწმუნეთ. რა თქმა უნდა, პარასკევის ჩვეულება ახლა კვირაზე გადმოვიდა და სასტიკად აკრძალული იყო ხელით საქმიანობა. ხუთშაბათის როლი შაბათს მიეკუთვნა და ამბობდნენ: მ ი ა შ ა ბ ა თ ა ო , მ ი შ ა ბ ა თ ე ბ ა ო , ე. ი. იჩქარა, ნაჩქარეოდ გააკეთა ესა თუ ის საქმეო.

ქეთია მიხუთშაბათება — მიშაბათება სიტყვებს წარმოშობა.

„მტლად დაგედო“, ვიტყვით, როცა გვინდა გამოვხატოთ დახმარების გაწევა, თავის განწირვა ვისთვისმე, გაჭირვების ეამს გამოვდგომა. „გაიზარდე, ჩემო თვალს სინათლევ, და გაახარე აქ დედა-შენი და იქ მამა-შენი, — ვკითხულობთ ილია ქავკავაძესთან, — აი, შენ დაგედოს მტლად შენი უბედური დედა!“

ტლე ან მტლე ქვევრში ღვინის დანალექს ეწოდება. ეგვევ მტლე სახელია ბალახეულისა, რომელსაც წყლით ასველებენ და სიციხიან ავადმყოფს ადებენ კომპრესიის ნაცვლად. სამხრეთ საქართველოში მტლეს (ბალახეულს) იყენებენ საქონლის ტყავინათვის ბალნის მოსაშორებლად. ქართლში მტლეს უწოდებენ შლანს, რომელიც შეაქვს სარწყავ წყალს.

ცხადია, ჩვენს ყოველღლიურ სიტყვახმარებაში („მტლად დაგედო...“) არავის აგონდება, თუ რა არის მტლე-ტლე, რადგან თქმა საალერსო მნიშვნელობის ფორმულად ქცეულა: თავს შემოგველე, შენი კარიმე, შენი კენესამე...

ღადი არეულობის, ხალხის ჩოჩქოლის, აურზაურის, შეხლა-შემოხლის აღსანიშნავად ვხმარობთ სიტყვას: „ორომტრიალი“. სიმშვილათიდან მუდამ დღე ორომტრიალის, ტაშ-ფანდურის და კიანჯარის ხმა იმისო“, ნათქვამია, მაგალითად, ვაჟა-ფშაველას ერთ ნაწარმოებში.

„ორომი“ ვარცლის უსაფუარებელი ფიცარია ტაბაკის ფორმისა, პატარაფეხებიანი. სახოკის აღწერით, ვარცლიდან ცომის გუნდები რომ ამოაქვთ თონეში ჩასაკრავად, ჯერ ორომზე დაწყობენ ჩამდენს, რამდენიც ერთ გახურებულ თონეში ჩაეტევა და მერე, ზედვე გაბრტყელების შემდეგ, იქიდან იღებენ თონეში ჩასაკრავად. სოფლად, როცა ქორწილი თუ ქელები იყო, ბევრი პური უნდა გამომცხვარიყო. ამ პურს რამდენიმე თონეში აცხობდნენ და ერთს კი არა, რამდენსამე ორომს ატრიალებდნენ, იქით-აქით მიმოქონდათ ხშირ-ხშირად, ოჯახში ორომტრიალი იყო. აა, აქედან წარმოდგა ეს სიტყვა, რომლის გამოყენების დროს სრულიად დავიწყებულია მისი თავდაპირველი საწყისი,

ორომის ტრიალს მთქმელი, ცხადია, არ წარმოადგენს და მხოლოდ ზოგად ცნებას გამოხატავს.

უპირულ, უპირცხვილო და სახელგატებელ კაცზე ვიტყვით, პირშაეიო. რა შეაშია აქ შაეი პირი? რატომ ამ სიტყვებით გამოხატა ქართველმა კაცმა ის შინაარსი, რომელიც ამჟამად ჩადებულია „პირშაე“-ში?

ძველად ჩვენში საზოგადოებრივი გაკიცებისა და დასჯის ერთ-ერთი ფორმა იყო მჯრის წაშლა და მნაშაეის სახეზე, პირის გაშაეება. თუ ქურდი იყო, ამას არ აკმარებდნენ და ყელზე ნაქერდალს ჩამოაკიდებდნენ. — ასე ატარებდნენ კარდ-კარ მთელ სოფელში, ყველას რომ შეერცხვინა და აებუებბარ სასარცხო საქმის ჩამდენი. 1905 წლის რევოლუციის დროს ქართლის სოფელში (მერეთში) ერთი მსუბუჭი ყოფაქცევა ქალი ყოფილიყო (გვარაც ცნობილია!), პირზე მური წაღსევით, სახედარზე შეუსევით და ასე შემოუტარებინებოთ მთელი სოფელი...

ახლა რომ ვიტყვით, შენთან პირშაეად ვარო. ცხადია, შაე პირისახეს არ ვიგულისხმებთ და ამას გამოვხატავთ დამნაშაეე ვარ, შაპატიო!

საერთაშორისო სიტყვები

ყოველ კულტურულ ენაში შესულია წყება სიტყვებისა, რომლებიც განეკუთვნებიან ინტერნაციონალურ ლექსიკას. ესაა მეცნიერებისა და ტექნიკის, პოლიტიკისა და ხელოვნების სპეციალური სიტყვა-ტერმინები, რომელთა უმრავლესობა საერთაშორისო წარმოშობისაა. თუ ავიღებთ ასე თუ ისე სრულ „უცხოურ სიტყვათა ლექსიკონს“, რომელიც ცალკეული მეცნიერებების სპეციალურ ტერმინოლოგიასაც შეიცავს, ვნახავთ, რომ 80.000—100.000 ინტერნაციონალურ სიტყვა-მდისაა შესული ამგვარი ხასიათის ლექსიკონში. უფრო მოკლე „უცხოურ სიტყვათა ლექსიკონში“ დაახლოებით 25.000 სიტყვაა წარმოდგენილი.

ასეთი ინტერნაციონალური, ეგრეთ წოდებული „მოხეტიალე სიტყვები“ მათელიოში გავრცელდა განაკუთრებით ახალ საუკუნეებში.

XV — XVI საუკუნეებში საერთაშორისო „მოხეტიალე სიტყვების“ კერა იტალიაა, რომელიც წარმოადგენდა ადრეული კაპიტალიზმის მოწინავე ქვეყანას. იტალიური ომების ეპოქაში, მაგალითად, საფრანგეთის მეფეების კარზე გაბატონებულია იტალიური მოდეები, იტალიური აღორძინების ლიტერატურა და ხელოვნება მისაბაძია, არისტოკრატის ენა აღაესება იტალიზმებით... ამ ხანაში იტალიზმები ფრანგული ენის მეშვეობით შეიჭრა ევროპის მრავალ ენაში. ესაა უმთავრესად სამხედრო, საზღვაო, საჟინანსო, ხელოვნების (არქიტექტურა, მხატვრობა, უფრო გვიან — მუსიკა) და სხვა დარგების ტერმინოლოგია. ეს სიტყვებია, მაგალითად, სალდათი, ბატალიონი, ბრიგადა, ატაკა (სამხედრო ტერმინოლოგია), — ბანკი, კრედიტი, მილიონი (საფინანსო ტერმინოლოგია), — ბალკონი, გალე-

რეა. ფასადი. სალონი (არქიტექტურა) და მის-
თანანი. ეს და მისთანა სიტყვები იტალიურიდან შევიდა
ფრანგულში, გერმანულში, ინგლისურში...

აბსოლუტიზმის ეპოქაში — XVII — XVIII ს. ს., — მო-
წინავე ქვეყანა საფრანგეთია. ეკონომიკურად ჩამორჩენილი
და პოლიტიკურად დაქუცმაცებული გერმანია ამ დროს
კულტურული განვითარების მხრივ საფრანგეთს პროვინ-
ციას წარმოადგენს. გერმანიის სამეფო კარზე მეტყველებენ
და წერენ ფრანგულად, თვით გერმანულ ენაში მოზღვავე-
ბულია ფრანგული სიტყვები. ფრანგული ენა გარკვეული
დროის მანძილზე „საერთაშორისო ენადაა“ მიჩნეული. ევ-
როპის სხვა ქვეყნების არისტოკრატია ბაძაძეს ფრანგულ
არისტოკრატიას...

ფრანგული ელემენტები საერთაშორისო ლექსიკაში თავი-
სი შედგენილობით სხვადასხვაგვარია; უმთავრესად ესაა სი-
ტყვები, აღმნიშვნელი მოღებებსა, გართობისა და ეთიკეტისა,
კოსტუმებისა, ფუფუნების საგნებისა, კულინარიისა და სხვა.
ასეთი სიტყვებია, მაგალითად, მოდა, ტუალეტი, მებ-
ელი, ბუდუარი, კორსეტი, პალტო. ასამ-
ბლეა, ილუმინაცია, ოტელი, ელეგანტუ-
რი, ილუმინაცია, ეთიკეტი, კომპლიმენ-
ტი, დამა, ბულიონი, ომლეტი და სხვ. აქვე შე-
მოდის პრივილეგიური კლასის ყოფითი ფსიქოლოგიის ამსა-
ხველი ტერმინები: დელიკატური, ექსტრავეგან-
ტური, ფრივოლური და მრ. სხვ. ფრანგულისავე მე-
შეეობით დაინერგა საერთაშორისო ლექსიკაში პოლიტიკური
ტერმინები, რომლებიც შედგენილია ბერძნულ-ლათინურის
ენობრივი მასალის მიხედვით. ესენია: არისტოკრატია,
დემოკრატია, მონარქია, ანარქია, რეს-
პუბლიკა, პროლეტარი, რევოლუცია, კონ-
სტიტუცია. ბოციალური, პატრიოტიზმი,
კლასი და სხვ. რევოლუციამ საფრანგეთში ეს სიტყვები
უფრო და უფრო მკვეთრი გახადა და მათს გავრცელებას დი-
დი დიაპაზონი გადაუშალა, პოლიტიკური ხასიათის სიტყვებს
ახალი აქტუალური შინაარსი მისცა, პოლიტიკური ლოზუნგე-
ბის ხარისხში აიყვანა. ერთი გერმანელი მწერალი 1801 წელს

ამბობდა: მე მინდოდა დამეთვალა, რამდენჯერ წარმოიჩქვა და დაიბეჭდა სიტყვა რევოლუცია ევროპაში 1761 წლიდან 1789 წლამდის და 1789 წლიდან 1797 წლამდის; ასეთი შეფარდებააო: 1:1000 000.

ზოგჯერ სიტყვას, რომლებიც სპეციალურ მეცნიერებებში იხმარებოდნენ, ახალი პოლიტიკური მნიშვნელობა მიენიჭა. მაგალ., მანანდის ბუნებისმეტყველებასი გავრცელებული სიტყვები — კოალიცია, არეაქცია, ორგანიზაცია და სხვ. პოლიტიკურ-საზოგადოებრივ ტერმინებად იქცნენ. რაკი საფრანგეთის რევოლუციამ საერთაშორისო ყურადღება გამოიწვია, ფრანგული პოლიტიკური ლექსიკონიც ამის შესაბამისად, სულ მალე საერთაშორისო კუთვნილებად იქცა. 1848 წლამდის საფრანგეთმა შეინარჩუნა მეწინავეობა პოლიტიკური იდეოლოგიის სფეროში. მუშათა მოძრაობის სხვადასხვა საფეხებზე, უტოპიური სოციალიზმის განვითარებასთან დაკავშირებით, საფრანგეთიდან გავრცელდა მსოფლიოში ისეთი სიტყვები, როგორაცაა სოციალიზმი, კომუნისმი, კაპიტალიზმი, პროლეტარიატი და სხვ.

XVIII საუკუნეიდან იწყება ინგლისის ენობრივი გავლენა მსოფლიოში, ინგლისისა, რომელიც ამ დროს კაპიტალიზმის მოწინავე ქვეყანაა.

ინგლისურიდან ვრცელდებიან საერთაშორისო ლექსიკაში უმთავრესად ისეთი სიტყვები, რომლებიც განეკუთვნებიან საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, ვაჭრობის, მრეწველობას და ფინანსების, რკინიგზის, ზღვაოსნობის სფეროებს; აქვე შემოდის, აგრეთვე, საღონური ცხოვრების, გართობისა და სპორტის ლექსიკა. ასეთი ინგლისური სიტყვებია: დანერგული საერთაშორისო ლექსიკაში: პარლამენტი, ბრუჯეტი, მიტინგი, ლიდერი, ინტერვიუ (პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ტერმინოლოგია), კაბინა, იაბტა, დოკი, ბალასტი (ზღვაოსნობის ტერმინოლოგია), — ვაგონი, რელსი, ლოკომოტივი, ტრამვაი (სარკინიგზო ტერმინოლოგია), — იმპორტი, ექსპორტი, ჩეკი, ობლიგაცია, ტრესტი

(ეკონომიური ცხოვრება), — სევიოტი, პლედი, შალი (მრეწველობა), — სპორტი, ბოქსი, მატჩი, რეკორდი, ტენისი, ტურისტები (პორტი), — დენდი, კომუორტი, ტოსტი და მრ. სხვ. ბერი ასეთი სიტყვა ნაწარმოებია ფრანგული თუ ლათინური სიტყვების ბაზაზე. მაგრამ სწორედ ინგლისურში მიენიჭა მათ ის ახალი მნიშვნელობა, რომელიც დამკვიდრდა სხვა ენებში.

გერმანული სიტყვები საერთაშორისო ლექსიკაში შედარებით მცირეა. ეს იმით აიხსნება, რომ გერმანია XVII—XVIII ს. ს. ჩამორჩენილი იყო ეკონომიურად და კულტურულად შედარებით ევროპის სხვა კაპიტალისტურ ქვეყნებთან. ნართალია, XIX საუკუნეში მდგომარეობა შეიცვალა, მაგრამ არც იმდენად. გერმანული ენის გავრცელებას ისიც აფერხებდა, რომ ეს ენა არ ეყრდნობა ლათინურს, ლათინურს, რომელიც დასავლეთში ინტერნაციონალური ლექსიკის უმთავრეს წყაროს წარმოადგენდა. იმ მცირე რიცხოვან სიტყვათაგან, რომლებიც შეიქრა გერმანულიდან ინტერნაციონალურ ლექსიკაში, ერთი წყება ბერძნულ-ლათინური წარმოშობისაა: ამ კატეგორიის სიტყვებს ნაციონალური ელფერი არა აქვთ (მაგალ., თელეოლოგია, ნაციონალ-დემოკრატი...), არის მეორე წყება სიტყვებისა, რომლებიც ითარგმნება გერმანულიდან. რომელიმე ენაზე. ასეთია. მაგალითად, ფილოსოფიური ტერმინი Weltanschauung. საიდანაც მივიღეთ ისეთი შედგენილობის სიტყვა, როგორცაა, მაგალითად, რუსული мировоззрение, ქართული მსოფლმხედველობა. აქვე რაგისაა მარქსისა და ენგელსის ნაშრომებში ნახვარი პოლიტიკური სიტყვები: Klassenkampf — „კლასობრივი ბრძოლა“, Diktatur des Proletariats — „პროლეტარიატის დიქტატურა“, Mehrwelt — „ზედმეტა ღირებულება“, Weltmarkt — „მსოფლიო ბაზარი“ და სხვ.

პროლეტარული რევოლუციის ეპოქაში საერთაშორისო ენობრივი გავლენას მძლავრ კერად საბჭოთა კავშირი იქცა. რუსული ენიდან შევიდა საერთაშორისო ლექსიკაში. მაგალითად, ისეთი სიტყვები, როგორცაა совет, большевик,

меньшевик, колхоз, кулак და სხვ. ვ. ი. ლენინი ჯერ კიდევ 1919 წელს ამბობდა:

„ჩვენ მანუალოეთ იმას, რომ სიტყვა „საბჭო“ გასაგები გახდა ყველა ენაზე“ (თბულებანი, ტ. 29, გვ. 44); „...ყველგან მსოფლიოში სიტყვა „საბჭო“ არათუ გასაგები გახდა, არამედ პოპულარული, საყვარელი გახდა მეშვებისათვის, ყველა მშრომელისათვის“ (იქვე, გვ. 283); „სულ შივარდნილ კუთხეებში, იტალიის რომელიმე პოშეხონიეში, იყრიბებიან მოჯამაჯირეები და ზეშები და აცხადებენ: „ჩვენ შივესალმებით გერმანელ სპარტაკელებსა და რუს საბჭოელებს და მოვი-თხოვთ, რომ მათი პროგრამა მთელი მსოფლიოს მეშების პროგრამა გახდეს“.

გარდა ზემოჩამოთვლილი სიტყვებისა, სოციალისტური რევოლუციის ეპოქამ წარმოშვა სხვა ახალი საგნები და ცნებები, რომელთა გამოჩნატეელი სიტყვები პირდაპირი თარგმნის გზით გავრცელდა მსოფლიოს ენებში, ე. ი. იქენენ საერთაშორისო სიტყვებად. ასეთი „სოვეტიზმებია“ пятилетка — „ხუთწლელი“, გერმ. Fünfjahrplan, ინგლ. five year plan, ფრანგ. plan quinquennel; ударник — „დაშკრელი“, გერმ. Stossarbeiter, ინგლ. shock-worker, ფრანგ. ouvrier de choc; социалистическое соревнование — „სოციალისტური შეჯიბრება“, გერმ. Sozialistischer Wettbewerb, ინგლ. socialist competition, ფრანგ. émulation socialiste, самокритика — „თვითკრიტიკა“ გერმ. Selbstkritik, ინგლ. selfcriticism, ფრანგ. autocritique და სხვ.

როგორც დაერწმუნდით, საერთაშორისო სიტყვებად მსოფლიოს კულტურულ ენებში გავრცელებულან უმთავრესად ახალი ევროპული ენებიდან მომდინარე სიტყვები — იტალიური, ფრანგული, ინგლისური, გერმანული, რუსული ლექსიკის მასალა. ეს ენებია კერები ისეთი სიტყვებისა, რომელთა დამკვიდრება ყოველ კულტურულ ენაში სავალდებულოა მეცნიერებისა და ტექნიკის, პოლიტიკისა და ხელოვნების საყოველთაო ტერმინებად. ამიტომ ეწოდება ამგვარ საყოველთაო სიტყვებს ინტერნაციონალური სიტყვები.

მაგრამ ინტერნაციონალური ლექსიკის უმთავრესი წყარო მაინც ძველი ენებია — ლათინური და ბერძნული.

საშუალო საუკუნეებში, განსაკუთრებით კათოლიკურ დასავლეთში, ძალიან გავრცელებული იყო ლათინური ენა, როგორც ინტერნაციონალური ენა. ლათინურად იწერებოდა თხზულებები, ლათინური ენა იყო მიჩნეული კულტურის უმთავრეს ენად. ფეოდალიზმის რღვევისა და კაპიტალიზმის განთიადზე თანდათან იფურჩქნებოდა დასავლეთის ქვეყნების ეროვნული კულტურა, იკმნება მწერლობა, მეცნიერება, ტექნიკა ნაციონალურ ენებზე, მაგრამ ანტიკური კულტურა მაინც საზაგალითოდაა მიჩნეული და მისი ელემენტები უბევად იჭრება ახალი კულტურული სამყაროს შედგენილობაში.

ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაში კულტურის ნაციონალიზაცია სხვადასხვა დროს მოხდა. მაგალითად, საფრანგეთში უნივერსიტეტში ლექციებს ფრანგულ ენაზე (ნაცვლად ლათინურისა) უკვე XVI საუკუნიდან კითხულობენ. ამ საუკუნის ბოლოსთვის უკვე კარგა ძალი ფრანგული წიგნებია დაწერილი მათემატიკის, ასტრონომიის, ფიზიკის, მედიცინის, იურისპრუდენციის, ისტორიის, ენათმეცნიერების, ლეთისმეტყველებისა და ფილოსოფიის დარგებში. „თუ მე ვწერ ფრანგულად, ჩემი ქვეყნის ენაზე, ნაცვლად ლათინურისა, რომელიც ჩემი მასწავლებლების ენაა, — ამბობდა გამოჩენილი ფილოსოფოსი დეკარტე (1637 წ.), — ეს იმიტომ, რომ ვიმედოვნებ, ჩემს შეხედულებებს უფრო შეითვისებენ ისინი, ვინც იყენებს თავის წმინდა ბუნებრივ გონებას, ვიდრე ისანი, ვისაც სწავს მხოლოდ ძველი წიგნებიო“.

გერმანიაში ეს გარდატეხა იწყება XVIII საუკუნეში. პირველ საუნივერსიტეტო ლექციებს უკვე გერმანულ ენაზე (ნაცვლად ლათინურისა) კითხულობს თომაზიუსი (1687 წ.), გამოჩენილი ფილოსოფოსი და მეცნიერი ლაიბნიცი (1646—1716) თავის ფილოსოფიურ და მეცნიერულ ტრაქტატებს წერს ლათინურადაც და ფრანგულადაც; მხოლოდ მისი მოწაფე ვოლფი უშვებს სახელმძღვანელოთა მთელ სერიას გერმანულად. ამ წიგნებმა დიდი როლი შეასრულეს გერმანული მეცნიერული ტერმინოლოგიის შექმნაში. მიუხედავად ზემოთქმულისა, ლათინური მაინც რჩება ინტერნაციონალურ

ენად. და საფრანგეთში, მაგალითად, განათლების სრული წაკონალიზაცია მხოლოდ რევოლუციის ეპოქის მონაპოვარია.

გასაგებია, რომ ამ პირობებში ლათინური და ბერძნული სიტყვები მძლავრად შეიჭრებოდა ახალ ევროპის კულტურულ ენებში, როგორც ტერმინები ცივილიზაციისა. ერთი ფრანგი პემორასტი (1380 წ.), არისტოტელეს პირველი მთარგმნელი ფრანგულად, იძულებულია აღიაროს, რომ მან ორიგინალს, ენდან (ე. ი. ბერძნულიდან) ისესხა და შემოიტანა ფრანგულ ენაში ისეთი „უცხოური სიტყვები“, როგორიცაა ანარქია, არისტოკრატია, დემოკრატია, მონარქია, პოლიტიკა, ეკონომია, პერიოდი, პოემა, მელიოდი და შრ. სხვ. ცნობილი ნწერლს რაბლენ თხზულებებში. მაგალითად, დათვლილია 952 ლათინური და 517 ბერძნული სიტყვა.

ამრიგად, ლათინურ-ბერძნული „კულტურული ტერმინები“ მოზღვადა ევროპის ახალ ენებში და ეს სტიქიური პროცესი გრაველდება აღორძინების ეპოქადან ჩვენ დრომდის.

„შეცნიერული“ ლათინიზმებით იმთავითვე სარგებლობდა არა მხოლოდ ისეთი დისციპლინები, როგორიცაა მედიცინა და ფარმაცოლოგია, ქიმია, ბოტანიკა და ზოოლოგია, გეოლოგია და პალეონტოლოგია, რომლებიც საჭიროებდნენ ვიწრო-სპეციალურ ტერმინოლოგიას სხვადასხვა სახის დაავადებათა და წამლების, ქიმიური შენაერთების, მკენარეული და ცხოველთა სამყაროს სახეობების, წიაღისეული ელემენტების აღსანიშნავად. ამასთანავე, მათემატიკა, ფიზიკა, ბიოლოგია, პემანტარული დარგები, ფილოსოფია, პოლიტიკა, ხელოვნება, XIX საუკუნიდან — ტექნიკა უხვად დაეანესხნენ ბერძნულ-ლათინურ ენობრივ სამყაროს და ფართოდ დანერგეს ამ ქველი ენებიდან მომდინარე ტერმინები. ამჟამად რომ საერთაშორისო შეცნიერულ ტერმინებადაა მიჩნეული.

არის ისეთი საერთაშორისო სიტყვებიც, რომლებიც არ გვხვდება კლასიკურ ენებში (ბერძნულ-ლათინურში), მაგრამ შემუშავებულია ბერძნულ-ლათინური სიტყვიერი მასალის საფუძველზე ახალ ევროპულ ენებში, — ზოგ ბერძნულ-ლათინურ სიტყვასაც ახალი გააზრება აქვს მიღებული.

დავასახელოთ ზოგიერთი მათგანი.

სიტყვა მ ა ნ უ ფ ა ქ ტ უ რ ა ასეა შედგენილი: მ ა ნ უ ს ლათინურია და ნიშნავს ხელს, ფ ა ქ ე რ ნიშნავს გაკეთებას, ე. ი. ხელშრომა, ხელსაქმე. სიტყვა წარმოიქმნა XVI საუკუნეში კაპიტალისტური მრეწველობის გარიჟრაჟზე. ფრანგული რ ე ე ო ლ უ ც ი ა ლათინური ძირეული მასალის საფუძველზეა შექმნილი (ლათინურად ნიშნავდა „უკან დაბრუნებას“) და XVII ს. სამეცნიერო ენაში ეწოდებოდა გადაზრას პლანეტების მოძრაობაში, — XVIII ს. ბურჟუაზიულ პუბლიცისტულ კლასში ღებულობს გადატრიალებას, სახალხო აჯანყების მნიშვნელობას, და ეს მნიშვნელობა განამტკიცა საფრანგეთის რევოლუციის მაგალითმა. ინგლისური სიტყვა ი მ პ ე რ ი ა ლ ი ზ მ ი დაფუძნებულია ლათინურ სიტყვაზე („იმპერატორი“). შემოდის ზმარებაში XIX საუკუნეში და აღნიშნავდა ბრიტანეთის იმპერიის კოლონიალური ექსპანსიის პრინციპებს; XX საუკუნეში ეს სიტყვა გამოხატავს სხვა დიდი სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკის ასეთნავე პრინციპებს, ხოლო ე. ი. ლენინმა ამ სიტყვას ახალი შინაარსი მისცა „იმპერიალიზმის, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადიის“ ანალიზით. ტ ე ლ ე გ რ ა ფ ი და ტ ე ლ ე ფ ო ნ ი აღნიშნავენ XIX ს. ტექნიკურ გამოგონებებს ბერძნული ძირებს გამოყენებით („შორისაწერი“ და „შორისასმენი“ აპარატები). ეს უკანასკნელი ეკუთვნის ედინოზს. ა ე ტ ო მ ო ბ ი ლ ი შედგენილია ბერძნული და ლათინური სიტყვების კომბინაციით (ბერძნ. „ავტოს“ — თვით, ლათ. „მობილს“ მოძრავე, ე. ი. თვითძრავი).

ქართულ ენაში ინტერნაციონალური ლექსიკა აერ კიდევ ძველ საუკუნეებში იწერებოდა (ბერძნულ-რომაულ სამყაროსთან უშუალო კონტაქტის პირობებში). მრავალი სიტყვა გადმოვიდა ახალ საუკუნეებში, განსაკუთრებით XIX საუკუნეში.

რაკი ნათელი რიგი საერთაშორისო სიტყვები რუსული ენის გზით გავრცელდა ჩვენს ენაში, ავიტომ მათ ეტყობა ეს „შეუღობითი გზა“.

რამა გამოხატება ეს?

ყოველი ენა თავისებურად გადააკეთებს უცხოურ სიტყვას, დაუმორჩილებს თავის ფონეტიკურ კანონზომიერებას. მაგალითად, რუსულს არა აქვს ბგერა „თ“, ამიტომ იმ უცხოურ სიტყვაში, რომელშიაც „თ“ ურევია, „ტ“-დ გადააკეთებს ხოლმე. არც „პ“ აქვს რუსულ ენას, — მის ადგილას „გ“-ს ხმარობს და ა. შ. რაკი ბევრი საერთაშორისო სიტყვა რუსულს მეწვეობით შემოვიდა ჩვენს ენაში, „თ“-სა და „პ“-ს შემცველ სიტყვები რუსულსებურად „ტ“-თი და „გ“-თია გადმოცემული, მიუხედავად იმისა, რომ ქართულს აქვს „თ“-„პ“ ბგერები. ამით აღსანიშნავია, რომ ქართულ სალიტერატურო ენაში არაიმეორად გვხვდებოდა. მაგალითად, ესტეტიკა, ტემა, აპათია, ენთუზიასტი, სინთეზი, ფილანტროპია, ტერმომეტრი, ეპიტეტი, ატენისტი და მისთანანი. ბერძნულს ახასიათებს „თ“, გერმანულ-ფრანგულსაც „თ“ აქვს (თუმცა დღეს აღარ გამოითქმის, დაწერით კი „თ“-ს წერენ). ამიტომ ბერძნულ-გერმანულ-ფრანგული საერთაშორისო სიტყვები, რომლებიც „თ“-თია წარმოდგენილი, ქართულშიც „თ“-თივე უნდა გადმოიკეს, და ასეცაა დღევანდელ ქართულ სალიტერატურო ენაში დაკანონებული (ესთეტიკა, სინთეზი, ეპიტეტი...), თუ „ტ“ არის ამ ენათა სათანადო სიტყვებში, რასაკვირველია, „ტ“-თივე გადმოიკება ქართულში (ბეტონი, ეტაპი, კაბინეტი, ვიტრინა...).

ასეთივე მდგომარეობაა „პ“-ს შემცველ სიტყვებში. თუ რუსულს „პ“ არა აქვს და ამიტომ „გ“-თი გადმოგვეცნს, მაგალითად, სიტყვებს — гигиена, гимн, галлюцинация, тегемония, гипноз, ქართულისათვის ბუნებრივია ასეთი დაწერილობა: ჰიგიენა, ჰიმნი, ჰალუცინაცია... .

არეგ-დარევა იყო წინათ „გ“-ს შემცველ საერთაშორისო სიტყვებშიც. წერდნენ: ღრამატიკა, კატილორია, ლოდიკა, ტრადედია და სხვ. (ივ. მაჩაბლის თარგმანებში, მაგალითად, ტრადედია გვხვდება!). ბერძნული ὄμαρთლაც ნაირ-ნაირი ბგერა იყო. ის ერთი იყო „ი“ და „ე“-ს წინ, სულ სხვანაირი — დანარჩენ შემთხვევაში. პირველ შემთხვევაში ის ასეთი ბგერა იყო, რომ ქართულმა

საქართველ დანახა მისი გადმოცემა „გ“-თი (ძველიდანვე ცნობილია გიორგი, გერონტი, მაგისტროსი), ხოლო მეორე შემთხვევაში ბევრგან „ღ“ ნოვეცა: პითალორა, ლიკურლოსი, მალნიზია. ასე რომ, თუ ძველი წესი დარჩა ძალაში, სწორედ ლოგიკა უნდა იწერებოდეს და არა ლოდიკა, ტრაგიკული და არა ტრალიკული. მაგრამ იმ მეორე შემთხვევაში „ღ“ არ გამოხატავდა ზედმიწევნით-ყ-საგან განსხვავებულ მეორე ყ-ს და ამიტომ შენდევ ხანებში-ორივე ყ-ს გადმოცემა ერთმანეთში აიჩია (მაგალ. დიოლენი). რაკი სალაპარაკო ენაში შეტყილად განიანი ფორმებია ვაბატონებული და ეს „გ“ გამართლებულია ისტორიითაც. „გ“ დარჩა ისეთი შემთხვევებში: როგორცაა ლოგიკა და ტრაგიკული. სადაც „ღ“-ს არავითარი საფუძველი არ მოეპოვება, და, მაშასადამე, ბერძნულ-ლათინურიდან მომდინარე სიტყვებში „ღ“, საზოგადოდ, არ გვექნება. ამგვარად, დღეს ვაბატონებულია: აგიტაცია, ალევორია, გენერალი, გენიოსი, გრამატიკა, ტრაგედია, ფრაგმენტი, ლოგიკა... (იხ. სალიტერატურო ქართულის ნორმები, 1).

რუსულენიდანვე გავლენით იხმარებოდა წინათ „ხ“ ისეთ სიტყვებში, სადაც ბერძნულის კვალობაზე „ქ“ უნდა ყოფილიყო ქართულშიც. ამბობდნენ და წერდნენ: არხაიზმი, ბრონხები, ტეხნიკა, ტეხნიკუმი, ტეხნოლოგია, ფსიხიკა, ბრონიკა, ბრონოლოგია და მისთანანი. რაკი ქართულში „ქ“ მკვედრი ბგერაა, დაკანონდა ზემოთჩამოთვლილი სიტყვების ასეთი დაწერილობა: არქაიზმი, ტექნიკა, ფსიქიკა...

ქართულ საბუნებისეო ენაში გვხვდებოდა ასეთი პარალელური ფორმები: ზოოლოგია-ძოოლოგია, ზოოტექნიკა — ძოოტექნიკა, პროტოზია — პროტოძია და სხვ. აქ „ზ-ძ“-თი გადმოცემულია ბერძნული Ζ (ლათ. Ζ: Zoologia...) ძველ ბერძნულში Ζ მართლაც გამოხატავდა დაახლოებით „ძ“-ს, ხოლო შენდევ ხანებში მან როგორც ბერძნულში, ისე ლათინურში მოგვცა „ზ“. ეს დამკვიდრდა ჯერ კიდევ ძველ სალიტერატურო ქარ-

თულში (ხაჭაჩიძე, ზევსი, ზენონი, ზოდიაკო, ნონაზონი, ტრაპეზი...), იგივე გამოთქმა „ზ“ გაბატონდა ევროპულ ენებში (რუსულში, ფრანგულში, ინგლისურში), ამიტომ „ძ“ ქართულშიც გაუმართლებელია და მიღებულია „ზ“-ს შეცველი სიტყვები: ზეფირი, ზონა, ზოლოგია, პროტოზია... (იხ. სალიტერ. ნორმები, I).

უმართებულად იყო აგრეთვე, ქართულში გავრცელებული ევროპის ენებიდან მომდინარე ისეთი სიტყვები, რომლებშიაც გვაქვს „ლა“ და „ლუ“ ჯგუფები. წინათ ქართულში იხმარებოდა: რევოლუცია, ევოლუცია, ილუსტრაცია, იზოლიაცია, კომპილიაცია, პოპულიარული. მალიარია და მრთ. ამჟამად დაკანონებულია: რევოლუცია, ილუსტრაცია, იზოლაცია, მალარია... რატომ? ამ სიტყვების სამშობლო ენაში ლ-ლუ გვაქვს (მალარია, რევოლუცია...). რუსულში ამ ჯგუფების შემცველი სიტყვები ასე გადმოიღო: малярня, революция, ე. ი. ля და лю ჯგუფები გაბატონდა. ეს იმიტომ, რომ რუსულს ორგვარი „ლ“ აქვს: მაგარი და რბილი. ქართულისათვის შესაფერისია ლ-ლუ ჯგუფები და ამიტომ და დღეს გაბატონებული მალარია—რევოლუციას ტიპის ფორმები. ისევე როგორც გვაქვს ამგვარი სიტყვების სამშობლო ენაში.

ჩვენ ზემოთ ვთქვეთ, რომ ევროპეულ წოდებულ ინტერნაციონალური სიტყვები ყველა კულტურულ ენაში შედის. ამგვარი ლექსიკა აუცილებელია ყველა ენისათვის, რომელსაც სალიტერატურო ენა მოეპოვება. მაგრამ ეროვნულ ენებს ზოგჯერ აქვთ ამა თუ იმ ინტერნაციონალური სიტყვის შესაბამისი საკუთარი სიტყვა, რომელიც ზუბტად გამოხატავს რომელიმე საერთაშორისო კულტურული სიტყვის შინაარსს. ასეთ შემთხვევაში სასურველია ენამ იხმაროს სწორედ ეს საკუთარი ძირეული სიტყვა, ტერმინად დამკვიდრებულა, რათა არ მოადუნოს ენის შესაძლებლობანი და საკუთარი ენობრივი წიაღიდან მომდინარე საკუთარ სიტყვას გასაქანი მსცეს. სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ვ. ი. ლენინს, როდესაც იბრძოდა რუსული სალიტერატურო

ენის ვაწმენდისათვის. ლენინი ამბობდა: „რუსულ ენას ჩვენ ვაფუძვებთ. უცხოურ სიტყვებს ვხმარობთ საჭიროებია გაიფიქროს. ვხმარობთ მათ უმართებულოდ. რატომ უნდა ვამბობდეთ „დეფექტი“, როცა შეიძლება ვთქვათ ნაკლი ან ხარვეზი“ (недостатки или пробелы)?

„რა თქმა უნდა, — განაგრძობს ლენინი, — როცა აღამიანი, რომელსაც ახლანდელ უსწავლია, საერთოდ, კითხვა და, განსაკუთრებით, გასეთის კითხვა, იწყებს მის გულმოდგინედ კითხვას, ის უნებლიეთ ითვინებს გასეთს ენას. მაგრამ სწორედ გასეთის ენაც იწყებს გაფუძვებას ჩვენში. თუ იმას, ვისაც კითხვა ახლანდელ უსწავლია, ევატრება ხმარობს, როგორც ახალი რამ. უცხოური სიტყვები, ლიტერატორებს ეს არ ევატრებათ. განა დრო არ არის, ომი გამოვუცხადოთ უცხოური სიტყვების ხმარებას საჭიროების გარეშე?“ (ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 30, გვ. 354).

ზემოთხსენილი ამონაწერიდან ნათლად ჩანს დიდი ლენინის სიტყვების სამართლიანი აზრი: საჭიროების გარეშე უცხოურ სიტყვათა ხმარება მიზანშეწონილია, უცხოური სიტყვების ბოროტად გამოყენება ხელს უშლის პარტიას მის სააგიტაციო მუშაობაში, მიაწვდინოს მასებს თავისი იდეები ყველაზე უფრო გასაგები და დამარწმუნებელი ენით.

ახლა ჩვენ გავეცნოთ ერთ მიზდინარეობას. რომელიც ნოწოდებულა, ხელაღებით უარყოს ყოველგვარა საერთაშორისო სიტყვა ამა თუ იმ ენაში და სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადოს, საერთოდ, უცხოური სიტყვების გამოყენებას. სულ წაიშალოს ენებში კვალი ინტერნაციონალური სიტყვებისა — აი, ამ რწმენის აღამიანთა ლოზუნგი. ამ მიზდინარეობას პურიზმი ეწოდება (წარმობდგარია ლათინური სიტყვისაგან „პურიუს“ — სუფთა, წმინდა).

საფრანგეთში ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში დიდი მოძრაობა იყო, რათა ატალიური და ლათინური სიტყვები სულერთიანად აღეგნებოთ ფრანგულ ენაში; გერმანიაში XVII—XVIII ს. ს. შეიმჩნევა რეაქცია ფრანგულ ელენენტების წინააღმდეგ. მაგრამ გერმანიაში პურისტული ტენდენციები უფრო

XIX—XX სს. იასხება. გერმანელმა ნაციონალისტ-პურისტებმა 1885 წელს დააარსეს „საერთოგერმანული ენობრივი კავშირი“, რომელსაც საკუთარი ჟურნალიც ჰქონდა. ეს გაერთიანება მიზნად ისახავდა შეექმნათ „იმპერიის ენობრივი სამმართველო“, რომელიც გააძარებდა ახალ ენობრივ პოლიტიკას და აუზინისტრაციული წესით ალაგმავდა ყოველგვარ კულტურულ სიტყვას, შემოსულთ სხვა ენათაგან. „საერთოგერმანული ეროვნული კავშირის“ კარნახით, გერმანიის ფრატის დირექტორმა თავის უწყებაში ალაგმა რამდენიმე ასეული უცხოური სიტყვა და მათ ნაცელად ხელოვნურად შექმნილი გერმანული ტერმინები გააბატონა; იმავე ხანებში სარკინიგზო უწყებაში აკრძალა ათასამდე საერთაშორისო სიტყვა; სამხედრო უწყებამ აღკვეთა მთელი რიგი სამხედრო ტერმინები უცხოური წარმოშობისა და ა. შ. ამ გამქინეარებულ კამპანიას ხელს უწყობდა ოფიციალური ნაციონალისტური პრესა. გერმანელი პურისტების მთავარი იდეოლოგი ენგელი მის მოწინააღმდეგეებს „ეროვნულ ღალატში“ სდებდა ბრალს, რაკი იხინი აღიარებდნენ საერთაშორისო კულტურული ტერმინების გამოყენების აუცილებლობას გერმანულ ენაში. ერთგან ენგელი ამბობს: „მკრელი დანით უნდა ამოიკვეთოს ეს საბედისწერო სიმსიენე გერმანული ენის, გერმანული ხალხის, გერმანული ეროვნული ღირსების საღ სხეულზეო“. ე. ი., ენგელის აზრით, გერმანულ ენაში დამკვიდრებული ინტერნაციონალური სიტყვები, საყოველთაო კულტურული ტერმინები მეცნიერებისა და ტექნიკისა, ხელოვნებისა და ლიტერატურისა, მავნებელია და აღმოსაფხვრელი გერმანული ენის განვითარების თვალაზრისით. „ყოველი უცხოური სიტყვა უნდა შეიცვალოს გერმანული სიტყვით“, ირწმუნებოდა „ენათმეცნიერული ოპტიმიზმის“ წარმომადგენელი ენგელი. მან შეადგინა კიდევაც ლექსიკონი, სადაც ყოველ უცხოურ, საერთაშორისო სიტყვას მიწერილი აქვს გერმანული ეკვივალენტები (ლექსიკონის მე-5 გამოცემა 1929 წ. განხორციელდა). აქ მოცემულია მეცნიერებაში დაკანონებული სპეციალური ტერმინების გერმანული თარგმანი. ფიზიკოსი ოგია ასეა ნათარგმნი: „მოდერება სხეულს შესახებ“,

ბიოლოგია — „მოძღვრება სიეოცხლის შესახებ“, რევოლუცია — „გადატრიალება“, „სახალხო აჯანყება“, სოციალიზმი — „სახელმწიფოებრივი უზრუნველყოფა“, კომუნისმი — „ადგილ-მამულის ერთობა“ და ა. შ.

ცხადია, საკაცობრიო კულტურის საყოველთაო ტერმინებს ხელაღებით უარყოფა და მათ ნაცვლად გერმანული ხელოვნური მრავალსართულიანი რთული სიტყვების (კომპოზიტების) შემოღება არ იქნა ყველას მიერ გახიარებული. გამოჩენილი გერმანელი მწერლები წინააღმდეგობას უწევდნენ ფანატიკოს პურისტებს, სასტიკად ილაშქრებდნენ ამ გაუმართლებელი ექსპერიმენტების წინააღმდეგ. დამახასიათებელია, რომ უდიდესი მწერლები ლესინგი და გოეთე პურისტების თვალსაზრისს კიცხავდნენ და თავგამოდებით იცავდნენ გერმანულ ენაში საერთაშორისო ლექსიკას. აი რას ამბობდა გოეთე 1795 წელს: „ეწვევლი ყოველგვარ ნეგატიურ პურიზმს, რომელიც კრძალავს სიტყვის გამოყენებას მაშინაც კი, თუ უცხოურმა ენამ შექმნა გაცილებით მეტი და უფრო ნატიფი სიტყვები!“

ფ. მერინგი აღნიშნავდა, რომ, როგორც კი მოხვდება ენგელის უურადლების ასპექტში მარქსიზმის წარმომადგენლები (სოციალისტები), მის მიერ „უსწორობათა“ „ზბილების“ ტონი განსაკუთრებით „გაჭაერებული“ ხდება. მაგალ., ენგელი აკრიტიკებს შესანიშნავ სტილისტს ფ. ლასალს იმის გამო, რომ ეს უკანასკნელი იყენებს უცხოურ სიტყვას -- რევოლუცია. იგი უარყოფს კ. მარქსის ნაწერებში ისეთ ტერმინოლოგიასაც, როგორიცაა „კაპიტალისტური წარმოების წესი“ და მოათხოვს ამგვარი უცხოური სიტყვების შეცვლას გამოგონილი, ხელოვნური გერმანული სიტყვებით.

ინტერნაციონალიზმების წინააღმდეგ იბრძოდნენ ჩეხი პურისტებიც (XIX ს.). პურისტული ტენდენციები რუსეთშიც იყო. ამ თვალსაზრისზე იღვწენ უმთავრესად მემამულურ-ბურჟუაზიული მწერლები და ორიოდ ენათმეცნიერიც. ცნობილი ვ. ი. დალიც (Далин), რომელიც ავტორია რუსული ენის კაპიტალური ლექსიკონისა, ვერ ასცდა პურისტ-

ტულ შეზღუდულებებს, რის გამოც სამართლიანი გულისწყრომა დაინახტრა განსაკუთრებ-თ ნ. ჩერნიშევსკის პბრიც.

ბუჩიზმნა თავისი უარყოფითი შედეგები გამოიღო ქართული ენის სინამდვილეშიაც. ასე, მაგალითად, ერთ ღარს იყო ცდა საყოველთაო ტერმინები -- პროსპექტი, ვაგონი, ტელეფონი და სხვ. უკუეგდოთ და მათ ნაკვლად ხელოვნურად შეთხზული სიტყვები გაებატონები-ნათ: გამზირი (პროსპექტი), რონოდა (ვაგონი, — ვითომ „ოდა“, რომელიც „რონიანებს“!), ულსმენი (ტელეფონი)... რა თქმა უნდა, ენამ არ მიიღო აკგვარი გაუმართლებელი ტერმინება, ნაკვლად მთელ კულტურულ სამყაროში დამკვიდრებული სიტყვებისა.

ასეთია საერთაშორისო სიტყვების წარმომშობი მიზეზები და მათი გავრცელების გზები.

მსოფლიოს ენები

დედამიწის ზურგზე ენათა რიცხვი 2500-ს აღემატება. ეს რიცხვი უთუოდ გაიზრდება, როდესაც მსოფლიოა ყველა ენა ცნობილი და შესწავლილი იქნება. ასე, მაგალითად, საფუძვლიანად ვიცნობთ ევროპულ ენებს, აგრეთვე — აზიასა და აფრიკის მთელ წყება ენებს, მაგრამ აზიასა და აფრიკის, ამერიკის ძირეული მოსახლეობის, ავსტრალიისა და წყნარი და ინდოეთის ოკეანეების ენათა უმრავლესობა ჯერ კიდევ სათანადოდ შესწავლილი არ არის. ამიტომ მსოფლიოს ენათა კლასიფიკაცია, რომელსაც ამჟამად გვთავაზობს მეცნიერება, რამდენადმე პირობითია, წინასწარი ხასიათისაა.

მსოფლიოს ენებში აქვამად უნდა გავარჩიოთ ტომობრივი ენები, ხალხოვნური ენები და ეროვნული ენები. არსებობდნენ გვაროვნული ენებიც, რომლებიც აღარ შემოუნახავს კაცობრიობას (გვაროვნული წყობილება, გვაროვნული ენები განვითარების განვლილი საფეხურია).

ტომობრივი ენებია. მაგალითად, დაღისტნის ენები — აღულური, წაბურული, ანდიური, დიდოური... აფრიკის, პოლინეზიის და სხვა ენები.

ხალხოვნური ენებია. მაგალითად, ავარიული, ლაკური, ყაბარდოული, უდმურტული, ციმბირის ხალხის ენები — ევენკებისა, ოდულეებისა და სხვ.

ეროვნული ენებია. მაგალითად, ქართული, რუსული, ფრანგული, ჩინური. არაბული, სომხური, უკრაინული და სხვ.

არის ენები, რომლებიც ემსახურებიან არა ერთ რომელიმე ერს, არამედ რამდენიმე ერს. ასეთებია, მაგალითად, პორტუგალიური ენა პორტუგალიაში და ბრაზილიაში, ფრანგული ენა — საფრანგეთში. ბელგიასა

და შევიცარიაში, ინგლისური ენა — ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში, გერმანული ენა — გერმანიასა და ავსტრიაში, ესპანური ენა — ესპანეთსა და სამხრეთ ცენტრალური ამერიკის ოც რესპუბლიკაში (ურუგვაი, პარაგვაი, არგენტინა, ჩილი, პერუ, მექსიკა...) არის საერთაშორისო ენებიც, რომლებზედაც ქვეყნდება საერთაშორისო გაერთიანებათა (გაერთიანებულ ერთა მშვიდობის დაცვის კომიტეტისა და სხვ.) დოკუმენტები. ესენია: რუსული, ინგლისური, ფრანგული, ჩინური. ეს ენები თავიანთი ერების ენებიცაა და საერთაშორისო ენებსაც წარმოადგენენ.

არას მკვდარი ენებიც. „მკვდარი ენა“ ისეთი ენაა, რომლის მატარებელი კოლექტივი, ბალხა ისტორიულად გადაშენდა. მაგალითად, გადაშენებული მკვდარი ენებია შუამღწერეთისა და მცირე ასიის ენები, რომლებიც არსებობდნენ საუკუნეთა სიღრმეში: სუმერული, ელამური, ხეთური და სხვა ენები; ასურულ-ბაბილონური...; მკვდარია ეგვიპტური, ლათინური და სხვ.

დღევანდელ მსოფლიოში ყველაზე უფრო გავრცელებული ენებია: ჩინური ენები, რომლებზედაც ლაპარაკობს 400 მილიონზე მეტი ადამიანი; ინდური ენები, რომლებზედაც ლაპარაკობს 230 მილიონამდე ადამიანი; ინგლისური (150 მილიონამდე ადამიანი); რუსული (100 მილიონზე მეტი ადამიანი); ესპანური (80 მილიონამდე ადამიანი).

ევროპულ ენათაგან გავრცელებულობის მიხედვით ყველაზე წინ ინგლისური და ესპანური ენებია. როგორც ზემოთ ითქვა, ისინი, გარდა ინგლისისა და ესპანეთისა, სხვა ქვეყნებშიცაა შემოღებული. ესაა შედეგი ამ ქვეყნების კოლონიატორული ექსპანსიისა.

მსოფლიოს ენებში გამოიყოფა მსხვილი დაჯგუფებანი, რომლებშიც შედიან ერთმანეთთან ნათესაურ ურთიერთობაში მყოფი ენები, მონათესავე ენათა ოჯახები. თითოეულ ოჯახში გაერთიანებულ ენებს საერთო წარმოშობა აქვთ. ტერმინი ენათა „ოჯახი“ არ უნდა გავიგოთ ბიოლოგიუ-

რად. ენა ხომ საზოგადოებრივ-ისტორიული მოვლენაა და არა ბიოლოგიურ-ისტორიული კატეგორია. ამიტომ ენება „ოჯახი“ ამ შემთხვევაში გადმოგვეცემს არა ისეთ მიმართებას. როგორც არსებობს „მამებსა“ და „შვილებს“ შორის, — ენათა „ოჯახი“ გულსსმობს ენათა ურთიერთობას წარმოშობისა და ისტორიული განვითარების მიხედვით, — ეს ისტორიული განვითარება კი განსაზღვრულია ენის საზოგადოებრივი ხასიათითა და ბუნებით.

საიდან მომდინარეობენ მონათესავე ენები? ერთი და იმავე ენის დიალექტებისაგან; მონათესავე ენები ყოფილა დიალექტებია, ისტორიული განვითარების პროცესში დამოუკიდებელ ენებად გარდაქმნილნი. იმ ძველ ენას, რომლის დიალექტებისაგან წარმოიქმნა მონათესავე ენები, ფუძე ენას უწოდებდნენ. მაგალითად, უკრაინულს, რუსულს, ბელორუსულს ოდესღაც საერთო ფუძე-ენა ჰქონდათ; ფრანგული, იტალიური, ესპანური, რუმინული და სხვა მოძვე ენების ფუძე-ენას ხალხური ლათინური წარმოადგენს (დღეს იტალიური, ფრანგული...).

ენათა ნათესაობა თავს იჩენს როგორც ენის ძირითად ნატყვობრივ მარაგში (ე. ი. სიტყვათა ძირებში), ისე გრამატიკაში და ბუნებრივად მიმართებაში. ა.ე. მაგალითად, ენაში, საერთოდ, ძველია-ძველია ნათესაობის ტერმინები (და. ძმა, დედა, მამა...), ძველია, აგრეთვე, რიცხვითი სახელები (ათამდის), ზოგიერთი ნაცვალსახელი, აღმნიშნავს სხეულის ნაწილების სახელები, ზოგიერთი ცხოველის, მკენარის, იარაღების სახელები და სხვ. უმთავრესად ამგვარი სიტყვების ძირები უნდა შევადაროთ იქი ენისა ერთმანეთთან და, თუ ამას დაეფუძებთ გრამატიკულ აღნაგობას, და ამ გზით მსგავსება ცხადი გახდება, ნათესაობა დადასტურებული იქნება.

მონათესავე ენებში არსებული საერთო ძირის სიტყვებს რომ ადარებენ ერთმანეთს, ამ შედარების გზით შესაძლოა აღდგეს ის ძველი სიტყვა, რომელიც არსებობდა ფუძე-ენაში. ეს აზრი შეიძლება სხვანაირად ასე ითქვას: ფუძე-ენაში არსებობდა, ვთქვათ, რომელიმე X სიტ-

ყვა; ეს სიტყვა სათავეა მონათესავე ენებში დაცული ვარი-
ანტული სახეობებისა. მაგალითად, რუსულში „ძმის“
აღმნიშვნელია брат, გერმანულში—Bruder, ლათინურში—frater,

ბერძნულში —frāter, ძველი ინდურში— bhraṭa(r), ძველ სპარ-

სულში — brata(r). უეჭველია, ესენი ერთი ძირის მონა-
თესავე სიტყვებია. მათ საერთო წყარო აქვთ: რუსული, გერ-
მანული, ბერძნული, ლათინური, ძველი ინდური, ძველსპარსუ-
ლი მონათესავე ენები რომ არ იყვნენ, ეს საერთო ძირის სი-
ტყვები არ ექნებოდათ.

როგორ მივიღეთ „ძმა“ სიტყვის გადმოსაცემად ეს ვარი-
ანტები (ბრატ, ბრუდერ და სხვ.)? ამ ენების ფუძე-ენაში
(საიდანაც ეს ენები მომდინარეობენ) არსებობდა გარკვეული
სიტყვა, რომლის ვარიანტული სახეობებიც გამომუშავებუ-
ლია ზემოჩამოთვლილ მოძმე ენებში. როგორ გამოირთქმოდა
ეს უძველესი სიტყვა? არ ვიცი, რადგან ის არსად არ შენახუ-
ლა; ვიცი მისი ვარიაციები, არ ვიცი ამ ვარიაციების
ფუძე-სიტყვა, მათი ძველი სახეობა. აი, ამ ვარიანტების
(ბრატ, ბრუდერ...) ერთმანეთთან შედარებამ (დაუფუძნებულმა
ენათმეცნიერულ კანონებზე) შეიძლება საშუალება მოგვცეს,
აღვაღვინოთ ჩვენთვის საინტერესო სიტყვის გარეგ-
ნული სახე, მაგალითად, ერთმანეთს შეუდარეს ე. წ. რომა-
ნული ენებს (ფრანგულ-იტალიურ-ესპანურ და სხვა ენათა)
სინამდვილეში არსებული ერთი ძირის სიტყვები, რომლებიც
„მსხალს“ გამოხატავენ და აღადგინეს მათი უძველესი სახეობ-
ა — pira, რომელიც ამ ენების დღეს არარსებულ ფუძე-
ენაში უნდა ყოფილიყო. მაგრამ, იქნებ შეცდა მეცნიერული
კვლევა-ძიება, პრაქტიკულად შემოწმება მეცნიერული ძიების
ამ შედეგისა ხომ არ შეიძლებოდა? არ შეიძლებოდა იმი-
ტომ, რომ ამ ენებს ფუძე-ენა რეალურად არ შენახულა,
ხალხური ლათინური დიდი ხნის მკვდარი ენაა; რა ვიცი,თ,
მსხალს მაშინ pira ერქვა თუ არა! მაგრამ, აი, შემდეგ აღ-
მოჩნდა უძველესი წარწერა, შესრულებული ხალხურ ლათი-
ნურზე, სადაც სწორედ pira წერია მსხლის მნიშვნელობით...
ასე გამართლდა მეცნიერული ვარაუდი, დამყარებული ფაქ-
ტების მართალ ანალიზზე.

შეცნიერებამ ევროპული ენების საფუძველზე ბევრი ასეთი ძირი აღადგინა. ავგ. შლაიხერმა 1868 წელს გამოაქვეყნა რეასტრიქონიანი მოთხრობა — „ცხვარი და ცხენები“, რომელიც დაწერილია თეორიულად აღდგენილი სიტყვების საფუძველზე, ოდესღაც არსებულ ინდოევროპულ ფუძე-ენაზე.

მთლიანად აღდგენა რომელიმე ენათა ოჯახის ფუძე-ენისა შეუძლებელია, მაგრამ მისი ფონეტიკის, გრამატიკისა და და ლექსიკის ძირითადი მონაცემები სავსებით შესაძლებელია აღდგენილ იქნეს.

ამ წინასწარი შენიშვნების შემდეგ გავეცნოთ მსოფლიოს ენათა ოჯახებს.

თითოეულ ენათა ოჯახში შესაძლებელია გამოიყოს შედარებით მცირე ჯგუფები, რომლებიც ერთმანეთს უფრო მკიდროდ უკავშირდებიან, ვიდრე იმავე ოჯახის სხვა ენებს. ამ შინადაჯგუფებას აღნიშნავენ ტერმინით: „ენათა შტო“.

უნახოთ, რა ენები შედიან ენათა ოჯახებში.

I

ინდოევროპულ ენათა ოჯახი

1. ინდური შტო

1. ს ა ნ ს კ რ ი ტ ი — მკვდარი ენა; გამოყენებული იყო სალიტერატურო ენად VI საუკუნიდან (ძვ. წელთაღრიცხვით).

2. პ რ ა კ რ ი ტ ი ე ნ ა — მკვდარი ენა; ესაა ხალხური მეტყველება, დიალექტები; იგი საშუალო ინდურია; პრაკრიტზე უძველესი წარწერებია შესრულებული (III საუკ. ჩვ. წელთაღრ.).

3. პ ა ლ ი ე ნ ა — მკვდარი ენა. საშუალო ინდურია; ამ ენაზე შესრულებულია ბუდიზმის საღვთისმეტყველო ლიტერატურა.

4. პ ი ნ დ უ ს ტ ა ნ უ რ ი — ლაპარაკობს 150 მილიონი ადამიანი; ამის საფუძველზე გამომუშავებულია სალიტერატურო ენები: უ რ დ უ — პაკისტანის სალიტერატურო ენა, პ ი ნ დ ი — ინდოეთის სალიტერატურო ენა.

5. ბენგალიური — 60 მილ. (ამ ენაზე წერდა რაბინდრანათ თაგორი).

6. ბიჰარი ენა — 30 მილ.

7. მარატჰი ენა — 20 მილ.

8. პენჯაბური — 16 მილ.

9. ბუჯართა ენა — 10 მილ.

10. ორჰა — ენა და ასამური — 1 1/2 მილ.

11. სინდჰი-ენა — 4 მილ.

12. ბოშური (ბოშთა ენა) — (ესპანეთში, უნგრეთში, რუმინეთში, გერმანიაში, თურქეთში, საბჰოთა კავშირში...).

2. ირანული შტო

1. ძველი სპარსული — მკედარი ენა; ცნობილია ღერძნული წარწერებიდან (VI საუკ. წ. წელთაღრიცხ.).

2. ავესტიის ენა — მკედარი ენა; მეორე ძველსპარსულია — რელიგიური ტექსტების „ავესტიის“ ენა.

3. საშუალო სპარსული (ფალაური) — მკედარი ენა; იხმარებოდა III—IX სს. (ახ. წელთაღრიცხვ.).

4. სკვითური — მკედარი ენა (სკვითები ცხოვრობდნენ შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროებზე).

5. სოღდური — მკედარი ენა (აღმოჩენილია ამ ენაზე შესრულებული ტექსტები VIII—IX საუკუნეებში).

6. ახალი სპარსული — 15 მილ. სალიტერატურო ენა IX საუკუნიდან.

7. ტაჯიკური.

8. ავღანური (პაშტუ) — XX საუკ. 20-იანი წლებიდან ავღანისტანის სახელმწიფო ენა.

9. ბელუჯური — ბელუჯისტანის ბალხური ენა; 70 მილ., თურქმენეთში — 10 მილიონამდე.

10. ქურთული — ენა ქურთებისა, რომლებიც ცხოვრობენ ირანში, ერაყში, თურქეთში, სომხეთის სსრ-ში (ლაპარაკობს 3 მილიონზე მეტი ადამიანი).

11. ოსური.

მ. სლავური შტო.

A. აღმოსავლური ქვეჯგუფი:

1. რუსული — 100 მილიონამდე; დამწერლობა — X საუკუნიდან,

2. უკრაინული — 40 მილ.; სალტ. ენა ჩამოყალიბდა XVI — XVII სს.

3. ბელორუსული — 9 მილ.; სალტ. ენა ჩამოყალიბდა XIX ს. დასაწყისში.

B. სამხრული ქვეჯგუფი:

4. ბულგარული — 7 მილ.; უძველესი წერილობითი ძეგლები განეკუთვნება X საუკუნეს.

5. მაკედონური — ბულგარეთში, იუგოსლავიაში, საბერძნეთში.

6. სერბულ-ხორვატული — 10 მილ.; გავრცელებულია იუგოსლავიაში; უძველესი წერილობითი ძეგლები — XI საუკ.

7. სლოვენური — 1½ მილ.; გავრცელებულია იუგოსლავიაში, ავსტრიაში, იტალიაში; უძველესი წერილობითი ძეგლები — X — XI სს.

8. ძველი სლავური (ან ძველი საეკლესიო სლავური) — მკედარი ენაა; გამოყენებული იყო სლავების საერთო ლიტერატურულ ენად საშუალო საუკუნეებში.

C. დასავლური ქვეჯგუფი:

9. ჩეხური — 9 მილ.; ჩეხოსლოვაკია; მწიგნობრობა ლათინურ ანბანზე; უძველესი წერილობითი ძეგლები — XIII ს.

10. სლოვაკური — 3 მილ.; ჩეხოსლოვაკია (ესეუ ხელმწიფო ენაა).

11. პოლონური — 25 მილ.; მწიგნობრობა ლათინურ ანბანზე; მწიგნობრობა XIV საუკუნიდან.

12. კაშუბური — 150 ათასი; ანლოსაა პოლონურთან; პოლონეთი (ბალტიის ზღვის სანაპირო, გდანსკის დასავლეთით).

13. სერბოლუციური — 100 ათასი; საქსონია და პრუსიაში. მდ. შპრეეს ზემო ნაწილში; მწიგნობრობა ლათინურ ანბანზე.

14. პოლაბური — მკვდარი ენა (გაქრა XVIII საუკ.); გერმანია -- მდ. ელბის ნაპირებზე.

15. სლოვინციური — მკვდარი ენა; პომერანიაში (ბალტიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე). გაქრა საშუალო საუკუნეებში.

4. ბალტიური შტო

1. ლიტვიური — 2 მილ.; ლიტოვეთის სსრ; მწიგნობრობა ლათინურ ანბანზე; წერილობითი ძეგლები — XVI ს.

2. ლატვიური — 1½ მილ.; ლატვიის სსრ; ლათინური ანბანი; წერილობითი ძეგლები XVI ს.

3. პრუსიული — მკვდარი ენა; XVII ს.; წერილობითი ძეგლები — XVII ს.

ბალტიური და სლავური ენები ძალიან ახლოსაა ერთმანეთთან; ზოგჯერ ერთადაც იხსენიებიან: ბალტიური-სლავური შტო (ან: ჯგუფი).

5. გერმანული შტო

A. ჩრდილო-გერმანული (სკანდინავიური),
ქვეჯგუფი:

1. დანიური — 3½ მილ.; დანია; ლათინური ანბანი; აგრეთვე ნორვეგიის ლიტერატურული ენა XIX ს. ბოლომდე.

2. შვედური — 7 მილ.; შვეცია, დასავლეთ ფინეთი, ნორვეგია; ლათინური ანბანი.

3. ნორვეგიული — 3 მილ.; ნორვეგია; მწიგნობრობა ლათინურ ანბანზე; თავდაპირველად — დანიური: XIX ს. ბოლომდის ნორვეგიელთა სალიტერატურო ენა დანიური იყო.

4. ისლანდიური — 100 ათასი; ისლანდია; ნორვეგიული ენის განშტოება; ლათინური ანბანი; წერილობითი ძეგლები XIII ს.

B. დასავლურ გერმანული ქვეყნები:

5. ინგლისური — 170 მილ.; დიდი ბრიტანეთი, ირლანდია, ამერიკის შეერთებული შტატები (თავისებური „ამერიკული“ ნაირსახეობა ინგლისური ენისა), კანადა, ალიასკა, სამხრეთ-აფრიკის კავშირი, სუდანი, ეგვიპტე, სირია, პალესტინა, ერაყი, ინდოეთი, ავსტრალია, ახალი ზელანდია; სალიტერატურო ინგლისური ჩამოყალიბდა XVI ს. ლონდონური დიალექტიკის საფუძველზე; V — XI სს. — ძველ-ინგლისური (ან ანგლო-საქსური), XI — XVI სს. — საშუალოინგლისური, XVI ს. — ახალინგლისური; ლათინური ანბანი; წერილობითი ძეგლები VII ს.

6. პოლანდიური — 13 მილ.; პოლანდია, ჩრდილოეთ ბელგია, სამხრეთ-აფრიკის კავშირი (ბურები); ლათინური ანბანი; სამხრეთ-აფრიკის კავშირში ეხოვრობენ ბურები, რომლებიც გადმოსახლებული არიან პოლანდიიდან და მეტყველებენ ბურების ენაზე (პოლანდიური ენის ნაირსახეობა).

7. ფრიზული — ჩრდილოეთ პოლანდია და გერმანიის ზღვის კუნძულები; წერილობითი ძეგლები XIV ს.

8. გერმანული — 80 მილ.; გერმანია, ავსტრია, ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი და აღმოსავლეთი შვეიცარია, საბჭოთა კავშირის გერმანული მოსახლეობა; სალიტერატურო ენა VIII — IX სს. — ძველზემოგერმანული დიალექტის საფუძველზე, XIII — XV სს. — საშუალოზემოგერმანულის საფუძველზე, XVI საუკუნიდან — ახალზემოგერმანულის საფუძველზე; ლათინური ანბანი.

9. იდიში (ახალებრაული) — სხვადასხვა ზემო-გერმანული დიალექტები, რომლებშიც შეზავებულია ძველებრაულის, სლავურისა და სხვა ენების ელემენტები; ესაა ენა გერმანიის, პოლონეთის, რუმინეთის, ჩეხოსლოვაკიის, უნგრეთის და სსრკ-ს ებრაული მოსახლეობისა; მწიგნობრობა ძველებრაულ ანბანზე (ასრკ).

C. აღმოსავლურ გერმანული ქვეყნები:

10. ვესტგუთური — შვედარი ენაა; ესაა ესპანეთისა და ჩრდილოეთ იტალიის საშუალსაუკუნეთა გუთების სახელმწიფოს ენა.

11. ოსტგუთური — მკვდარი ენა; ესაა ენა აღმოსავლელი გუთებისა, რომლებიც ცხოვრობდნენ ადრეულ საშუალო საუკუნეებში შავი ზღვის სანაპიროებზე.

8. რომანული (იტალიური) შტო

1. ფრანგული — 45 მილ.; საფრანგეთი, სამხრეთ ბელგია, დასავლეთ შვეიცარია, კანადა, აგრეთვე — მაროკო, ალჟირი, ტუნისი, ფრანგული ეკვატორული აფრიკა, ლევიანტი, სირია, ინდოჩინეთი, ამერიკის შეერთებული შტატები, გვიანა და კუნძული გაიტი; ახ. სალიტ. ენა ჩამოყალიბდა XVI ს. ილდე-ფრანსის დიალექტის საფუძველზე (ცენტრი — პარიზი); ლათინური ანბანი; უძველესი წერილობითი ძეგლები — IX ს.; ფრანგულმა ენამ სხვა ევროპულ ენებზე ადრე მოიპოვა საერთაშორისო ენის უფლება.

2. პროვანსული — 10 მილ.; ესაა ენა საფრანგეთის სამხრეთ-აღმოსავლური ნაწილის (პროვანსის) ეროვნული უმცირესობისა; როგორც სალიტერატურო ენა — არსებობდა საშუალო საუკუნეებში (ტრუბადურების ლირიკა) და მოატანა XIX ს. ბოლომდის.

3. იტალიური — 40 მილ.; იტალია, სამხრეთ შვეიცარია და ამერიკის ყოფილი იტალიური კოლონიები; სალიტ. ენა ჩამოყალიბდა ტოსკანური კილოს, კერძოდ — ფლორენციის კილოკავის, საფუძველზე; ლათინური ანბანი; რეტორიულად — პირველი ეროვნული ენაა ევროპაში.

4. სარდინული (ან: სარდული) — 900 ათასი; კუნძული სარდინია, ენა იტალიის ეროვნული უმცირესობისა.

5. ესპანური — 85 მილ.; ესპანეთი, ფილიპინის კუნძულები და ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის ყველა რესპუბლიკა (გარდა ბრაზილიისა); შეიქმნა ევროპაში ხალხური ლათინურისა და იბერიის რომის პროვინციების ადგილობრივი მოსახლეობის ენის შეჯვარების საფუძველზე; ლათინური ანბანი.

6. კატალონიური — 5 მილ.; ჩრდილო-დასავლეთ ესპანეთი (ცენტრი — ბარსელონა) და სამხრეთ საფრანგეთი.

7. პორტუგალიური — 40 მილ.; პორტუგალია, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ესპანეთის ნაწილი, ბრაზილია სამხრეთ ამერიკაში.

8. რუმინული — 13 მილ.; ლათინური ანბანი. შვეიცარლობა — XVI საუკუნიდან.

9. მოლდავეური (ახლოა რუმინულთან) — 2 მილ.; მოლდავეთი; დამწერლობა რუსული ანბანის საფუძველზე.

10. მაკედონური-რუმინული — 300 ათასი; მაკედონია, ალბანეთი და საბერძნეთი.

11. რეტო-რუმინული — ეროვნული უმცირესობის ენა; 400 ათასი — ჩრდილო-აღმოსავლეთ იტალიაში, 50 ათასი — სამხრეთ-აღმოსავლეთ შვეიცარიაში; 1938 წლიდან აღიარებულია შვეიცარიის ერთ-ერთ სახელმწიფო ენად (სულ ოთხი).

12. ლათინური — მკვდარი ენა; ესაა რომის სალიტერატურო სახელმწიფო ენა (III ს. ძვ. წელთაღრ. — ადრეული საშუალო საუკუნეები); უძველესი ძეგლები — VI ს. (ძვ. წელთაღრ.).

13. ვულგარული ლათინური საშუალსაუკუნეებისა — მკვდარი ენა; ამ ენიდან იშვა ფრანგული, ესპანური, პორტუგალიური, რუმინული და სხვ.

7. კელტური შტო (სულ 8 მილ.).

A. გაელური ქვეჯგუფი:

1. ირლანდიური — ირლანდიაში; სალიტერატურო ძეგლები IV ს.

2. შოტლანდიური — 140 ათასი; სალიტ. ენა XVI საუკუნიდან.

B. ბრიტული ქვეჯგუფი:

3. ბრეტონული — 1 მილ.; საფრანგეთის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ბრეტანის ნახევარკუნძულზე; ლიტერატურა XIV საუკუნიდან.

4. უელსური ანუ ვალისური — 900 ათასი; ინგლისის დასავლეთ სანაპიროზე.

С. გალიური ქვეჯგუფი:

5. გალიური — მკედარი ენაა (გადაშენდა ფრანგული ენის გამომუშავების შემდეგ); საფრანგეთი, ჩრდილო იტალია.

8. ბერძნული შტო

!

1. ძველი ბერძნული — მკედარი ენაა; X საუკუნე-ნიდან (ძვ. წელთაღრ.) — V საუკუნემდის (ახ. წელთაღრ.); უძველესი ძეგლები ცნობილია IX საუკუნიდან (ძვ. წელთაღრ.; პომპროის პოეზები, ეპიგრაფიკა); IV საუკუნიდან — საერთო ლიტერატურული ენა — კოინე ატიკური დიალექტის საფუძველზე (ცენტრი — ათინა).

2. საშუალო ბერძნული ანუ ბიზანტიური...—მკედარი ენაა; ბიზანტიის სახელმწიფო ენა პირველი საუკუნეებიდან XV საუკუნემდის.

3. ახალი ბერძნული — 8 მილ.; საბერძნეთი, ხელთაშუა ზღვის აღმოსავლური ნაწილის კუნძულები, სარკს ბერძნული მოსახლეობა; ცნობილია XV—XVI საუკუნეებიდან.

9. ალბანური ენა — ალბანეთი: ლათინური ანბანი; მწერლობა XVI საუკუნე-დან.

ინდოევროპულ ოჯახს განეკუთვნებიან აგრეთვე:

1. სომხური ენა — სომხეთის სსრ, ირანი, თურქეთი; სალიტ. ენა. V საუკუნიდან; მრავალი ელემენტი შეუთვისებია იბერიულ-კავკასიური ენებიდან; ძველსომხური (გრ ა ბ ა რ ი) დიდად განსხვავდება ახლსომხურისაგან (აშხარაბარი).

2. ტოქარული ენა — მკედარი ენაა; აღმოჩნდა საექიმო და რელიგიური ხასიათის ტექსტებში XX საუკუნის დასაწყისში ჩინეთის თურქესტანში; ცოცხალი იყო VII საუკუნეში (ჩვ. წელთაღრ.);

3. კანესური ანუ ნესიტური ენა (აგრეთვე ლუვიური) — მკედარი ენაა; ესაა ხეთების სახელმწიფოს (1900—1200 წ. ძვ. წელთაღრ.) ერთ-ერთი ენა; ამ ენის ინდო-ევროპულ ენებთან მსგავსების გამო ხეთური ენები მთლიანად ინდო-ევროპულად მონათლეს...

სემიტურ ენათა ოჯახი

1. ასურულ-ბაბილონური — მკვდარი ენაა (ახ. წ. V ს-დან); ამ ორ ენას ერთად აქადურსაც უწოდებენ; ლურსმული დამწერლობა — XXX ს. (ძვ. წელთაღრ.).

2. ქანაანური ანუ. ებრაულ-ფინიკური: ა) ძველი ებრაული — ენა ბიბლიის უძველესი ნაწილებშია; მკვდარი ენაა III საუკუნიდან (ძვ. წელთაღრ.); დამწერლობა — ებრაულ ანბანზე; ბ) ფინიკური — ენა ფინიკიისა და კართაგენისა; მკვდარი ენაა; დამწერლობა — ფინიკურ ანბანზე.

3. არამეული — ენა ბიბლიის შემდეგდროინდელი წიგნებშია და საერთო ენა წინა აღმოსავლეთისა III ს. (ძვ. წელთაღრ.) — IV ს. (ახ. წელთაღრ.).

4. სირიული (აისორთა ენა) — 300 ათასი; სომხეთის სსრ, აზერბაიჯანის სსრ, საქართველოს სსრ, თურქეთი (არამეულის ჩამომავალი ენა).

5. არაბული — საკუთრივ არაბეთი (ე. წ. საუდის არაბეთი და იემენი), სირია (დედაქალაქი — დამასკო), ნაწილობრივ პალესტინა (ცენტრი — იერუსალემი), ეგვიპტე (დედაქალაქი — ქაირო), ერაყი (დედაქალაქი — ბაღდადი), ლივანი (დედაქალაქი — ბეირუტი); მუსლიმანთა საერთაშორისო საკულტო ენა; მწერლობა არაბულ ანბანზე. არაბულა (ჩრდილო-არაბული და სამხრულ-არაბული) მიეკუთვნება სამხრულ-სემიტურ ენებს.

6. აბაშური (ანუ ეთიოპური) — შედის სამხრულ-სემიტურ ჯგუფში.

III

ქამიტურ ენათა ოჯახი

1. ბერბერული ენები — ტრიპოლი, ტუნისი, ალჟირი, მაროკო აფრიკაში.

2. კუშიტური ენები — ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკა.

3. ძველი ეგვიპტური — მკვდაოი ენაა; ესაა ება იეროგლიფური. წარწერებისა: XII ს. (ძვ. წელთაღრ.) — III ს. (ახ. წელთაღრ.).

4. კოპტური. — მკვდარი ენაა; ესაა ძველი ეგვიპტურის ჩანოქავალი ენა საშუალო საუკუნეების პერიოდში, XVII საუკუნეში; დამწერლობა — კოპტური, ბერძნული ანბანის საფუძველზე; საკულტო ენაა ეგვიპტის ეკლესიისა.

მეცნიერებაში ზოგჯერ სემიტურ და ქამიტურ ენებს ერთ ოჯახში აერთიანებენ და სემიტურ-ქამიტურ ენებს უწოდებენ.

IV

უნგრულ-ფინურ ენათა ოჯახი

1. ფინური — 3 მილ.; ფინეთი, სსრკ.; ფინურის დიალექტია კარელიური; ლათინური ანბანი.

2. ესტონური — 1 მილ.; ესტონეთის სსრ; მწერლობა XVIII საუკუნეიდან; ლათინური ანბანი.

3. ლაპლანდიური — 30 ათასი; ფინეთისა და შვედეთის ჩრდილო მხარეები.

4. მორდოვული — გამოყენებულია რუსული ანბანი.

5. ჩერემისული ანუ მარიული — გამოყენებულია რუსული ანბანი.

6. ვოტიაკური ანუ უდმურტული — გამოყენებულია რუსული ანბანი.

7. ზირიანული ანუ კომი — გამოყენებულია რუსული ანბანი.

8. უნგრული — 12 მილ.; უნგრეთი; ლათინური ანბანი; მწერლობა — XIII საუკუნეიდან.

აქვე შეგოძის მანასი ანუ ვოგოლური და ე. წ. სამოედური ტომების ენა-კილოები (ნენური, ტავგიური, სელკუპური).

ალათაურ (თურანულ-მონღოლურ) ენათა ოჯახი

1. თურქული — 15 მილ.; თურქეთი; ძველად გამოყენებული იყო არაბული ანბანი, 1929 წლიდან ლათინურა ანბანი.

2. აზერბაიჯანული — აზერბაიჯანის სსრ (ნაწილი ირანში).

3. თურქმენული — თურქმენეთის სსრ.

4. უზბეკური — უზბეკეთის სსრ, ყაზახეთის სსრ, თურქმენეთის სსრ.

5. ყაზახური — ყაზახეთის სსრ, უზბეკეთის სსრ.

6. ყირგიზული — ყირგიზეთის სსრ, უზბეკეთის სსრ, ტაჯიკეთის სსრ.

7. ბაშკირული — ბაშკირეთის ასსრ; სვერდლოვის ოლქი.

8. ჩუვაშური — ჩუვაშეთის ასსრ; შერეულია ფინურ ენებთან.

9. თათრული.

10. იაკუტური.

11. ყუმიკური — დაღესტნის ასსრ.

12. ალთაური (ოიროტული) — მთის ალთაის ავტონ. ოლქი.

13. ყარა-ყალფაქური — ყარა-ყალფაქეთის ასსრ; უზბეკეთის სსრ.

14. ხაკასური — ხაკასთა ავტონ. ოლქი; ყაზახეთის სსრ.

15. ტუვაური.

16. შორული — კრასნოიარსკის მხარე.

17. მონღოლური: ხალხ-მონღოლური, ენა (მონღოლეთის სახალხო რესპუბლიკა), ბურიატ-მონღოლური ენა (ბურიატ-მონღოლთა ასსრ) და შიდა მონღოლეთის მკვიდრთა ენა (ჩინეთში).

VI

მანჭურიულ-ტუნგუსურ ენათა ოჯახი

1. მ ა ნ ჭ უ რ ი უ ლ ი — ჩინეთი, სსრკ. გადაშენების გზაზეა.
 2. ნ ა ნ ა ი უ რ ი (გ ო ლ დ უ რ ი) — 15 ათასი; სახალინი.
 3. უ დ ე უ რ ი — სსრკ.
 4. ე ვ ე ნ კ უ რ ი (ტ უ ნ გ უ ს უ რ ი) — 30 ათასი; სსრკ. ჩინეთი.
 5. ე ვ ე ნ უ რ ი — სსრკ.
- ამ ოჯახში შედის რამდენიმე სხვა ენაც.

VII

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი

თანამედროვე იბერიულ-კავკასიური ენები გადმონაშთია ხეთურ-იბერიულ ენათა ოჯახისა. ყველა ეს ენა ამჟამად კავკასიაშია (გარდა ბასკურისა). „კავკასიური ენები“ არ უნდა ავრიოთ „კავკასიის ენებში“. კავკასიაში სხვადასხვა ენათა ოჯახის ენებაც გვხვდება: აქაა ინდო-ევროპული ენები (რუსული, უკრაინული, სომხური, ოსური...), ალათური ენები (აზერბაიჯანული, ყუპიკური), სემიტური (სირიული...).

ენათა ამ ოჯახს წინათ სხვა საბელებიც ჰქონდა (იაფეტური, ალაროდული, ქართულ-შარომატული). ტერმინით — „იბერიულ-კავკასიური“ გამოხატულია იბერიული ანუ ქართველური ენები და მათთან მონათესავე კავკასიური ენები (და არა „კავკასიის ენები“).

იბერიულ-კავკასიური ენები ოთხი ჯგუფისაგან შედგება.

A. ქ ა რ თ ვ ე ლ უ რ ი ა ნ უ ი ბ ე რ ი უ ლ ი ჯ გ უ ფ ი :

1. ქ ა რ თ უ ლ ი .
2. ზ ა ნ უ რ ი (საერთო სახელია მგვრული და ჰანურა ანუ ლაზური კილოებისა).
3. ს ვ ა ნ უ რ ი .

B. აფხაზურ-ადიღეური ჯგუფი:

1. აფხაზური.
2. ადიღეური (ანუ ჩერქეზული) — განასხვავებენ ქვემო-ადიღეურს (ანუ კიახურს) და ზემო-ადიღეურს (ანუ ყაბარდოულს).
3. უბიხური — აქვამდ აღარაა კავკასიაში. 1864 წელს უბიხთა ტომი გადასახლდა თურქეთში (უბიხები ქალიზირის მიდამოებში არიან შემორჩენილი).

C. ქისტურ-ბაცბაცური ჯგუფი:

1. ბაცბური (ანუ შოვე-თუშური) — კახეთშია (სოფ. ზემო ალვანში).
2. ქისტური — კახეთშია, პანკისის ხეობაში (თემები: ომალო, დუჩი, ჯოყოლო).
წოვე-თუშებისა და პანკისის ქისტებისათვის დედაენა ქართულიცაა (ბავშვები ქართულ სკოლებში სწავლობენ; გარები ქართული აქვთ).

D. დაღესტნის ჯგუფი:

1. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფი: ანდიური, ბოთლიხური, კარატაული, ტინდიური, ქამალური, ახვახური, ხვარშიული, ბაგვალური, დიდოური, კაპუქური.
დაღესტანში ხუნძური საყოველთაოდ გავრცელებულია.
2. დარგუული და ლაკური ქვეჯგუფი: დარგუული, ლაკური.
3. ლეზგიური ქვეჯგუფი: ლეზგიური, წახურული, რუტულური, აღულური.
ცალკე აღსანიშნავია ტაბასარანული ენა (დაღესტნის ასსრ). ხინალულური, ბუდუხური, კრიწული (აზერბაიჯანის სსრ), უდური (აზერბაიჯანის სსრ, საქართველოს სსრ).

ჩინურ-ტიბეტურ ენათა ოჯახი

A. ჩინურ-ხაიმური შტო

1. ჩ ი ნ უ რ ი — 450 მილ.; ჩინეთი; შოაულიოში ყველაზე დიდი ენაა შსზე მოლაპარაკე აღამიანთა რიკების მიხედვით.
2. ხ ი ა მ უ რ ი (ანუ ენა ტ ა ი) — 6 მილ.; დასავლეთი ინდო-ჩინეთი, ტაი.
3. ვ ი ე ტ ნ ა მ უ რ ი — 14 მილ.; აღმოსავლეთი ინდო-ჩინეთი.

B. ტიბეტურ-ბირმული შტო

4. ტ ი ბ ე ტ უ რ ი — 3 მილ.; ტიბეტი; დამწერლობა — VII ს. (ძვ. წელთაღრ.).
5. ტ ი ბ ე ტ უ რ - ბ ი მ ა ლ ა ი უ რ ი ენა-კილოები.
6. ა ს ა მ უ რ ი ენები.
7. ბ ი რ მ უ ლ ი — 10 მილ.; ბირმა; დამწერლობა — XI ს.
8. ენა კ უ კ ი-ჩ ი ნ.

X

დრავიდულ ენათა ოჯახი

გავრცელებულია ინდოეთში (ინდოეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილი, კუნძულ ცეილონის ნაწილი და სხვ.). დრავიდულ ენებზე ლაპარაკობს დაახლოებით 63 მილიონი ადამიანი.

1. ტ ე ლ უ გ უ-ე ნ ა,
2. ტ ა მ ი ლ უ რ ი,
3. კ უ ი ე ნ ა,
4. ბ რ ა ჰ უ ი-ე ნ ა,

და სხვ.

როგორც ფიქრობენ, დრავიდული ენები ინდოეთის უძველესი მოსახლეობის ენაა; ინდოეთში შემდეგ გავრცელდა ინდო-ევროპული მოდგმის ინდური ენები.

X

ინდონეზიის ენები

ლაპარაკობს დაახლოებით 70 მილ. ადამიანი.

1. იავა-ენა,
2. სუნდა,
3. მადურა,
4. მალაიური.

XI

აფრიკისა და ამერიკის ენები

აფრიკაში:

1. სუდანის ზანგთა ენები,
2. ბანტუ-ენები,
3. ბუშმენტა და კოტენტოთა ენები.

ამერიკაში:

ამერიკის ინდიელ ტომთა ენების ჯგუფებია: ჩრდილოეთ ამერიკაში, მექსიკაა და ცენტრალურ ამერიკაში, სამხრეთ ამერიკაში.

XII

წინა აზიისა და შუამდინარეთის ენები

მკვდარი ენებია: შუმერული, ხეთური ენები, ჰურიტული, ურარტული, ელამური და სხვ.

XIII

ავსტრალიური ენები

XIV

შორეული აღმოსავლეთის ენები

1. იაპონური — 70 მილ.; იაპონია და წყნარი ოკეანის რიგი კუნძულები; დამწერლობა — ჩინური იეროვლიფე-

ბის საფუძველზე VIII ს. (ახ წ.). ამჟამად იყენებენ ფონე-ტიკურ-პილაბურ დამწერლობას.

2. კო რ ე უ ლ ი — 30 მილ.; კორეა, ჩინეთი; დამწერლო-ბა IV საუკუნიდან; XV საუკუნიდან შექმნეს საკუთარი ანბანი.

XV

პალეოაზიური ენები

„პალეოაზიური“ ნიშნავს ძველისძველ აზიურ ენებს. ესაა ენები პატარა ხალხებისა, რომლებიც ცხოვრობენ აღმოსავ-ლეთ ციმბირში, ნაბევარყუნბულ კამჩატკაზე, კუნძულ სახა-ლინსა და კურილიის კუნძულებზე.

1. ლუოზავეტლანური (ანუ ჩუკჩური).
2. ნიმილანური (ანუ კორიაკული),
3. იტელმენური,
4. ნიგხური (ანუ გილიაკური),
5. კეტური,
6. უნანგანური (ანუ ალეუტური),
7. ესკიმოსური (ნაწილობრივ — ამერიკაშიც).

არქაული ენებია. მათი წარმოშობა და ურთიერთმიმარ-თება არაა გარკვეული.

როგორ წარმოიშვა დამწერლობა

წერის ხელოვნების საშუალებით ადამიანი თავის ნათქვამს დააზრვეს გადასცემს სხვა ადამიანს. დამწერლობის ცნება ფართოა და იგი მოიცავს არა მხოლოდ ნიშნებს, რომლებიც გამოხატავენ ენის ბგერით ელემენტებს — მთელ სიტყვებს, მარცვლებს ან ცალკეულ ბგერებს, არამედ ზოგიერთი ხალხის წერის სისტემაში გამოსახავენ ნახატებსაც, გრაფიკულ სიმბოლოებსაც.

წერის გამოგონებით ადამიანმა თავისი აზრი უკვდავყო, რაკი ერთხელ ნათქვამი სამუდამოდ რჩება დაწერილის სახით და თაობიდან თაობას გადაეცემა. „რაც კალმით დაიწერება, ნაწახით არ ამოიშლება“, უთქვამს ხალხს, და ამ ანდაზით შესანიშნავად არის გამოხატული წერის განუზომელი ძალა და მნიშვნელობა კაცობრიობის ისტორიაში.

წერა კულტურის დიდი მონაპოვარია. თანამედროვე ცივილიზებული მსოფლიოს ცხოვრება იმე მჭიდროდა დაკავშირებული დამწერლობასთან, რომ, შეიძლება ითქვას, უდამწერლობოდ არც შეიძლება იარსებოს ცივილიზაციამ. მთელი რიგი გენიალური აღმოჩენები, გამოგონებანი წერის ხელოვნებასთანაა დაკავშირებული; წერის გარეშე არ შეიძლებოდა არსებულიყო წიგნის ბეჭდვა, ტელეგრაფი, სტენოგრაფია — ეს გენიალური გამოგონებანი, რითაც კაცობრიობა სამართლიანად ამაყობს. ძველი სიბრძნეა: „Verba volant, scripta manent“ — „ნათქვამი გაფრინდება, დაწერილი კი რჩება“. ამრიგად, წერის ისტორია იმავე დროს საკაცობრიო კულტურის ისტორიაა და ყველაზე მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს პროგრესისა და ცივილიზაციის საერთო სისტემაში.

სავსებით გასაგებია, რომ, რაკი წერა კულტურის მეტად მნიშვნელოვანი ელემენტია, მეცნაერება დაინტერესებულია

შეისწავლოს მისი წარმოშობა და განვითარების საკითხები, ნათელი მოპოვინოს ცივილიზაციის ამ მძლავრი იარაღის საიდუმლოებას, გამოიკვლიოს მისი მექანიზმი.

დამწერლობას სწავლობს მეცნიერების ორი დარგი — პალეოგრაფია და ეპიგრაფიკა.

დამწერლობისადმი ინტერესი ორგვარია: თეორიული და პრაქტიკული. თეორიული თვალსაზრისით ჩვენ გვინტერესებს, როგორ ჩაისახა და განვითარდა წერა და რა ფორმებისაგან აღმოცენდა იგი, რა სახეობის დამწერლობა მოეპოვება სხვადასხვა ხალხს, რა ხერხებით ამოიცნობენ ამა თუ იმ ძნელად გასაგებ ანბანს, რა გზებით მიემართება ჩვენი წერის ხელოვნება და ა. შ. პრაქტიკული თვალსაზრისით ჩვენ გვინტერესებს წერის ტექნიკა საერთოდ, მაგალითად, წერის შესწავლა აკადემიის თუ სკოლის გარეთ, წერის ხერხების გამარტივება და სხვ.

აქ უნდა აღინიშნოს, რომ წერა თავისი შინაგანი ხასიათით მკიდროდ არის დაკავშირებული მეტყველებასთან. სწორედ დამწერლობამ შემოგვინახა ძველი ენები; უამისოდ არ გვეცოდინებოდა კაცობრიობის უძველესი ცივილიზაციის ენები, ისტორიული ქამთუკუდმართობის შედეგად გადაშენებულნი და სამუდამოდ აღმოფხვრილნი. მეტყველების ევოლუციის შესაბამისად იცვლებოდა დამწერლობაც. ზოგჯერ ზეპირი მეტყველების გავლენით იცვლება წერითი გამოხატულების ფორმაც. აქ იგულისხმება ცვლილებანი მართლწერაში. ხდება პირიქითაც: წერითი მეტყველების გავლენით ხშირად ხალხური მეტყველების ფორმებიც იცვლება. არაიშვიათად ეს ორივე პროცესი ერთმანეთის პარალელურად მიმდინარეობს. სწორედ ამით აიხსნება ამა თუ იმ ხალხის ცდა — გაამარტივოს თავისი მართლწერა.

ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ დამწერლობა ზოგჯერ სქემატიზებულია. ავიღოთ თანამედროვე ევროპის მაგალითი. ფრანგული და, განსაკუთრებით, ინგლისური წერა არსებითად სქემებია ზეპირი მეტყველებისა, რამდენადაც არ წარმოგვიდგენენ ცალკეული ბგერების ზუსტ შესატყვისობას. ამ ენათა დღევანდელი ბგერები არ არის ყოველთვის გადმოცემული წერაში. ამის მთავარი მიზეზი ისაა, რომ ლიტერატურ-

რული ენა ისტორიულად დაშორდა ხალხურ მეტყველებას, არ გამარტივდა მართლწერა. ამიტომ ინგლისურ წერაში არის რამდენიმე ასო ერთი და იმავე ბგერის გამოსახატავად, და პირიქით, ერთი და იგივე ასო შეიძლება წარმოითქვას სხვადასხვანაირად.

ამ ზოგადი განმარტებების შემდეგ გავეცნოთ წერის ჩასახვა-განვითარების მთავარ საფეხურებს.

დაშფარღობის წინა საფეხურები

ადამიანს წერა ერთბაშად არ შეუქმნია.

ადამიანთა შორის ურთიერთობა ხორციელდებოდა მხოლოდ მეტყველების საშუალებით, საზოგადოების განვითარების იმ უძველეს საფეხურზე არც იყო საჭიროება, ადამიანს როგორმე ალებეჭდა თავისი ნათქვამი, ანდა შორს ვინმესთვის შეეტყობინებინა თავისი ნაფიქრ-ნააზრევი. ცხოვრების წინსვლასთან ერთად თანდათან ჩნდება აუცილებლობა, ერთმა ადამიანმა მეორე ადამიანს გაუზიაროს თავისი აზრი არა მხოლოდ უშუალო კონტაქტის გზით, არა მხოლოდ ზეპირი მეტყველების მეშვეობით. სოციალური ურთიერთობისა და გონებრივი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე ადამიანს გაუჩნდა წერა-კითხვის საჭიროება. მაგრამ, ვიდრე ამ საფეხურს მიაღწევდა, კაცობრიობამ განვლო შემამზადებელი საფეხური, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში გრძელდებოდა.

რა საშუალებებს მიმართავდა პირველყოფილი ადამიანი, რათა სხვისთვის აზრი გადაეცა არა ზეპირი მეტყველების გზით? სხვანაირად რომ ვთქვათ, რა ასრულებდა კაცობრიობის განვითარების უძველეს საფეხურზე წერის მაგივრობას?

პირველყოფილი ადამიანი მიმართავდა საგნების სიმბოლიკას. საგნების საშუალებით ხდებოდა „აზრის გადაცემა“, საგნები ანიშნებდნენ ადამიანებს იმას, რაც შეიძლებოდა გადმოცემულიყო ზეპირი მეტყველების გზით. ასე, მაგალითად, მონადირე თავის მიმართულებას ასე აღნიშნავდა: გზაზე ხის ტოტს დადებდა და ტოტის წვერის მიხედვით შეიძლე-

ბოდა მიხვედრა, საით წავიდა იგი. ზოგიერთმა ხალხმა, მაგალითად, ასეთი სიმბოლიკა შეიმუშავა: ქვა ნიშნავდა მაგარს, გამძლეს, ნახშირი — შავს, მწუხარებას, პილპილი — მწვავეს, მოუთმენელს, ცნობისმოყვარეს, გამხმარი თავთავი — ტანჯვას, ტკივილებს, ჩვარი — ცუდ მდგომარეობას და მისთანანი. ხუთივე საგანი (ქვა, ნახშირი, პილპილი, გამხმარი თავთავი, ჩვარი) ერთ ტყვეს გაუგზავნია თავისი მეუღლისათვის და ამით უცნობებია: ჩემი სხეული გამძლეა, როგორც ქვა; მომავლის იმედი ნახშირით შავია, ე. ი. უიმედოდ ვარ, ჩემი სხეული თავთავით გახმება მწუხარებისაგან, გარეგნულად ჩვარს დავემსგავსეო...

საგნების საშუალებით პირველყოფილი ადამიანი გამოხატავდა არა მხოლოდ კონკრეტულ ანუ საგნობრივ ცნებებს. როგორც გამორკვეულია, განყენებული (აბსტრაქტული) ცნებების გამოხატვაც შეეძლო იმდროინდელ ადამიანს საგნებისავე მეშვეობით. ამ მიზნის მისაღწევად ირჩევდნენ ისეთ საგნებს, რომელთა ასოციაციით (ანდა ამ საგნებთან დაკავშირებულ ზნე-ჩვეულებათა და სიტუაციების მიხედვით) ცნობიერებაში იბადებოდა გარკვეული განყენებული ცნებები. მაგალითად, როცა პირველყოფილი ხალხები ერთმანეთს ომს უცხადებდნენ, ნიშნად ამისა, უგზავნიდნენ შუბებს, ისრებს ან სხვა საომარ იარაღს; ეს იყო მათი „წერილი“, მათი შეტყობინება ომის დასაწყისისა. ზოგიერთ ხალხს ასეთი წესი ჰქონდა შემოღებული: როცა სამშვიდობო მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ, ყალიონს ჩაპოატარებდნენ. ყალიონი გადადიოდა ხელიდან ხელში. ამრიგად, ყალიონი გამოხატავდა მშვიდობას. იყვნენ ხალხები, რომლებიც ერთმანეთს, ნიშნად მეგობრობისა და პატივისცემისა, უგზავნიდნენ პარილის ნატებს, ხოლო სიძულვილისა და მტრობის აღსანიშნავად ერთმანეთს პილპილს სთავაზობდნენ. სურვილებისა და აზრების გასაზიარებლად ცხოველებსაც იყენებდნენ. ასე, პეროდოტე გვიამბობს, რომ, როცა ძველმა ირანელებმა სკვითებს მოსთხოვეს აღიარება და მორჩილება, სკვითებმა მათ გაუგზავნეს ფრინველი, თავი, ბაყაყი და ხუთი ისარი. ეს იყო თავისებური ნოტა, რომელიც ნიშნავდა: „ირანელებო, თუ თქვენ არ ძალგიძთ ფრინველივით ფრენა, მარწაში თავივით ძრომა და

დამალვა, ქაობებში ბაყაყივით ხტომა, მაშინ იმედი ნურაფრისა გექნებათ: დაიცხრილებით ჩვენი ისრებით, უკეთუ ფეხს შემოდგამთ სკვითთა მიწაზეო“.

ძალიან გავრცელებული იყო უხსოვარი დროიდანვე სხვადასხვა ხალხებში დაკლდევა, ქლის გაკეთება ჯოხზე რისაჲ მისანიშნავად, უმთავრესად რიცხვის, რაოდენობის აღსანიშნავად. ეს იყო პირობათი ნიშნები, დანით აჰოთლილი, დაკლდეული. უნდა აღინიშნოს, რომ დაკლდევა ბევრ ხალხს ჩვენს დრომდისაც შემორჩა. ცნობილი იყო საქართველოშიც. თედო სახოკიას ცნობით, ქდეს თბილისში XIX საუკუნის ოთხმოციან — ოთხმოცდაათიან წლებშიც ხმარობდნენ ვაჭრობაში. ქდე ერთგვარი პირველყოფილი საბუღალტრო წიგნის როლს ასრულებდა. დაკლდევის საშუალებით ანგარიშს აწარმოებდნენ უმთავრესად რაჭველი მეთორნეები. იმ დროს ისინი პურს ტაბაკებით ეზიდებოდნენ სახლებში ნისიად. საქდე ჯოხი შუაზე იყო გააობილი. როცა უნდოდათ მუშტართან დატოვებული პურის რაოდენობა აღენიშნათ, ჯოხის ნახევრებს ერთმეორეს ზუსტად მიადებდნენ და დანით ჩამოთლიდნენ პურის რაოდენობის აღმნიშვნელ ქდეს. ჯოხის ერთ ნახევარს მეპურე წაიღებდა, მეორე ნახევარი პურას მოჰხმარებელს დარჩებოდა, ანგარიშს თვის ბოლოს გაასწორებდნენ. ამისათვის ჯოხის ნახევრებს ერთმეორეს მიადებდნენ და დაითვლიდნენ, რამდენი ქდე იყო გაკეთებული. მოჰხმარებელი ამ ქდეთა რიცხვის კვალობაზე გადაუხდიდა ფულს თავის კრედიტორს. ისიც ცნობილია, რომ მეგრული მწყემსები ცხვრისათუ თხების სათვალავად პატარა, ერთ ციდა ოთხკუთხა ჯოხებზე, რომელთაც მასრებივით ატარებდნენ სამასრებში გულზე, ქდეებს აკეთებდნენ. ქდის დადების ჩვეულება მოხვევებშიც არსებობდა უკანასკნელ ხანებამდის.

პირველყოფილი ადამიანები თავიანთი აზრის გამოსახატავად იყენებდნენ, აგრეთვე, ნასკვებიან თასმებს. ეს იყო „საგნობრივი წერის“ ერთ-ერთი გავრცელებული სახეობა. რომელსაც მიმართავდნენ ირანელები, ჩინელები და სხვა ხალხები; დასავლეთ აფრიკის ზოგერთმა ხალხმა ჩვენს დრომდისაც შემოინახა ანგვარი „წერის“ ტექნიკა. ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე გვიამბობს: ირანის ერთჲა მეფემ, რომე-

ლიც სკვითთა დასაპყრობად გაემართა, იონიის ტირანებს დაუტოვა ღვედი, რომელსაც 60 ნასკვი ჰქონდა. ეს 60 ნასკვი ნიშნავდა 60 დღეს, — ამდენ ხანს უნდა დარჩენილიყო იგი ომში. ყოველდღე უნდა გაეხსნათ თითო ნასკვი. ზოგიერთმა ტომმა ჩვენს ღრომდის შემოინახა გამოანგარიშების ამგვარი წესი, მაგალითად. ქმარი თუ წავა სამოგზაუროდ, თავის ცოლს უტოვებს ნასკვებიან თასმას; თასმას აქვს იმდენივე ნასკვი, რამდენ დღესაც დაჰყოფს იგი გზაში.

თანდათანობით გზას იკაფავს მხატვრობა; ესაა დამწერლობის ჩანასახი. მონადირეს უკვე აღარ აკმაყოფილებს აჩვენოს, თუ რა მიმართულებით მიდის, რა მიმართულებით მისდევს ნადირს. დროთა ვითარებაში დაიბადა აუცილებლობა, აღინიშნოს, თუ, სახელდობრ, რა ნადირს დაედევნა იგი. ამის „თქმა“ შეიძლება ნახატით; ხატვის საშუალებით გაცილებით მეტის თქმა შეიძლება.

ხატვა დიდი წინწადგმული ნაბიჯია წერისაკენ. მაგრამ ეს მაინც არაა წერა, ამ სიტყვას თანამედროვე მნიშვნელობით. ისიც უნდა ითქვას: რომ ჩვენამდის მოღწეული უძველესი ხანის ნახატები ყველა არ შეიძლება მივიჩნიოთ წერის იმდროინდელ საშუალებად. დღეს ჩვენთვის, ცივილიზებული ადამიანებისათვის, რომლებიც შორსა ვართ პრიმიტიული აზროვნებისაგან, ძნელია გავერკვეთ, ესა თუ ის უძველესი ნახატი მხოლოდ ნახატია, ინდივიდუალური ესთეტიკური ემოციის გამოსახულება თუ ავტოინდელი „წერის“ ფორმა.

ნახატ „ნაწერს“ ვუწოდებთ პიქტოგრამებს, ზოგჯერ — იეროგლიფებს. განსხვავება მათ შორის ისაა, რომ პიქტოგრამები — ეს მხოლოდ ნახატებია, მაშინ როდესაც იეროგლიფები შეიცავენ გეომეტრიულ და სხვა ელემენტებსაც.

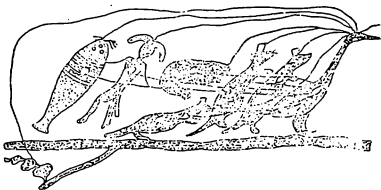
პიქტოგრამები ხასიათდებიან შემდეგი თავისებურებით: ისინი გვაცნობენ ერთ რომელიმე ამბავს, უმთავრესად — ყოფითი ხასიათის ამბავს. თვითეული ნახატი ჩვეულებრივ შეესატყვისება ერთ წინადადებას.

რა შინაარსისაა ეს უძველესი პიქტოგრამები?

ისინი შეიცავენ: 1. სიყვარულის ახსნას, — „პიქტოგრაფიული სატრფიალო წერილებია“ (შემოგვინახეს ჩრდილო-ამერიკელმა ინდიელებმა და ჩრდილო-ციმბირელებმა); 2. მო-

ნადირუობის ცნობებს; 3. მაგიურ და შელოცვის ფორმულებს; 4. საომარი შეტაკებებისა და ლაშქრობის ცნობებს; 5. პოლიტიკური ხასიათის „დოკუმენტებს“: პეტიციებს, ხელშეკრულებებს, მოსახლეობის აღწერებს, განცხადებებს და სხვ.

ზოგიერთმა ხალხმა დიდი ხნის განმავლობაში შემოინახა პიქტოგრაფიული წერა. მაგალითად, ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელები პიქტოგრაფიას იყენებდნენ XIX საუკუნის ბოლომდის.

ნახატი წარმოადგენს პიქტოგრაფიულ წერილს, რომელიც ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელებმა (XIX საუკუნის შუა წლებში) გაუგზავნეს ჩრდილოეთ ამერიკის პრეზიდენტს. ინდიელები სთხოვდნენ პრეზიდენტს, დაგვრთეთ ნება, გადავსახლდეთ შორეულ ტბებზე, სადაც უკეთესი ბუნებრივი პირობებია ცხოვრებისათვისო. წერილში აღნიშნულია თხოვნის საგანი — ტბები, რომლებთანაც შეერთებულია წეროს თვალი. გამოსახულია 7 ინდიელი ტომის სიმბოლოები: თევზი, ადამიანი, წავი, 3 კენგურუ და წერო. მათი თვალები ხაზებითაა შეერთებული. ეს იმას ნიშნავს, რომ შეიძივე ტომის საერთო გადაწყვეტილებაა, საერთო აზრია თავიანთი ადგილებიდან აყრა და შორს გადასახლება. მათი გულებიც ხაზებითაა შეერთებული, მაშასადამე, ყველას ერთი გრძნობა

ამოძრავებს. წინამძღოლი წერო ორი მიმართულებით იყურება: თვალიდან გამოდის ორი ხაზი, ერთი მიპყრობილია პრეზიდენტისაკენ, მეორე შეერთებულია ტბებთან სურათის ბოლოში (ერთი ტბა მათი ახლანდელი სამკვიდროა, მეორე — სადაც მათ სურთ გადასვლა).

სურათი უაღრესად ლაკონიურია და, ამასთანავე, მკაფიოდ გადმოსცემს იმ ადამიანების მდგომარეობას, რომლებსაც გადაშენებას უქადიან ულმობელი კოლონიზატორები.

ამრიგად, ჩვენთვის ნათელია, რომ პიქტოგრამა წერის პირველი საფეხურია.

შემდგომი საფეხურია ეგრეთ წოდებული იდეოგრაფია, რომელიც ლოგიკური განვითარებაა პიქტოგრამის სისტემისა. რამდენადაც სიტყვა და ნახატი წარმოადგენენ ერთი და იმავე ობიექტის გამოხატვის ორ შესაძლებელ საშუალებას, იმდენად ხალხი უხსოვარ დროს გარკვეულ ნახატებს აიგივებდა გარკვეულ სიტყვებთან. თუ წინათ მთელი წინადადებები ერთი ნახატით „გამოითქმოდა“, თანდათანობით ნახატი ერთი სიტყვის ეკვივალენტი ხდება, ადამიანი უკვე სიმბოლოებს მიმართავს, „წერის“ ნიშნებს პრობითი ხასიათი ენიჭება.

ეგვიპტური დამწერლობა

მეცნიერები საბოლოოდ ვერ შეთანხმებულან საკითხში, თუ ეინ შექმნა თავდაპირველად წერა — ეგვიპტელებმა თუ სუმერელებმა (მესოპოტამიაში). უფრო კი ეგვიპტისაკენ იხრებიან.

წერა წარმოიშვა ეგვიპტეში 4000 წლის წინათ ძველი წელთაღრიცხვით. ეგვიპტის სახელმწიფოს სათავეში ედგა ფარაონი, სახელმწიფოს მმართველობა ხელთ ეპყრათ ქურუმებს, ეგვიპტური კულტურა ამ დროს განვითარების მაღალ საფეხურზე იდგა.

ეგვიპტის გიგანტური არქიტექტურული ძეგლები — ტაძრები და პირამიდები — ჩვენს დრომდისაა შემონახული. ამ ძეგლთა კედლები აღსავსეა იდეოგრაფიული დამწერლობის

ნიმუშებით. ამგვარმა წერამ შემდეგ იეროგლიფების¹ სახელწოდება მიიღო. ეს იეროგლიფები დახატული და ამოკვეთილი იყო დიდი ოსტატობით და წარმოადგენდნენ საგნების, მცენარეების, ცხოველთა ოა ფრინველთა მინიატურულ გამოსახულებებს. წერის ნიშნები განლაგებულ-ყ- მარჯვნიდან მარცხნივ და პირიქით. იეროგლიფურ წარწერებს ჩვეულებრივ ახლდა დიდი ტალანტით შესრულებული მხატვრული გაფორმებანი. წარწერები ტაძრების კედლებზე გამოხატავდნენ შელოცვებს და ლოცვა-ვედრებებს ღმერთებისადმი.

ეგვიპტელებმა მოიგონეს მასალა, რომელზედაც იწერებოდა. ეს იყო პაპირუსი², რომელმაც დიდი გავრცელება პოვა ძველი მსოფლიოს ყველა კულტურულ ქვეყანაში. პაპირუსი ლერწმანებური მცენარეა. რომელიც იზრდებოდა მდინარე ნილოსის ნაპირებზე.

პაპირუსის გრაგნილები გავრცელდა მეორე ათასწლეულში ჩვენს წელთაღრიცხვამდის. ამ საწერი მასალის დაშლადება და გაყიდვა მალე ფარაონის მონოპოლიად იქცა. მას შემდეგ, რაც რომმა დაიპყრო ეგვიპტე, პაპირუსი რომშიაც მზადდებოდა (ეგვიპტე ვალდებული იყო, რომ მასათვის მიეწოდებინა საპაპირუსე ნეღლა მასალა). პაპირუსის ძველი გრაგნილები შემორჩენილია ჩვენს დრომდის; ბევრი მათგანი აღმოჩნდა ეგვიპტის ფარაონთა აკლდამებში.

პირამიდებში და სხვა აკლდამებში აღმოჩენილი წიგნები (პაპირუსის გრაგნილები) შესანიშნავე ამსახველია იმდროინდელი ეგვიპტის ისტორიის, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და ეკონომიკის განვითარებისა.

იეროგლიფურ წერაში ხშირად გამოსახულია სიმბოლოებიც. ასე, მაგალითად, ფუტკარი ან კრახანა გამოხატავდა „შრომისმოყვარეობას, საქმიანობას“, პაპირუსის გრაგნილი — „ცოდნას“, პალმის ფოთოლი — „ერთ წელიწადს“

¹ იეროგლიფი წარმოადგება ბერძნული სიტყვისაგან: იეროს (წმინდა) და გლიფო (ამოკვეთი, ამოკერი).

² პაპირუსი წარმომდგარია ეგვიპტური სიტყვისაგან „პა-პ-იურ“, რაც ნიშნავს: „მდინარის მცენარე“.

(ძველი ეგვიპტელები ვარაუდობდნენ, რომ პალმას ყოველწლიურად თათო ფოთოლი ემატება), კვერთხი — „ხელისუფლებას. მეფობას, ბატონობას“. თუ კაცი იჭდა და ხელი პირთან ჰქონდა მიტანილი, ეს ნიშნავდა „ჭამას“; ფიგურა, რომელიც მიაბიჯებდა „სელას“ გადმოსცემდა და ა. შ.

	პაოპარი		ფაიჭა
	საბა		ფახსაჟა-ლი
	თაილი		პუარი
	აილაჟი		სახისი.
	საქა		პუპილი
	ნახის-ჭიკა		სპლა-სიკაჟი
	ყაპილი		ბიჯაბა
	პუა		ნახის-ნაყაქა
	ბორსანი		ბიტილი
	ანთხა		ფაქა

ეგვიპტურმა წერამ თანდათან ძირეული ცვლილება განიცადა. ნიშნები ახლა ცალკე სიტყვებს კი არ გამოხატავდა, არამედ მარცვლებს, სიტყვის მარცვლებს. ეგვიპტელმა ქურუმებმა, იმდროინდელმა მეცნიერებმა, შეძლეს მეტყველების დაშლა სიტყვებად, მერე — სიტყვების დაშლა მარცვლებად, სიტყვის დამარცვლა. მათ შექმნეს მსოფლიოში პირველი მარცვლოვანი ანუ სილაბური დამწერლობა. აღსანიშნავია, რომ ხმოვან ასოებს მეორეხარისხოვან მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ამიტომ მათ შიერ გამოყოფილი მარცვლები შედგებოდა ჩვეულებრივ ორი, იშვიათად სამი თანხმოვნისაგან. მაგალითად, კმ ერთსა და იმავე დროს შეიძლებოდა წაეკითხათ როგორც კ მ ე (ლომის თათი), ისე კემე (ეგვიპტე). ასევე კტ შეიძლება ყოფილიყო კოტ (ძღუერება). კოტა (სუმაღლე), კატ (წიგნი) და ა. შ. მალე დაიბადა საპირობა ხმოვნების აღნიშვნისა. რადგან უხმოვნობა ხშირად გაუგებრობის წყარო იყო. ხმოვანი ბგერების გამოყოფა ახალ მიღწევას წარმოადგენდა: ეს იყო პირველი ნაბიჯი ფონეტიკური, ე. ი. ანბანური დამწერლობისაკენ.

ამრიგად, თუ თავდაპირველად თითოეული იეროგლიფური ნიშანი გამოხატავდა მთელ სიტყვას, დროთა ვითარებაში შემოდებული იქნა ნიშნები ცალკეული მარცვლებისათვის. ამის შემდეგ საერთო რიცხვი ნიშნებისა შემცირდა. შემდგომ საფეხურზე იეროგლიფი გამოყენებული იყო არა სიტყვის ანდა მარცვლის, არამედ ცალკეული ბგერის გადმოსაცემად. როგორც ითქვა, ჯერ თანხმოვნები აღინიშნებოდა, მერე ხმოვნები.

რომ გასაგები იყოს ცალკეული ბგერების გამოხატვა, მივმართოთ ქართულ მაგალითებს. ვთქვათ, უნდა დაეწერათ „თავ“-სიტყვა. დახატავდნენ სამ საგანს: თმა (რაკი სიტყვა თ-თი იწყება), ატამი (რაკი სიტყვა ა-თი იწყება), ვაშლი (რაკი სიტყვა ვ-თი იწყება). ე. ი. მკითხველმა იცოდა, რომ დახატული თმა — ატამი — ვაშლი უნდა წაეკითხა ასე: თ ა ვ (თავი), ამ საგნების სახელების დასაწყისი ბგერების კვალობაზე. დაახლოებით ასე ჩაისახა ცალკეული ბგერების გადმოცემა ხატოვანი დამწერლობის საფუძველზე.

ამრიგად, საჭირო ბგერის დასაწერად გამოყენებული იყო ისეთი სიტყვების აღმნიშვნელი ნიშან-სურათები, რომლებიც იწყებოდა ამ საჭირო ბგერით. ამ პრინციპს დღესაც იყენებენ ანბანის თვითმასწავლებლებში, რომლებიც ბავშვებისათვისაა განკუთვნილი. მეთოდისაში ეს (ე. წ. აკროფონიული) პრინციპი საუკეთესო ხერხია, რათა ბავშვებმა თვითონ ამოიციონ საჭირო ბგერა და ასო. დასურათებულ ანბანში, მაგალითად, დახატულია ხარი ან ხელი. ამ სიტყვების დასაწყისი ასოები შავად და დიდი ასოებითაა დაბეჭდილი. ბავშვი ამ გზით ითვისებს „ხ“ ასოს...

ღროთა ვითარებაში საგნების გამოსახულება პირობით წერილობით ნიშნებად იქცა, ე. ი. უკვე ველარ იცნობდი ამა თუ იმ გამოსახულებაში ამა თუ იმ საგანს. მხატვრობამ მისანიშნა ფუნქცია დაკარგა და „ყოფილი“ საგნის გამოსახულება განყენებულ წერილობით ნიშნად იქცა, — ამრიგად, „ასოები“ მივიღეთ.

ახლა ვიკითხოთ: როდის და როგორ ამოვიკითხეთ და გავშიფრეთ ეს უძველესი ეგვიპტური ნაწერები? ეგვიპტელებს ხომ არ დაუტოვებიათ სახელმძღვანელო მითითებანი, მომავალი თაობის ადამიანებმა ასე და ასე წაიკითხეთ ჩვენი ნაწერები, ასე გაიგეთ ჩვენი „ანბანი“. მაშასადამე, ეგვიპტური დამწერლობის გასაღები ჩვენი ეპოქის მეცნიერებს უნდა ამოეცნოთ.

ეგვიპტური წერას საიდუმლოება პირველად ამოხსნილი იქნა XIX საუკუნის 20-იან წლებში. მისი ამოხსნა დაკავშირებულია მეცნიერების დიდი კლასიკოსის შამპოლიონის სახელთან. მას წილად ხვდა ბედნიერება — გარკვეულიყო დაახლოებით 6.000 წლის წინათ შექმნილი პირველი „ანბანის“ რთულ ხლართებში. ეს იყო კემშარიტად გენიალური აღმოჩენა.

იეროგლიფურ დამწერლობას იკვლევდნენ XVII საუკუნიდან, მაგრამ სასურველ შედეგებს ვერ მიაღწიეს. ჯერ კიდევ ძველი დროიდანვე ტრიალებდა აზრი იმის შესახებ, რომ ეგვიპტური ჯადოსნური დამწერლობის შესწავლა, იეროგლიფურ „საკვირვებელბათა“ ამოცნობა აღემატება თანამედროვე ათამიანის გონების ძალას. იეროგლიფის წაკითხვის გზა სა-

შუდამოდ გადაკრილია და ამაოა ამა თუ იმ მეცნიერის ჩხირ-კედლაობაო.

ეგვიპტეში ნაპოლეონ პირველის ლაშქრობის დროს, როგორც ცნობილია, სიძველის მრავალი ძეგლი იქნა პარიზში გადმოზიდული. მათ შორის იყო ე. წ. როზეტის ქვა¹, რომელმაც ეპოქალური როლი შეასრულა მეცნიერების განვითარებაში. ეს ქვა შეიცავს სამი სხვადასხვა ფორმის წარწერას: ზემო წარწერა — იეროგლიფურია, შუა — მისი განვითარების სახეობა, ქვედა — ბერძნული. ჯერ კიდევ ნაპოლეონის ექსპედიციის ოფიცრებმა გამოთქვეს ვარაუდი: ალბათ სამივე წარწერა ერთი და იმავე შინაარსის გამომხატველიაო.

აი, ეს წარწერებიანი ქვა გახდა გენიალური ინტუიციის მეცნიერის შამპოლიონის დაკვირვების საგანი. არ უნდა დავავიწყდეს, რომ მანამდის ეგვიპტური ენა არ იყო ცნობილი მეცნიერებისათვის. შამპოლიონმა ჩაღრმავებული ძიების შედეგად გამოარკვია, რომ სამივე ტექსტი მართლაც ერთი და იმავე შინაარსისაა. მან, პირველმა, ამოიკითხა ეგვიპტური იეროგლიფები და ამით სათავე დაუდო ახალ დისციპლინას — ეგვიპტოლოგიას. მართლაც, როზეტის ქვაზე აღბეჭდილი იყო პირველი საუკუნის (ძვ. წ.) ტექსტი, მაგრამ ამის საფუძველზე მალე მოხერხდა უძველესი ეგვიპტური ძეგლების ამოკითხვა. შამპოლიონმა ამ გზით აღადგინა ძველი ეგვიპტური ენა, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე თვლემდა „ჯადოსნურ იეროგლიფებში“.

სამხრული ლაგუნაობა

მეორე დიდი კერა დამწერლობისა იყო მესოპოტამია, მოთავსებული მდინარეების — ტიგროსისა და ეფრატის შუა. სხვანაირად მას შუამდინარეთსაც უწოდებენ. ისტორიაში ეს მხარე უფრო ცნობილია ასურეთ-ბაბილონიის სახელით. ბაბილონიის სახელმწიფო განსაკუთრებით ძლიერია ძვ. წ. მეორე ათასწლეულში, ასურეთისა კი — ძვ. წ. პირველ ათას-

¹ სახელწოდება წარმოდგება ადგილის მიხედვით, სადაც ქვა აღმოჩნდა.

წლეულში (ასურული და ბაბილონური ენები მონათესავე სემიტური ენებია).

ამათზე აღრე მესოპოტამიის მკვიდრნი იყვნენ სუმერები, რომლებიც იქ ბინადრობდნენ ძვ. წ. მეოთხე ათასწლეულში და წარმოადგენდნენ დიდად განვითარებულ ხალხს; სუმერები — ეგვიპტელებთან ერთად — კაცობრიობის უძველესი ცივილიზაციის შემქმნელი ხალხია. აი, ამ სუმერებმა ოთხი-ათასი წლის წინათ (ჩვენს წელთაღრიცხვამდე) გამოიმუშავეს დამწერლობა, რომელიც ეგვიპტურ დამწერლობასთან ერთად. უძველესია დედამიწის ზურგზე. როგორც ზემოთ ითქვა, მთლად გარკვეული არ არის, რომელი რომელს უსწრებდა. სუმერული (მესოპოტამიური) წერის ქრონოლოგიურ პრიორიტეტს იცავენ უმთავრესად გერმანელი სპეციალისტები და გამოჩენილი ჩეხი მეცნიერი პროზნი; ეგვიპტურის პრიორიტეტს ამტკიცებენ უმთავრესად ინგლისელი მკვლევარები (პეტრი, სმიტი და სხვ.).

თუ რომელ ხალხებს ენათესავეებიან სუმერები, ამ საგანზე მეცნიერებაში დღესაც დავა მიმდინარეობს. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, სუმერული და ქართული ერთმანეთის მონათესავე ენებია; სუმერები ქართველი ტომების წინაპრებადაა მიჩნეული.

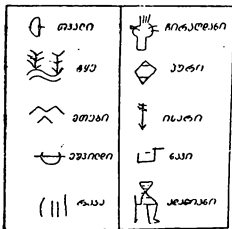
„სუმერებმა ჯერ კიდევ ძვ. წ. მეოთხე ათასწლეულში განავითარეს საქალაქო ცხოვრება, საფუძველი ჩაუყარეს სახელმწიფოს და გამოიგონეს მსოფლიოში უძველესი დამწერლობა — ჯერ იეროგლიფური, ხოლო შემდეგ — ლურსმული“¹.

თუ ეგვიპტელები წერდნენ ქვაზე, შემდეგ — პაპირუსზე, სუმერები იყენებდნენ ისეთ მასალას, რომელიც მათ ქვეყანაში უხვად მოიპოვებოდა: ესაა თიხა. ისინი ამზადებდნენ თიხის ფირფიტებს, რომლებზედაც საგანგებო ხის საკრისით კვეთდნენ და ასე წერდნენ. საკრისს ირიბად მოიმარჯვებდნენ ხოლმე და მთელი ძალით აკერდნენ, რათა ღრმად გაეელოთ ფირფიტაზე შტრიხები. შემდეგ ამ ფირფიტებს გულდაგულ

¹ საქართველოს ისტორია, 1, გვ. 20, 1948 წ. ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია.

გამოწვევდნენ, მათთვის სიმტკიცე და გამძლეობა რომ მიენიჭებინათ. რაკი ასე ჩაღრმავებულად ავლებდნენ შტრიხებს საწერ მასალაზე. ამგვარ წერას შემდეგ ლუ რ ს მ უ ლ ი წ ე რ ა დაერქვა.

მესოპოტამიაში ხე და ქვა იშვიათი იყო და ამ ბუნებრივმა თავისებურებამ განაპირობა თიხის გამოყენება წერისათვის. თიხა კი მესოპოტამიის ნიადაგში ულვეი იყო.

ძველსუმერული იდეოგრაფიული ნიშნები.

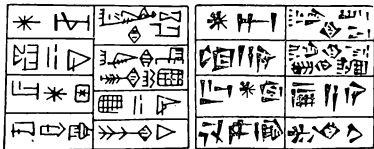
სუმერული დამწერლობა ეგვიპტურისებურად პიქტოგრაფიულია თავისი განვითარების თავდაპირველ საფეხურზე. სუმერულმა წერამ დროთა ვითარებაში მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა. წმინდა იდეოგრაფებს გაუჩნდა სხვადასხვა დამატებითი ნიშნები; ცნება, რომელსაც არ უხერხდებოდა თვალსაჩინოდ გადმოცემა წერაში, იშლებოდა შემადგენელ ელემენტებად და სხვ. მაგალითად, სიტყვა „შეხედვა“ გადმოცემული იყო თვალისა და მშვილდის გამოსახულებით; ცნება „ბოროტი, ავი“ თვალისა და ძაღლის გამოსახულებით გადმოიცემოდა. მაგრამ დანაწევრებული მეტყველების გამოხატვა, თუნდაც ამგვარი ასეული ნიშნებით, არ იყო სრულყოფილი. ამიტომ თანდათან ფართოვდებოდა ცალ-

კეული ნიშნების შინაარსი. ასე, მაგალითად, მზის სურათი გამოხატავდა ერთსა და იმავე დროს „დღეს, სინათლეს, მნათობს, განათებულს, სითეთრეს, თეთრს“ და ა. შ. არც ამგვარმა სისტემამ დააკმაყოფილა პროგრესის გაზრდილი მოთხოვნილებანი. სუმერები თანდათანობით შეუდგნენ წერის ფონეტიზაციას, ე. ი. ცალკეული ბგერების გამოხატვას. პირველხანად თითოეული ნიშანი პოლიფონიური, ე. ი. მრავალმნიშვნელოვანი იყო (ერთი ნიშანი რამდენიმე ბგერითს კომპლექსს გამოსახავდა).

ახალი სისტემის წყალობით შესაძლებელი შეიქნა გამოხატულყო ნაცვალსახელები, სუფიქსები, ფლექსიები და სხვა გრამატიკული ფორმები. რა თქმა უნდა, ამ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ არის გამომუშავებული წმინდა ფონეტიკური წერა.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ სუმერულ ლურსმულ დამწერლობას საფუძვლად დაედო შედარებით მკირერიცხოვანი ნიშნები და სტილიზებული სურათები, უფრო ცოტა — პირობითი ნიშნები, გამოყენებული აბსტრაქტული ცნებებისათვის. ლურსმული წერის გამარტივება შემდეგ და შემდეგ ასეც ხდებოდა: რომელიმე ნიშანს შეაბრუნებდნენ და სხვა მნიშვნელობას მისცემდნენ.

ძვ. წ. მესამე ათასწლეულში სუმერთა სახელმწიფო დაამხეს ბაბილონელებმა (სემიტური მოდგმის ხალხმა) და ძველი ცივილიზებული ქვეყნის ნანგრევებზე ახალი ძლიერი სახელმწიფო შექმნეს. ბაბილონელებმა სუმერთაგან შეითვისეს და-

ბაბილონური ლურსმული.

სუმერული წერა.

მწერლობა და დროთა ვითარებაში საგრძნობლადაც შეცვალეს: უფრო გაართულეს. ისიც აღსანიშნავია, რომ, თუ სუმერები ვერტიკალურ სვეტებად წერდნენ (ზევიდან ქვევით), ბაბილონელებმა მოიგონეს ჰორიზონტალური წერა (მარცხნიდან მარჯვნივ). ამავე დროს, ისინი წერდნენ სამკუთხა ჯიხით (საკრისით); როცა მაგრად დააკერდნენ, თიხაზე ლურსმნისებური ანუ სოლისებური კვალი აღიბეჭდებოდა. სწორედ ამიტომ ეწოდა ასეთ წერას ლურსმული ანუ სოლისებური წერა.

ბაბილონიიდან სოლისებური წერა გავრცელდა. მეზობელ ხალხებში. მაღალ საფეხურზე აიყვანეს ამ სისტემის დამწერლობა ბაბილონელთა ჩრდილოელმა მეზობლებმა — ასურელებმა. ასურეთ-ბაბილონია მკვიდრად დაკავშირებული იყო ერთმანეთთან და ამიტომაც, რომ ისტორიაში ამ მეზობელი და მონათესავე ხალხების კულტურა ერთი სახელითაა ცნობილი: ასურულ-ბაბილონური კულტურა. ასურელებმა რამდენადმე გააჩარტივეს სოლისებური წერის სისტემა.

დაახლოებით 2350 წელს (ძვ. წ.) სოლისებური ანუ ლურსმული წერა შეითვისეს ხეთებმა, რომლებიც ქართველების შორეული წინაპრები არიან. ბევრი სოლისებური წარწერა დაგვიტოვეს აგრეთვე ხალდებმა, ურარტუს სახელმწიფოს ხალხმა. ურარტუ უძველესი კულტურის ერთი მძლავრი კერათაგანია.

ასურეთ-ბაბილონიის ნანგრევებზე აღმოცენდა სპარსელების უძველესი სახელმწიფო. სპარსელებმა მემკვიდრეობით მიიღეს სოლისებური დამწერლობა და იგი თავისებურად გადაახალისეს.

სოლისებური ანუ ლურსმული დამწერლობის ამოშიფრვა ევროპული მეცნიერების მონაპოვარია. თავდაპირველად სპეციალისტებმა ამოიკითხეს სპარსული სოლისებური წერა. ეს იმით აიხსნება, რომ სპარსული ენა ცნობილი იყო და ცნობილი ენის მეშვეობით უფრო ადვილია უცნობი დამწერლობის ხლართებში გარკვევა. ამას მოჰყვა ასურულ-ბაბილონური წერილობითი ძეგლების ამოცნობა. ყველაზე ბილოს ამოცნობა სუმერული დამწერლობა.

სოლისებური დამწერლობის საიდუმლოების ამოცნობა თანამედროვე ცივილიზებულ მსოფლიოს დაანახა ძველი ცივილიზებული სამყარო. კერძოდ, გააცნო ასურულ-ბაბილონური კულტურის მონაპოვარი. ასე, მაგალითად, ასურეთის ძველი სატახტო ქალაქის — ნინევიის გათხრების დროს აღმოჩნდა უბრწყინვალესი ძეგლები — უდიდესი არქიტექტურული ნაგებობანი, სასახლეები და ტაძრები, ერთ-ერთ სასახლეში წააწყდნენ 22 ათასამდე თიხის ფირფიტას, რომლებიც შეიცავენ სოლისებურ წარწერებს. ეს ფირფიტები ცალკეული ფურცლებია წიგნებისა, რომლებიც დაკული ყოფილა VII საუკუნის (ძვ. წ.) მეფის ასურბანიპალის უმდიდრეს ბიბლიოთეკაში. ამ წიგნებმა მეცნიერებს გადაუშალეს ახლო აღმოსავლეთის უძველესი დროის კულტურული საგანძურა, ამსახველი იმდროინდელი ისტორიის, კულტურის, ეკონომიკისა და ყოფისა. ბიბლიოთეკაში აღმოჩნდა აუარება მეცნიერული, ლიტერატურული და რელიგიური თხზულებანი, წიგნები ასტრონომიიდან, მათემატიკიდან, მედიცინიდან, რეცეპტები — ავადმყოფთა განსაკურნავად, ქიმიური რეცეპტები — საღებავების დასამზადებლად და სხვ.

ცხადია, ამ უძველესი ცივილიზაციის გაცნობა შეუძლებელი იქნებოდა, ისტორიას რომ არ შემოენახა დამწერლობის ძეგლები, რომლებიც გაშიფრეს და ამოხსნეს ჩვენი დროის მეცნიერებმა.

ჩინური დამწერლობა

ეგვიპტელებმა შეითვისეს სუმერებისაგან წერის კულტურა თუ პირიქით — ეგვიპტური დამწერლობა დაედო საფუძვლად სუმერული სოლისებური წერის სისტემას, ეს საკითხი, როგორც ვთქვით, ჯერ კიდევ სადავოდ მიაჩნია ბევრ მეცნიერს, მაგრამ ჩინური დამწერლობა რომ სრულიად დამოუკიდებლად აღმოცენებულია, ეს სადავო არ არის.

უძველესი ჩინური იდეოგრაფიული წერილობითი ძეგლები განეკუთვნებიან ძვ. წ. მესამე ათასწლეულის შუა ხანებს.

ქურადღება უნდა მივაჭკიოთ შემდეგ გარეშობებასაც: ეგვიპტური, სუმერული და ასურულ-ბაბილონური ენები და მათი დამწერლობის სისტემები ათასეული წლების წინათ გადაშენდნენ, ჩინური ენა და მისი დამწერლობა კი, მიუხედავად საუკუნეთა წიაღში გადგმული ფესვებისა, დღესაც განაგრძობენ არსებობას. ჩინური უძველესი და, ამავ დროს, ჩვენი დროის კულტურული ენაა.

ცაიუ		雨	თაკობა-აკა		人
მოსაბი		魚	თვალი		目
სახხი		火	პური		皿
მთა		山	ბაღი		園
ბრინჯი		米	ოთხთა-ლაბი		車
ზრინავი		蛇	ნაჯი		鐘
საჯი		魚	ოსარი		矢
ფართოსანი ურავი		人	ურავი		甕

ჩინური ენის გრამატკული წყობა თავისებურია: იგი შედგება ცალკეული ერთმარცვლოვანი სიტყვებისაგან, რომლებიც არც იბრუნვიან და არც იუღვლიან. ამიტომ ჩინური დამწერლობა შეიცავს ნიშნებს, რომლებიც გადმოსცემენ ცალკეულ სიტყვებს. ეს ნიშნები კი წარმოშობით პიქტოგრაფიულ (ხატოვან) წერას უკავშირდებიან. ზემოთ მოცემული ნახატი ნაჩვენებია, როგორ მივიღეთ ძველი ჩინური ნახატებისაგან ზოგიერთი დღევანდელი ჩინური იდეოგრაფიული ნიშანი.

ამ ნახატიდან ჩანს, რომ ზოგიერთი თანამედროვე ნიშანი ძალიან ჰგავს ძველ „ნიშანს“, ე. ი. ნახატს, საიდანაც ისინი წარმოიშვნენ. მაგრამ დღევანდელი ჩინური დამწერლობის უმრავი ნიშანი ძალიან გადასხვაფერებულია, პიქტოგრაფიულთან მათი დაკავშირება ძნელია, იმდენად შეცვლილა ფორმა.

ჩინურ წერაში დღეს დაითვლება 40 ათასიდან 50 ათასამდე იდეოგრაფიული ნიშანი. ჩვეულებრივი კითხვისათვის თანამედროვე განათლებულ ჩინელს 6 ათასიდან 10 ათასამდე ნიშანიც ეყოფა. სპეციალური ლიტერატურის კითხვისათვის ვაცილებით მეტი ნიშნის ცოდნა საჭირო. ვინც ძველ ჩინურ ხელნაწერებს და წიგნებს კითხულობს, მას აურაცხელი ნიშნის ცოდნა ევალება.

ჩინური წერა მიიმატება ვერტიკალურად (ე. ი. ზევიდან ქვევით) და მარჯნიდან მარცხნივ.

ჩინურ ენაზე შემონახულია უძველესი ძეგლები (განსაკუთრებით ბევრია VII — IX საუკუნეებისა, ძვ. წ.). ხელნაწერები, ძვირფასი ნიჭუშები შორეული წარსულის ლიტერატურული და მეცნიერული აზროვნებისა.

უძველესი ჩინური წარწერები შესრულებულია ქვის ფილებზე. შემდეგ ხანებში შემოიღეს ხის ტაბულები, უფრო მოგვიანებით — ქსოვილები. ჩვენი წელთაღრიცხვის II საუკუნიდან ქალაქში ხმარებაში. ქალაქის შექმნა მიეწერება ცნობილ ჩინელ გამომგონებელს ტზაი ლუნს (ეს იყო ჩინეთის იმპერატორის კარზე ცნობილი მოხელე). თავდაპირველად ქალაქს ამზადებდნენ ჩვრებისაგან. შემდეგ ქალაქის ტექნოლოგიაში მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება შეიტა-

ჩინური სიმბოლო	ჩინური სიტყვა	ჩინური ნიშნები	ჩინური ნიშნები	სიტყვა
♀	ქალი	მდე	მდე	
♂	კაცი	კაცი	კაცი	
木	ხე	ხე	ხე	ხე
雨	დროშა	დროშა	დროშა	დროშა
門	არსი	არსი	არსი	არსი
山	სიბრტყე	სიბრტყე	სიბრტყე	სიბრტყე
中	საშუალო	საშუალო	საშუალო	საშუალო
中	საშუალო	საშუალო	საშუალო	საშუალო

ზოგიერთი ჩინური ნიშნის წარმოდგენა.

ნეს. VIII საუკუნეებში ჩინელებმა შეძლეს საიდუმლოდ შეენახათ ქალაქის დამზადების ტექნიკა. 751 წელს ბაღდადის ხალიფის ნაცვალმა სამარყანდში, საომარი ექსპედიციების დროს, ჩინეთის საზღვართან ტყვედ ჩაიგდო ორი ჩინელი, რომლებიც სპეციალობით ქალაქის დამამზადებლები იყვნენ. მათი შემწეობით ხალიფის ნაცვალმა სამარყანდში მოაწყო ქალაქის ფაბრიკა. სულ მალე „სამარყანდის ქალაქი“ ცნობილი გახდა აღმოსავლეთის ყველა კულტურულ ქვეყანაში.

ფონეტიკური დამწერლობის წარმოშობა

ანბანი, ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით. პირველად ფინიკიელებმა ჩამოაყალიბეს. ცხადია, ფონეტიკური წერის წარმოქმნა უდიდესი პროგრესული ნაბიჯია კაცობრიობის ისტორიაში. ამიერიდან უკვე საჭირო აღარაა იდეოგრამები ან სხვა სახის დამატებითი ნიშნები. ყოველი ასო გამოხატავს

ფონიკური	ლათინური
ა	A
ბ	B
გ	G
დ	D
ე	E
ფ	F
ვ	Z
თ	H
ი	
კ	I
ლ	K
მ	L
ნ	M
ო	N
პ	X
ჟ	O
რ	P
ს	Q
ტ	R
უ	S
ფ	T

ფინიკიური და მის-
გან განვითარებული
ლათინური.

ერთ რომელიმე ბგერას, ყოველი ბგერა გადმოცემულია ერთი ასოთი. სადღაა ის სიძნელე ა.უ სირთულე. ძველი წერის სისტემებს რომ ახლდა. 22 ნიშნით, რომელსაც შეიცავს ფინიკიური ანბანი, შეიძლება დაიწეროს ყოველი ფინიკიური თუ მისი მონათესავე სემიტური ენების სიტყვა. საოცრად გამარტივდა, გაადვილდა წერა. და სწორედ ასეთი სიმარტივის გამო ამ ანბანმა უდიდესი გავრცელება პოვა მსოფლიოში. ახლა დამწერლობა აღარაა ხელოვნება, ამიერიდან ბგერების გრაფიკული თვალსაჩინოება განთავისუფლდა, როგორც იქნა, ძველი სიმბოლური ფორმებისაგან, კაცობრიობამ უკვე მიაღწია წერის საბოლოო ფორმას — ნამდვილ ანბანს, ფონეტიკურ წერას (იხ. ზემოთ მოცემული ტაბულა).

იბადება კითხვა: საიდან წარმოდგება ფინიკიური ანბანი? ფინიკიური ანბანის წარმოშობის თაობაზე მეცნიერები დავობდნენ ჭერ კიდევ ანტიკური დროიდან მოყოლებული, დავობენ დღესაც. რომაელი პოეტი ლუკანი და ბუნებისმეტყველი პლინიუსი აღიარებდნენ, რომ ანბანის პირველი გამომგონებელი ფინიკიელებია. ბერძნები — პლატონი, პლუტარქი და რომაელი ისტორიკოსი ტაციტი ფიქრობდნენ, რომ ფინიკიური ალფაბეტი ეგვიპტური დამწერლობის საფუძველზეა გამომუშავებული.

1905 წელს სინას ნახევარკუნძულზე აღმოჩნდა 16 წარწერა კედელზე (ათარიღებენ ძვ. წ. მეორე ათასწლეულის შუა ხანებით). ეს წარწერები ისეთი ნიშნებითაა შესრულებული, რომ ფიქრობენ, ისინი უნდა წარმოადგენდნენ შუალედურ საფეხურს ეგვიპტურსა და ძველსემიტურს (ე. ი. ფინიკიურს) შორის. მკვლევართა აზრით, ეგვიპტური დამწერლობა სემიტ ხალხებს გააცნო ერთმა სემიტური მოდგმის ტომმა, რომელიც XVI საუკუნეში (ძვ. წ.) გამოაძევეს ეგვიპტიდან და გადმოტყორცნეს აზიაში. არსებობს სხვა თეორიებიც, მაგრამ მათ აქ არ შევეხებით.

ასეთია, ზოგადად, ფინიკიური ანბანის ისტორია.

როგორია ფინიკიური დამწერლობის გავრცელების გზები?

ფინიკიურმა ანბანმა უდიდესი როლი შეასრულა ახალი მსოფლიოს კულტურულ ცხოვრებაში: მისი გავლენით შე-

მუშავდა ანბანთა უმრავლესობა, მათ შორის — ყველა ევროპული ანბანი ფინიკიურის საფუძველზეა შექმნილი და ჩამოყალიბებული.

ჩერ იყო და ფინიკიური დამწერლობა შეითვისეს ბერძნებმა. შემდეგ იგი, ბერძნულის მეშვეობით, მთელ ევროპაში გავრცელდა. აზიის ქვეყნებშიც მრავალი ანბანი შეიქმნა ფინიკიურის მიხედვით, აქ დაეასახელებთ ებრაული და არაბული ანბანის ტიპებს.

ფინიკიური ანბანის გავრცელება იწყება ძვ. წ. IX საუკუნიდან. უშუალოდ ის ხალხები ითვისებდნენ ახალ ანბანს, რომლებსაც საეაქრო ურთიერთობა ქქონდათ ფინიკიელებთან.

ბერძნული ანბანის თავდაპირველი სახეობა ზუსტი ასლია ფინიკიური ანბანისა. ბერძნულ ანბანში ასოების დალაგება (თანმიმდევრობა) ისეთივეა, როგორც ფინიკიურში. ასე გასინჯეთ, ასოთა სახელები ბერძნულში დამახინჯებული სემიტური სიტყვებია. მაგალითად, ბერძნული სიტყვა „ალფა“ წარმოდგება სემიტური «ალფ»-ისაგან, რაც ნიშნავს ხარს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასო „ს“-ს თავდაპირველი გამოსახულება რქებიანი ხარის თავის წარმოდგენას იძლეოდა. ბერძნული „ბეტა“ იგივეა, რაც სემიტური „ბეტ“ (სახლი); შეადარე, აგრეთვე, ბერძნული „დელტა“ და სემიტური „დალეთ“ (ყარი) და სხვ. ძველ ბერძნულ წარწერებში დაცულია წერის სემიტური მიმართულება: ასოები იწერებოდა მარჯნიდან მარცხნივ. ბერძნებმა გარდამავალი მიმართულება გამოიმუშავეს: პირველი სტრიქონი მიდიოდა მარჯნიდან მარცხნივ, მეორე სტრიქონი — მარცხნიდან მარჯნივ, მესამე სტრიქონი — ისევ მარჯნიდან მარცხნივ და ა. შ. წერის ამგვარ მიმართულებას ეწოდებოდა „ბუსტროფედონი“ — ხარის მობრუნება, ე. ი. წერა, მსგავსი კვალში ჩამდგარი მხენელი ხარის სვლისა. მხოლოდ ძვ. წ. IV საუკუნეში დაიწყეს ბერძნებმა წერა მარცხნიდან მარჯნივ.

ბერძნული დამწერლობა განეკუთვნება ძვ. წ. VIII და VII საუკუნეებს. ფინიკიურ ანბანში, როგორც ვთქვით, იყო 22 ასო; ესენი თანხმოვნებისთვის, ხმოვნებისთვის კი ნიშ-

ნები არ არსებობდა. ბერძნულ ანბანში უკვე V საუკუნიდან (ძვ. წ.) ჩნდება ხმოვნების აღმნიშვნელი ასოები.

ბერძნული ანბანისაგან მომდინარეობენ ყველა ევროპული ხალხის ანბანური ტიპები, დასავლეთში ანბანი გავრცელდა იმ ბერძნული კოლონიების გზით, რომლებიც განლაგებული იყვნენ აპენინის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილში. ბერძნებისაგან შეითვისეს ანბანი რომაელებმა და ამ უკანასკნელთაგან გავრცელდა ამ ტიპის ალფაბეტი დასავლეთ ევროპის ყველა ქვეყანაში.

როგორ წარმოიშვა ქართული ანბანი

ქართული ანბანი, რომელიც ამჟამად იხმარება, მხედრული ანბანის სახელითაა ცნობილი. თანამედროვე ქართული ასოების დაწერილობა უკვე მეთერთმეტე საუკუნეში ჩაისახა. მეთერთმეტე საუკუნემდის კი ჩვენი ქართული ასოები სხვაგვარი მოყვანილობისა იყო. მხედრული დაწერილობა მისგან არის განვითარებული. ამ წინა საფეხურის ასოთა დაწერილობას ნუსხა-ხუცურის სახელით ვიცნობთ. ნუსხა-ხუცური, თავის მხრივ, განვითარებაა, გაგრძელებაა წინა საფეხურისა, ე. წ. მრგლოვანი ასოებისა. მრგლოვანისაგან ნუსხა-ხუცური (ანუ მოკლედ: ნუსხური) უკვე მეცხრე საუკუნეში განსხვავდა.

ამრიგად, ქართულ ანბანს განვითარების 3 საფეხური გაუვლია: პირველი საფეხურია მრგლოვანი, რომელსაც ვიცნობთ მეხუთე საუკუნის ძეგლებიდან მოყოლებული, ვიდრე მეცხრე საუკუნემდის. ესაა ძ ე ჲ ლ ი საფეხური. მეორე საფეხურია ნუსხური, რომელსაც ვიცნობთ მეცხრე საუკუნიდან მოყოლებული, ვიდრე მეთერთმეტე საუკუნემდის. ესაა ს ა შ უ ა ლ ო საფეხური. მესამე საფეხურია მხედრული, რომელსაც ვიცნობთ მეთერთმეტე საუკუნიდან მოყოლებული, ვიდრე დღევანდლამდის. ესაა ა ბ ა ლ ი საფეხური.

ზემოთ ვთქვით, რომ ქართული ანბანის განვითარების სამი სახეობა გარკვეულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში თავსდება. ჰაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მრგლოვანი დამწერლობა შემდეგ საუკუნეებშიც არ გვხვდებოდეს, ასევე — ნუსხურიც. არა, ქართული შრიფტის ეს სამი სახეობა ერთმანეთის პარალელურად იხმარებოდა მეცხრე საუკუნის შემდეგაც, ოღონდ განსაზღვრული იყო მათი გამოყენების არე:

მრგლოვანს სულ ბოლო დრომდის ხმარობდნენ წარწერებისათვის (ქვებზე, კედლებზე) და სათაურებისათვის წიგნებში. ნუსხური უმთავრესად გამოყენებული იყო საეკლესიო წიგნების ძირითადი ტექსტისათვის. ე. ი. მრგლოვანი და ნუსხური ბოლომდის შერჩა ეკლესიას, ამიტომ დაარქვეს მათ „ხუცური“. ტერმინი „მხედრული“ იმაზე მოუთითებდა, რომ ეს შრიფტი საშოქალაქო საჭიროებისათვის იყო გამოყენებული.

მრგლოვანი, ნუსხური და მხედრული ერთი შეხედვით სხვადასხვა ანბანად მოგვეჩვენება, მაგრამ როგორც მეცნიერულმა დაკვირვებებმა გამოარკვია, ეს მეორე პირველის განვითარებაა, მესამე — მეორისა. ეს გარემოება ცხადყო ივანე ჭავჭავიძეილმა, რომელმაც გაითვალისწინა ამ სახეობების გარდამავალი საფეხურები და ქართული შრიფტის ერთიანობა დაასაბუთა. იყო სხვა მოსაზრებაც: მხედრული დამოუკიდებელი დამწერლობაა, რომელსაც ფესვები ღრმა წარსულში აქვსო. ეს მოსაზრება გამოთქვა ნიკო მარმა ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ქართული პალეოგრაფია ძირფესვიანად არ იყო შესწავლილი. მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწერა ი. ჭავჭავიძის ფუძემდებელი წიგნი: „ქართული პალეოგრაფია“. აქ კი ექვემიუტანლად არის ნაჩვენები, თუ რა ევოლუცია განიცადა ქართულმა ასოებმა მეხუთე საუკუნიდან მოყოლებული—დღემდის.

ვიდრე გადავიდოდეთ საკითხზე, თუ როგორია გენეზისი ქართული ანბანისა, უნდა ვიკითხოთ: რა ბნოვანებისაა ის ქართული დამწერლობა, რომელსაც ჩვენ ვიცნობთ; ქართული ანბანი ჩვენი წელთაღრიცხვის მეხუთე საუკუნის წარმონაქმნია თუ მას ფესვები შორეულ წარსულში აქვს.

როგორც ცნობილია, მეხუთე საუკუნეზე აღრინდელი ქართული წერალობითი ძეგლები არ მოგვეპოვება: უტყუარი წერილობითი ძეგლები მხოლოდ ამ საუკუნიდან გვაქვს. ამრიგად, რეალური ისტორია ქართული მწიგნობრობისა აქედან იწყება.

ქართული ენის უძველესი ძეგლებია: ბოლნისის წარწერები V საუკუნის მიწურულისა, მცხეთის წარწერები VI და VII საუკუნეების მიჯნისა, ე. წ. ხანმეტი ძეგლები (სახა-

რების ანუ ოთხთავის ტექსტები) VI — VII სს. (დაცული თბილისში, ოქსფორდსა და კემბრიჯში), ე. წ. ხანმეტი ლექციონარი VI—VII სს (ძველად ინახებოდა სინას მთაზე, ამჟამად ავსტრიაშია დაცული, გრაციის უნივერსიტეტში). ეს წარწერები თუ ზელნაწერები უთარიღოა. ისინი დაათარიღეს ჩვენმა მეცნიერებმა საფუძვლიანი გამოკვლევის შედეგად. პირველი თარიღიანი წარწერა 616—619 წლებსაა (ესაა ჰაემეტი წარწერა, სამცხიდან). ზემოხსენებულ ძეგლებს მოჰყვება მთელი წყება თარიღიანი თუ შემდეგ დათარიღებული წერილობითი ძეგლებსა.¹

საკმარისია გულდასმით დაუკვირდეთ ჩვენამდის მოღწეულ პირველ ქართულ ნაწერს (ე. ი. ბოლნისის წარწერას, რომელიც შესრულებულია 473/74 წლებში), რომ გამოვიტანოთ ასეთი დასკვნა: ის იმდენად „დამთავრებულ-ჩამონაკეთილია“, როგორც ამბობს ივ. ჯავახიშვილი, რომ მრგლოვან დამწერლობას განვითარების გრძელი გზა უნდა გაეგლო. „ამიტომ ქართული დამწერლობის განვითარების შესწავლა უნებლიეთ მისი დასაწყისიდან კი არ უნდა დავიწყოთ, არამედ იმ დროიდან, როდესაც მას უკვე განვითარების რამდენიმე, სულ ცოტა, ორი დიდი საფეხური განვლილი ჰქონდაო“, დაასკვნის დიდი ავტორიტეტი, ქართული პალეოგრაფიის უდიდესი მცოდნე ივ. ჯავახიშვილი.

ამრიგად, ირკვევა, რომ, მართალია, ქართული ანბანი რეალურად V საუკუნის მიწურულიდან თუ VI საუკუნის დასაწყისიდან არსებობს, მაგრამ იგი გაცილებით უფრო ძველი წარმონაქმნია, მისი წარმოშობა წარმართობის ხანის სიღრმეში უნდა ვივარაუდოთ. რა ვუყოთ, რომ ძველი ძეგლები არ შენახულა.

ასეთია დღევანდელი მეცნიერების ეჭვმიუტანელი დასკვნა ან საკითხის თაობაზე.

¹ „შეშანიკის წამება“ წარმოშობით V საუკუნისაა (იგი ითვლება პირველ ქართულ ლიტერატურულ კმნილებად), მაგრამ ჩვენამდის მეხუთე საუკუნის ტექსტი არ შემონახულა, შემონახულა მისი გადანაწერი მე-11 საუკუნისაა. გადაწერის დროს ენობრივი ცვლილებანია შეტანილი და ამიტომ ამ ძეგლს ვერ მივიჩნევთ V საუკუნის ენობრივ ძეგლად.

ამ გარემოების გათვალისწინება იმიტომაც აუცილებელია, რომ, როცა ვშაჯლობთ ქართული ანბანის გენეზისზე და ვუდარებთ მას სხვა ტიპის ანბანებს, სამწუხაროდ, ჩვენ არა გვაქვს საშუალება კვლევა-ძიებაში მოვიშველიოთ V საუკუნის წინანდელი ქართული ანბანის მოსაზულობა. ჩვენი ანბანის თავდაპირველი დაწერილობა რომ ვიცოდეთ, მაშინ უფრო გაადვილდებოდა მსოფლიოს უძველეს ანბანებთან მისი შედარება და დაკავშირება. ძველს ძველი უნდა შეუდარო!

როგორ დგას მეცნიერებაში საკითხი ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ?

ძველ საქართველოში ეს საკითხი წამოჭრა გამოჩენილმა ქართველმა ისტორიკოსმა ლეონტი მროველმა (XI საუკ.). ქართული მწიგნობრობა მან ქართველთა მეფის ფარნავაზის შემოღებულად მიიჩნია. საქმე ისაა, რომ ფარნავაზი ლეონტი მროველს ზღაპრულ პიროვნებად ჰყავს დასახული. ეს ვეფე მას საქართველოს სახელმწიფოს და საზოგადოებრივი წესწყობილების, ქართველი სარწმუნოების შემოქმედად ეხატება. ყოველივე ამის გამო, მროველის აზრი ქართული ანბანის გამოგონების დროისა და შემდგენელის შესახებ სანდო არ არის. ერთი კია საყურადღებო: ლეონტი მროველს ქართულ ანბანის წარმოშობა ქრისტეს წინადროინდელ ხანაში გადააქვს, ჩვენი „მწიგნობრობა“ ქრისტიანობას შენაძენად არ არის მიჩნეული. ვინ იცის, იქნებ მროველს ჰქონდა რაღაც საბუთი ანდა რაიმე გადმოცემას ეყრდნობოდა...

ქართული ანბანის საკითხზე გარკვეული შეხედულებაა გამოთქმული სომხურ საისტორიო მწერლობაშიც. თხზულებაში, რომელიც მიეწერება ისტორიკოს კორიუნს, აღნიშნულია, რომ ქართული ანბანი, ისევე როგორც სომხური და ალბანური, გამოგონილია. ჩვენი წელთაღრიცხვის II საუკუნის პირველ მეოთხედში სომეხი მესტრომ მაშოციის შიერ. თუ ლეონტი მროველმა ქართული ანბანის წარმოქმნა წარმართობის ხანას დაუკავშირა, კორიუნმა ჩვენი ანბანის წარმოშობა ქრისტიანობის ეპოქაში გადმოიტანა.

სომეხთა ისტორიკოსის ცნობა ფართოდ გავრცელდა მსოფლიოში. ჩვენი ეპოქის ზეგრი უცხოელი მეცნიერი სრულიად უკრიტიკოდ იმეორებდა კორნიუნის აზრს, მიუხედავად იმისა, რომ ეს შეხედულება არაერთგვაროვანი და მამულებელი საბუთებით არ იყო შემადგენელი. როგორც კი სიტყვა დამწერლობის გენეზისზე ჩამოვარდებოდა, ყველა ერთმანედ იმეორებდა -- ქართული ანბანი, ისევე როგორც სომხური, V საუკუნეში გაჩნდა და მისი გამომგონებელია სომეხი მოღვაწე მესროპი.

როგორც ზემოთ ვანბობდით, ქართული ანბანის გენეზისს თაობაზე თავისი აზრი აქვს გამოთქმული აკად. ნიკო მარსაყ. იგი ამბობდა, რომ ხუცური და მხედრული დამწერლობა ერთი და იმავე ანბანის სხვადასხვა სახეობა კი არ არის, არამედ ერთმანეთსაგან დამოუკიდებელი ტიპებია და მათი წარმოშობის ხანაც სხვადასხვააო: ხუცური (ე. ი. ხუცური ასომთავრული) ქრისტიანობის ხანის მონაპოვარია, მხედრული კი უფრო ძველია და მისი გაჩენა შორეულ ისტორიულ წარსულში, წარმართობის ხანაში უნდა ვივარაუდოთ.

კორნელი კეკელიძე თავისი „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ (I ტომი) ძველ გამოცემებში ამბობს: „მართალია, სომხის ისტორიკოსები, ცოტა არ იყოს, აზვიადებენ მესროპის როლს ქართული ანბანის შემოღებაში, მათი გადმოცემით, ინიციატივა ამ საქმეში თითქოს მესროპს ეკუთვნის, მაგრამ მისი მონაწილეობა ექვს გარეშეაო“. ავტორი საქმის ვითარებას ასე წარმოგვიდგენს: 412 წელს მესროპმა შექმნა სომხური ანბანი. შემდეგ ქართველებსაც გადაუწყვეტიათ ანბანის გამოგონება. შეუქმნიათ ერთგვარი კომისია (მეფისა და ეკლესიის თაოსნობით), რომელშიაც შედიოდა ბერძნულიცა და სომხური ენების მცოდნე ვილაც ჯალი. „ამ კომისიაში, თუ შეიძლება ვთქვათ, ინსტრუქტორად მოუწვევიათ მესობელი სომხეთიდან მესროპი, რომელსაც ქართველებში იცნობდნენ როგორც ანბანის შედგენაში დახელოვნებულ კაცს. ამნაირად, მესროპი ამ კომისიაში თამაშობდა მრჩევლის და არა ინიციატორის როლს; მაშასადამე, ეს კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ ქართული ანბანი შექმნა, მოიგონა თუ მოაწყო

მხოლოდ და მხოლოდ მესროპმა და ისიც სომხური ანბანის ნიხედვით, როგორც ზოგიერთნი ფაქრობენ... მაგრამ, ამასთანავე, უძველესია, კომისიის, რომელშიაც მესროპის გარდა ენის მცოდნე ჯადიც შედიოდა, წინ ექნებოდა სომხური ანბანის საეჭვო შემთხვევაში სახელმძღვანელოდ. შეიძლება ამით აიხსნებოდეს ის მოჩვენებითი მსგავსება (აქად. ბროსეს სიტყვით), რომელსაც ხედავენ ქართულსა და სომხურ ანბანთა შორის... ქართული ანბანის გამოგონება ჩვენ უნდა დავდეთ მესხეთე საუკუნის პირველ ნახევარში, არა უადრეს 412 წლისა, როდესაც სომხური ანბანი იქნა შემოღებული, და არა უგვიანეს 429 წლისა, როდესაც არჩილ მეფე ჩანს იბერიის ტახტზე; მაშასადამე, ამ დროიდან უნდა დაეიწყეთ ჩვენი ქართული მწერლობის ისტორიაც“ (კ. კეკელიძე).

რომ ქართველებს ჯერ კიდევ მეოთხე საუკუნეში (ქრისტეანობის მიღების შემდეგ ერთი საუკუნის განმავლობაში) მწიგნობრობა არ ჰქონიათ, ეს, კ. კეკელიძის აზრით, ირკვევა იოანე ოქროპირის ქადაგებიდან, რომელიც მის წარმოუთქვამს კონსტანტინეპოლში მეოთხე საუკუნის გასულს, 398 — 329 წელს. ამ სიტყვაში ოქროპირს ჩამოუთვლია ყველა გაქრისტიანებული ხალხი, რომლებსაც სამღვთო წერილი ჰქონიათ თავიანთ ენაზე. ქართველები (ან სომხებიც) იქ არ იხსენებიანო. აქვე დაესძინათ, რომ ივ. ჯავახიშვილმა ეკვი შეიტანა იოანე ოქროპირის სიტყვის უტყუარობაში, ამავე დროს, იგი არც სრულიაო; ყურადღებას მიაქცევს იმავე სიტყვის ერთ ადგილს: „ს ხ უ ა თ ა მ რ ა ვ ა ლ თ ა უ გ უ ნ უ რ თ ა ი წ ყ ე ს ს ი ბ რ ა ნ ი ს მ ე ტ ყ ე ვ ე ლ ბ ა დ“. ამრიგად, 'ქართველების მოუხსენებლობა ამ დოკუმენტში საბუთად არ გამოდგება. კ. კეკელიძე ამეაჰად აღარ იმეორებს თავის ჰიპოთეზას უახლოესი აღმოჩენებისა და გამოკვლევების შუქზე.

აუცილებელია აღინიშნოს შემდეგი გარემოება.

მართალია, ბევრი მკვლევარი ამბობდა. ქართული ანბანი სომხური ანბანის გავლენითაა შედგენილიო, მაგრამ ყოველი მათგანი ბრმად იმეორებდა სომხურ საისტორიო თხზულებაში მოცემულ ცნობას მესროპ-ჰაშთოცის შესახებ და არ-

ვის კი არ უცდია, მოეცა ქართულ-სომხურ ანბანთა სისტემების შედარებითი ანალიზი, დაკვირვებოდა ასოთა მოხაზულობას, განეხილა ასოთა თანმინდევრობა, ერთი სიტყვით, საკითხი მეცნიერული სიღრმითა და სიგრძე-სიგანით შეესწავლა.

პირველი ივანე ჯავახიშვილია, რომელმაც მთელი სიღრმითა და მეცნიერული საბუთიანობით შეისწავლა ეს პრობლემა და ამ ფართო გამოკვლევის შედეგად სრულიად ეჭვმიუტანელი დასკვნები მოგვცა. ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომის შენდეგ (1926 წ.) საბოლოოდ ფარკვეულია, რომ სომხურ წყაროებში გაკვრით გამოთქმული შეხედულება ამ საგანზე მოჩიხებულია და მას სინამდვილესთან საერთო არაფერი აქვს. ივ. ჯავახიშვილი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ არ არის მართალი, თითქოს ქართული და სომხური ანბანები V საუკუნეში (ჩვ. წ.) წარმოიშენენ, მათი წარმოქმნა წინაქრისტიანულ ხანას განეკუთვნება, და, ამავე დროს, ამ ორი ხალხის ანბანთა სისტემები ერთმანეთს მსგავსი არ არის, მათ შორის არსებითი ხსიათის სხვაობაა.

სომხური საისტორიო მწერლობის კრიტიკული და ყოველმხრივ შესწავლის შედეგად ივ. ჯავახიშვილი ასკვნის, რომ ცნობა ქართული ანბანის შედგენის შესახებ მესროპ-მამთოციის „ცხოვრების“ თავდაპირველ რედაქციაში არ ყოფილა და მერძინდელი ჩანართია. ეს გარემოება კიდევ უფრო მოწმობს ვითომდა კორიუნის ცნობის ლეგენდარულ ხასიათს.

ეს — ერთი.

ამის შემდეგ შეიძლება დაიკვას საკითხი: როგორია ქართულ და სომხურ ანბანთა სისტემების ურთიერთმინართება?

როცა ორ ანბანს ერთმანეთს ვუდარებთ, ძირითადად ორ კითხვაზე უნდა იქნეს გაცემული პასუხი: 1. როგორია საანალიზო ასოების მოხაზულობა და 2. რა თანმინდევრობითაა დალაგებული ეს ასოები.

ცნობილია, რომ ანბანები ერთმანეთისაგან იგანსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ რომელ ასოს რომელი მოსდევს, ე. ი. ასოთა დალაგების მიხედვით. გამოსარკვევია, აგრეთვე, ასოების რიცხოვრივი მნიშვნელობის საკითხი; სანამ ცი-

ფრებს შემოიღებდნენ, რიცხვები ასოების საშუალებით გამოიხატებოდა.

ივ. ჭავჭავაძის მიერ ჩატარებული შედარებითი ანალიზის შედეგად საესეებით ექვეყნოტანელი ხდება: 1. ქართულ-სომხური ასოების მოხაზულობა სხვადასხვაა; 2. ასოთა თანმიმდევრობა სხვადასხვა პრინციპზეა აგებული, 3. ასოების რიცხობრივი გამოხატულებაც სხვადასხვა წესს ემორჩილება.

ქართულ-სომხური ანბანების შემდგენელი რომ ერთი პირი იყოს, ზემოხსენებული სხვაობა გაუმართლებელი იქნებოდა.

ცხადია, ეს თეორია გულუბრყვილოა, ლეგენდურია, არავითარ ფაქტობრივ მონაცემებზე არ არის დაფუძნებული. მაგრამ, თუ იგი ანგარიშგასაწევი, მხოლოდ ინდენად, რამდენადაც წინათ გავრცელებული იყო სომხური წყაროებისადმი არანეცნოიერული დამოკიდებულების შედეგად.

მთელი რიგი მეცნიერები ქართულ ანბანს გენეზისურად უკავშირებენ ბერძნულ ანბანს.

ამ აზრს იცავდა ბერძნული პალეოგრაფიის დიდი ავტორიტეტი პროფესორი გარდტჰაუზენი, რომელმაც ეს თეორია წამოაყენა ჯერ კიდევ 1876 წელს (იგივე შეხედულება გაიმორა მან 1913 წელს თავის კაპიტალურ წიგნში: „ბერძნული პალეოგრაფია“; 1921 წელს მესამეჯერ შეეხო ამ საკითხს).

ბერძნული ანბანისაგან ქართული ანბანის წარმოშობილობა არ გაიზიარა მარკვარტმა. 1917 წელს მან გერმანიაში გამოაქვეყნა სპეციალური ნაშრომი, სადაც გაკრიტიკებულია გარდტჰაუზენის დებულებები. ასეთივე აზრისაა მეორე გერმანელი მეცნიერი იუნკერი (1925 წელი).

ქართული ანბანის დედნად რომ არ შეიქლება ვივარაუდოთ ბერძნული ანბანი, ეს საკმაო დამაჯერებლობით ნათელყო ივ. ჭავჭავაძელმა თავის „ქართულ პალეოგრაფიაში“ (1926 წ.).

ქართული ანბანი, მართალია, არ არის წარმოშობილი ბერძნული ანბანისაგან, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მათ შორის არ იყოს გარკვეული მსგავსება, წამომდგარი საბერძნეთთან საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის შედეგად ქრისტიანულ ხანაში.

ამ გარემოებას ხაზს უსვამს პროფ. გ. წერეთელი თავის სპეციალურ ნაშრომში, რომელიც გამოქვეყნდა მოსკოვში 1951 წელს.

ჭერ ერთი, ქართულსა და ბერძნულ ანბანებში ზოგიერთ მსგავსება იმიტაც შეიძლება აიხსნებოდეს, რომ ორივეს საერთო წყარო აქვს.

უდავოა, რომ საქართველოს ქრისტიანიზაციის დროს საბერძნეთმა ძლიერი გავლენა მოახდინა საქართველოზე. ეს გავლენა თავს იჩენს ანბანის სტრუქტურაშიც. სავარაუდებელია, რომ ჩვენში ჩატარდა წერის ერთგვარი რეფორმა — ქრისტიანიზაციასთან დაკავშირებით — ბერძნული დამწერლობის გავლენით, ადვილი შესაძლებელია, რომ სომხურ ცნობაში მესროპის მოღვაწეობის შესახებ აღბეჭდილია შორეული გამოძახილი თუ ანარეკლი ამ რეფორმისა (გ. წერეთელი).

რა აქვს საერთო ბერძნულ-ქართულ ანბანებს? რა გავლენა შეიძლება მოეხდინა ბერძნულ წერას ქართულ წერაზე?

1. როგორც ზემოთ ითქვა, ბერძნულმა შეცვალა სემიტურ ანბანში მრღებელი წერის მიმართულება: ბერძნები ხომ მარცხნიდან მარჯვნივ მიმართულებით წერდნენ. ასეთივეა ქართულიც. აქ უძველესი გავლენაა; 2. თანხედენილობა ასოთა რიცხვი; 3. ორივე ანბანს საერთო აქვს წერის დუქტუსი, სტილი, საერთო მანერა; 4. ბერძნულის გავლენით უნდა იყოს შემოღებული ხმოვნები წერაში (მანამდის ხომ მხოლოდ თანხმოვნები იწერებოდა). გ. წერეთელი საკვებით სამართლიანად აღნიშნავს, რომ არა მარტო ხმოვანთა სისტემაა წერაში შემოღებული ბერძნულის მიმზედურობით, არამედ ბერძნულის მსგავსია ზოგიერთი ხმოვანის მოხაზულობაც ჩვენს ანბანში.

ამრიგად, ქართული ანბანი არ არის ბერძნული ანბანისაგან წარმოშობილი, მაგრამ, ვტყობა, ქვეყნის ქრისტიანიზაციის დროს ქართულ ანბანს ერთგვარი გადახალისება განუცდია საბერძნეთ-საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის პირობებში.

ივ. ჭავჭავიძეილი ქართული დამწერლობის საფუძვლიანი და ყოველმხრივი შესწავლის შედეგად აცხადებს: „ჭერხანად

ცნობილი VI საუკუნის ქართული დამწერლობის ძეგლები ისეთი მალაღმარისხოვანი კალიგრაფიული განვითარებებს საფუძვლად წარმოადგენენ, რომ ქართული ანბანის დასაწყისი ხანა სულ ცოტა VII — VIII საუკუნის უწინარეს არის საგულისხმებელი“.

სად უნდა ვეძიოთ, ივანე ჯავახიშვილს აზრით, ქართული ანბანის ფესვები? მცირე აზიაში. დეტალური ანალიზის გზით მეცნიერი მივიდა იმ დასკვნამდის, რომ ქართული ანბანი გენეზისურად უკავშირდება ფინიკურ-სემიტური ანბანის სისტემას. ამ დებულებას ნათელსაყოფად განსვენებულ მეცნიერს დამაჯერებელი ფაქტები მოყავს.

ფინიკურ-სემიტური ანბანი ისტორიულ წარსულში სხვა კულტურულ ერთა დამწერლობის მისაღებ მაგალითად იქცა და მათი ანბანის განვითარებას საფუძვლად დაედო.

სემიტური ანბანი ორი მიმართულებით გავრცელდა: აღმოსავლეთში და დასავლეთში. აღმოსავლეთში ის, უპირველესად, თვით სემიტური მოდგმის ერთა შორის განმტკიცდა: მოაბელთა, ფინიკიელთა, ებრაელებთა, არამეელებთა და არაბებს შორის. თვით არამეელები დამწერლობა მეზობელ და შორეულ ხალხთა შორის ფართოდ გავრცელდა ისე, რომ მისგან არა ერთი ახალი დამწერლობა გაჩნდა. ყველაზე ადვილი იყო მისი შეთვისება სპარსელებისათვის, რომელთაც ლურსმული დამწერლობის მივიწყების შემდეგ ე. წ. ფაქლური დამწერლობა შექმნეს. აი, ამ წრეს უკავშირდება ქართული ანბანის წარმოშობა.

დასავლეთში სემიტური ანბანი ყველაზე ადრე ბერძნებმა შეიტარეს.

კარგა ხანია მას შემდეგ, რაც ქართულ ანბანს უკავშირებდნენ სპარსულ-არამეულს. ამ აზრს იცავდნენ ფრ. მიულერი. ტეილორი, იუნკერი.

ამრიგად, საზღვარგარეთელი მეცნიერები ერთი მხრივ, და ივ. ჯავახიშვილი, მეორე

¹ არამეელი ენა, ენა ერთ-ერთი სემიტური ტომისა, გავრცელებული იყო წინა აზიაში. უველესი ძეგლები არამეელი ენისა განეუთვნება მე-8 საუკუნეს (ფ. წ.).

მხრივ (რომელმაც საკითხი დაწვრილებით შეიწავლა), ამტკიცებენ, რომ ქართული ანბანი წარმომდგარია სემიტური (კერძოდ, ფინიკიურ-არამეული) ანბანიდან.

ივ. ჯავახიშვილი მეცნიერული სიფრთხილსათვის თავის შეხედულებას პიპოთეზად ნათლავდა; ერთ-ერთ დაბრკოლებად ქრონოლოგიურ და ტერიტორიულ დაშორებას მიიჩნევდა შესაძარებელ ერთეულებს შორის (ე. ი. სემიტურ სამყაროსა და საქართველოს შორის).

ეს დაბრკოლება ამჟამად მოხსნილია.

1940 წელს იმავე აკად. ივ. ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები მცხეთა-არმაზში. აღმოჩნდა მსოფლიო მნიშვნელობის წარწერიანი ქვა. წარწერა ორენოვანია: ბერძნული და არამეული. გ. წერეთელმა ამოიკითხა ეს წარწერა და დაადგინა არამეული ანბანის სახეობა, რომელსაც „არმაზული დანწერლობა“ უწოდა.

რა მნიშვნელობა აქვს „არმაზული დანწერლობის“ ტიპის აღმოჩენას ქართული ანბანის ისტორიისათვის?

საქმე ისაა, რომ საქართველოს ძველ სატახტო ქალაქში— მცხეთაში აღმოჩენილი ეს დანწერლობა განსხვავებულია ყველა ანბანისაგან, რომლებსაც კი დღემდის ვიცნობდით. ეს გარემოება გვიკარნახებს ვივარაუდოთ რაღაც კავშირი ქართულ ანბანსა და ამ აბლაღ-აღმოჩენილ ანბანს შორის. ეს ანბანი რომ აღმოჩენილიყო სადმე სამხრეთ არაბეთში ან აბისინიაში, მაშინ ქართულ ანბანთან ზოგიერთი პარალელი შეიძლებოდა გაგვევლო, როგორც შემთხვევითი სგავსება, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად აღმოცენებული.

გ. წერეთელმა თავის სპეციალურ ნაშრომში მიიღო დიდად მნიშვნელოვანი დასკვნა: არმაზულ ანბანსა და ქართულ ანბანს უთუოდ აქვთ საერთო. ცალკეულ ასოთა მოხაზულობა ერთმანეთის მსგავსია, ასოების დამატებითი ელემენტებითა და საერთო სტილით ამ ორი ტიპის ანბანი ერთმანეთს უახლოვდება.

ძალიან საყურადღებოა შემდეგი გარემოება. ზოგიერთი ქართული ასო ამჟღავნებს უფრო მეტ სიძველეს, არქაულო-

ზას, ვიდრე შესაბამისი არმაზული ასო. მეტიც: ეს ქართული არქაული ნიშნები პროტოტიპია არმაზული ნიშნებისა. აქედან დასკვნა: ქართული ანბანი არ შეიძლება მივიჩნიოთ არმაზული დამწერლობის შემდგომ საფეხურად თუ განვითარებად; იგი მონათესავეა არმაზულისა — ორივე ერთად (ქართულიცა და არმაზულიც) მომდინარეობს საერთო წყაროდან — არამეულისაგან.

არმაზულ ანბანთან ქართული ანბანის შედარება ახლებურად აყენებს ასომთავრულ-ნუსხურ-მხედრულის (ქართული წერის ამ სამი სახეობის) ქრონოლოგიური ურთიერთობის საკითხსაც: არმაზულთან მსგავსებას ნუსხური უფრო აელენს. ნუსხური ზომ, მკვლევართა აზრით, განვითარება, შემდგომი საფეხურია ასომთავრულისა! გამოდის, რომ ნეორენესანე საუკუნეების წარწერებში აღბეჭდილ ანბანს მეტი აქვს საერთო ქართული ანბანის მეცხრე საუკუნეში წარმოქმნილ ნუსხურ სახეობასთან, ვიდრე ასომთავრულთან, რომელიც მიჩნეულია ნუსხურის უწინარეს სახეობად. ამის საფუძველზე გ. წერეთელი ვარაუდობს, რომ ნუსხური მეცხრე საუკუნეში კი არ წარმოქმნილა, არამედ მას მეტი ხნის ისტორია აქვს. საფიქრებელია, რომ ორივე ტიპი — ასომთავრული და ნუსხური — თანდათანობით ვითარდებოდა და შორეულობა თავდაპირველ ორიგინალს; სწორედ ამით აიხსნება, რომ ზოგ შემთხვევაში ნუსხურს შენოუნახავს უფრო ძველი მოხასულობა, ზოგ შემთხვევაში კი — ასომთავრულს.

როგორც ზემოთ ითქვა, ადრე ნიკო მარიც ფიქრობდა, რომ ქართული ანბანის განვითარება არ უნდა წარმოვიდგინოთ ბიბლიური სქემის მიხედვით: ასომთავრულმა შვა ნუსხური, ნუსხურმა შვა მხედრული...

ასეთია ქართული ანბანის წარმოშობის საკითხი ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების შუქზე.

ასოების სახელები და ასოების თანმიმდევრობა
ანბანში

ყველა ანბანში ასოებს თავთავისი სახელები აქვთ (მაგალითად, ქართულში: ანი, ბანი, განი, დონი და ა. შ.), ამავე დროს, ანბანში ასოები დალაგებულია გარკვეული წესით. გარკვეული თანმიმდევრობით (მაგალითად, ქართულში: ა, ბ, გ, დ, ე და ა. შ.).

მოვსაუბროთ ამ საკითხზე: 1. როგორ დაერქვა ასოებს სახელები და 2. რა საფუძველზეა დაყრდნობილი ასოთა ასეთი თუ ისეთი თანმიმდევრობა ანბანში.

როგორც ზემოთ, სათანადო ადგილას, ითქვა, ანბანური დანწერლობა გამოიშუშავდა ხატოვანი დანწერლობისაგან: ხატოვანი წერის დროს თითოეული სიტყვისათვის ცალკეული ნახატი იყო. როცა ხატოვანი დანწერლობა განვითარდა, როგორც ვიცით, ასეთი წესი გამოიშუშავდა: დახატული იყო საგნები და წარმოითქმოდა ამ საგანთა სახელებს მხოლოდ დასაწყისი ბგერა. გავიხსენოთ: ვთქვათ, ეხატა ხარი და ენა. წაიკითხავდნენ: „ხე“ — ამ საგნების სახელთა დასაწყისი ბგერების მიხედვით (ქართული მაგალითი მოგვყავს).

ამ წესის, ე. ი. აკროფონიის, საფუძველზეა, როგორც ზემოთ ითქვა, მიღებული ბერძნულში ა-ს სახელი „ალფა“, ბ ასოს სახელი „ბეტა“. ბერძნულში ისინი სემიტური წარმოშობისაა; სემიტურში „ალფი“ ხარს ნიშნავს და „ბეტ“ — საბლს. მაშასადამე, ამ ასოების სახელწოდებანი ხატოვანი დანწერლობის პერიოდიდან მომდინარეობენ, როდესაც ა-ს წაკითხვისათვის ხარი იხატებოდა და ბ-ს წაკითხვისათვის — სახლი. ასევე: ბერძნული გ-ს სახელია „გამმა“ (სემიტურად „გომელ“ აქლემს ნიშნავს), დ-ს სახელია „დელტა“ სემიტურად „დელტა“ კარს ნიშნავს) და სხვ.

გავიხსენოთ ქართული ასოების სახელწოდებანი: ან, ბან, გან, დონ, ენ, ვინ, ზენ, ტე, თან, ინ, კან, ლ-ს, მან, ნარ, მე-ონ, პარ. ეან. რაე, სან, ტარ, ვე, უნ, ფარ, ქან, ლან, ყარ, შინ, ჩან, ცან, ძილ, წილ, კარ, ხან, კარ, ჯან, პაე.

აქედან 21 ასოს სახელი ნ თანხმობით ბოლოვდება (ან,

ბან, გან...), დანარჩენი 15 ასოდან (ნარ, პარ, ტარ...) საბელრი თანხმონიით თავდება, 4 ასოს (იე, რაე, ე, ჰაე) ბოლოში ე ზმოვანი აქვს, 2 ასო (ძილ. შილ) ლ თანხმონიით თავდება.

თუ როგორც განიდა ქართული ასოებს ზემოხსენებული საბელები, ძნელი სათქმელია.

ასლა — ასოთა თანმიმდევრობის შესახებ ანბანში.

ბერძნული ანბანის მწკრივი სემიტური ანბანის ს-სტემის მისდევს. სემიტურში კი არ ვიცი, რის საფუძველზეა მიღებული ასოთა თანმიმდევრობა. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ანბანის დაწყება ა-თი, ე. ი. ალფათი (ბერძნულში), ალფით (სემიტურში) შესაძლოა სარწმუნოებრივი მოტივით აიხსნებოდეს: ხარი მთელ რიგ ერებს, მათ შორის სემიტებს, წმინდა ცხოველად მიაჩნდათ (ალფი ხომ ხარს ნიშნავს), ალფით დაწყება საქმის დასაწყისის წინ ევდრებს გამოხატული იქნებოდა, ისევე როგორც ქრისტიან ერთა დამწერლობაში ძველად ყოველი ნაწერი აუცილებლად ჭვარის ნიშნით იწყებოდა.

ზოგიერთ ანბანში (მაგალითად, არაბულში) ასოები მოხაზულობის მსგავსების პრინციპით არის დალაგებული, ე. ი. ერთადაა მიჯრილი ერთმანეთს მსგავსი ასოები.

ქართულ ანბანს კი თავიდან მოყოლებული — 23 ასონის ასოთა ისეთივე თანმიმდევრობა აქვს დაცული, როგორც უძველეს სემიტურსა და ბერძნულ ანბანთა მწკრივში იყო, ხოლო შემდეგ მომატებულია ქართული ენისათვის დამახასიათებელი ბგერების გამოხატული ასოები. ეს დანართი ასოებია: ლ, ყ, შ, ჩ, ც, წ, ჰ. აქაც თანმიმდევრობა შემთხვევითი არ არის: ლ-ყ თანხმონებს მიჰყვება სისინა და შიშინა წინაენისმიერ ბგერათა 6 ასოდან შემდგარი ჯგუფი.

ქართული ენის განუბოგებები

ყოველი ენა განფენილია გარკვეულ ტერიტორიაზე. ეს ტერიტორიული განფენილობა ბადებს ენობრივ შინასხვაობებს. ენობრივი ნაირსახეობანი წარმოდგენილია ცალკეული კილოების ანუ დიალექტების სახით. კილოები ენის განშტოებანია. სპენაირად ამ განშტოებებს კუთხურ მეტყველებასაც უწოდებენ.

ქართული ენა, ისევე როგორც მსოფლიოს სხვა ენები, იყოფა კილოებად. ესენია: ქართლური, კახური, ქიზიყური, ინგილოური, ხეჭურული, ფშაური, თუშური, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული, ფერეიდნული (ე. ი. აღმოსავლური კილოები), რაჭული, ლეჩხუმური, იმერული, გურული, (ე. ი. დასავლური კილოები), მესხურ-ჯავახური, აჭარული, იმერხეული (ე. ი. სამხრული კილოები).

დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფის მიხედვით ასეთი სურათია:

ქ ა რ თ ლ უ რ ი გავრცელებულია თბილისის, მცხეთის, კასპის, ლენინგორის, გორის, ქარელის, ხაშურის, ბორჯომის რაიონებში; კ ა ხ უ რ - ქ ი ზ ი ყ უ რ ი — საგარეჯოს, წითელი წყაროს, თელავის, ახმეტის, გურჯაანის, ლაგოდეხის, ყვარლის, სიღნაღის რაიონებში, ხ ე ვ ს უ რ უ ლ ი — დუშეთის რაიონში, ფ შ ა უ რ ი — დუშეთის რაიონში, თ უ შ უ რ ი — ახმეტის რაიონში, მ ო ხ ე უ რ ი — ყაზბეგის რაიონში, მ თ ი უ ლ უ რ - გ უ დ ა მ ა ყ რ უ ლ ი — ფასანაურის მხედრობებში, რ ა ჭ უ ლ ი — ამბროლაურის, ონის რაიონებში, ლ ე ჩ ხ უ მ უ რ ი, ცაგერის, ნაწილობრივ ქუთაისის რაიონებში, ი მ ე რ უ ლ ი — ხარაგოულის, ზესტაფონის, თერჯოლის, კიათურის, მაიაკოვსკის, სამტრედიის, ვანის, ქუთაისის, წყალტუ-

ბოს რაიონებში, გურული — ჩოხატურის, მახარაძის, ლანჩხუთის რაიონებში, აქარული — ბათუმის, ქედის, ხულოს, ორბევის რაიონებში, მესხური — ადიგენის, ასპინძის, ახალციხის, ახალქალაქის რაიონებში.

ინგილოური მოქცეულია აზერბაიჯანის სსრ-ში, ფერეიდული — ირანში, იმერხელი — თურქეთში.

„ფერეიდული კილო“ მეტყველებდა ფერეიდული ქართველებსა. ფერეიდანის პროვინცია მდებარეობს თერანოდან სამხრეთ-დასავლეთით. ეს ქართველები XVII საუკუნის დასაწყისში შაჰ-აბასს გადაუსახლებია უმათერესად კახეთიდან და საინგილოდან. უცხოურ გარემოცვაში მათ ქრისტიანობაზე აღებინეს ხელი და გააშუსლიმანეს. სპარსულმა ენამ იქ თანდათანობით მტკიცედ მოიკიდა ფეხი; მაგრამ ქართული ენა მაინც არ დავიწყებიათ. ზოგ სოფელს ქართული სახელწოდება აქვს (მარტყოფი, ნინოწმინდა...).

გასული საუკუნის მიწურულში ფერეიდანი მოინახულა ლადო აღნიაშვილმა, რომელსაც ეკუთვნის ნაშრომი „სპარსეთი და იქაური ქართველობა“ (თბილისი, 1896 წ.). აქ აღნიშნულია, რომ ფერეიდანის სოფლებში ქართველობა 2500 კომლანდე და 15000 სულამდე აღწევს.

1922 წელს საქართველოს ესტუმრა ფერეიდანელი ქართველი სეიფოლა იოსელიანი. ჩვენმა მეცნიერმა არნოლდ ჩიკობავამ იოსელიანისაგან ჩაიწერა ფერეიდული მეტყველების ნიშნები და 1927 წელს გამოაქვეყნა ტექსტები განოკველვალექსიკონითურთ (დაიბეჭდა უნივერსიტეტის მოამბეში, VII).

ფერეიდულის სახით საქმე გვაქვს ისეთ ქართულ მეტყველებასთან, რომელიც სამასი წლის განმავლობაში მოწყვეტილია მოძმე ქართულ კილოებსა და სალიტერატურო ქართულს. როგორც ცნობილია, ყოველი კილო იმყოფება სხვა კილოებთან ურთიერთობაში. ეს ურთიერთობა და ერთმანეთთან დაახლოება გარკვეულ გავლენას ახდენს, საერთოდ, დიალექტების განვითარებაზე. სალიტერატურო ენაც დაღს სვეანს ხალხურ მეტყველებას. ფერეიდანელთა კილო კი საუკუნეთა მანძალზე აცდენილია ქართული ენის დიალექტურ ერთეულებთან შეხებას. ლიტერატურული ენის ზემოქმედებასაც მოკლე-

ბულია ეპითეტულმართობის გამო შორს გადატყორცნილი ქართული ეთნიკური ერთეულის მეტყველება. ყოველივე ამის გამო ქართული ენის ეს „სახეობა არის შედგეგი ცოცხალ თქმასე ნოხდენილას ექსპერიმენტისა: საშუალება გვეძლევა მის ნიხედვით გავითვალისწინოთ, რა სახეს მიიღებს ქართული ნეტყველება, გარკვეულ უცხო ენობრივ წრეში მოქცეული, როგორ გაიშლება მისი იმანენტური ყოფის დამახასიათებელი ტენდენციები და როგორ იმოქმედებს მასზე უცხო ენობრივი გარემო“ (ჩიქობავა).

რაკი ფერეიდანელი ორ ენაზე მეტყველებს — ქართულად და სპარსულად, ბუნებრივია, დიდი იქნება სპარსულის გავლენა ქართულ კილოზე. ყველაზე უფრო საგრძნობია სპარსული სიტყვებისა და ფამოთქმების მოზღვაება ქართულ მეტყველებაში. მაგალითად, ნაცვლად სიტყვისა „ცა“ გავრცელებულია ას ი მ ა ნ ი, „კორიანტელის“ მაგივრად ხმარობენ ბოღანად — სიტყვას, „მტერის“ მაგივრად გართი — სიტყვას. ასევე გავრცელებულია: დარვაზა — ჭიშკარი, დოულათი — მთავრობა, დუსალხანა — საპყრობილე, ეჯაზა — ნება, მებართვა, ზინჯირი — ჯაჭვი, მალიათი — გადასახადი, მანზილი — სადგური, სადგომი, იალი — ყაჩაღი, რასმი — ჩვეულება, სარმალი — კარავი, შიქალი — ნადირობა, ჩალი — მსუქანი, ხეთმათი — სამსახური, ჯავაბი — პასუხი და მრავალი სხვ. (ზოგი ზემოთ დასახელებული სიტყვა არაბულია, სპარსული-სავე მეშვეობით შემოსული).

ქართული ფრაზები აგებულია არაიშვიათად სპარსულის ყაიდაზე. მაგალითები: თილიფანი ვქნათ, ნიშნავს: ტელეფონით დავილაპარაკოთ. სპარსულში აქ სწორედ „ქშნა“ ზმნა არის გამოყენებული. ნაცვლად ფორმისა „ვინადიროთ“, ამბობენ: ნადირობა ვქნათ. „შევეცადეთ“ ზმნა ასეა გადმოცემული: „თაფრა ვქენით; „ვივაჯრეთ“ სპარსულისავე მიხედვითაა შედგენილი: „ვაჯრობა ვქენით“ და მისთანანი. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ქართული მეტყველების ფსიქოლოგია საგრძნობლად იცვლება უცხოური ენის ძლიერი დაწოლის პირობებში.

ეს — ლექსიკაა და ფრაზეოლოგიაში.

სამაგიეროდ, ქართული ენის აღნაგობა მტკიცედ დაცული და შეურყეველია. ეს იმით აიხსნება, რომ ქართული და სპარსული სხვადასხვა ტიპოლოგიის, სხვადასხვა აღნაგობის ენებია და ამიტომ არ იცვალა ასე ადვილად ენის სტრუქტურაში თავისი ნიშანდობლივი სახე.

საერთოდ, ფერეიდნულს შეეძინა ახალი ძველისძველი ფორმები, იგი ახლოს დგას არქაიზმებსა მხრივ თუ შერ-უშეკურ-ხელსაწყოლთან. თავისი ძირითადი ნიშნებით ფერეიდნული ქიზაყურ-ინგილოურის ტიპისაა, რაკი იქაური ქართველები ქიზიყ-საინგილოდან არიან გადასახლებულნი.

ფერეიდნულს ბედს იზიარებს იმერხეული კლოც.

იმერხეული ნაშთია ტაო-კლარჯული მესხური ნეტყველებსა, რომელიც თავის არსებით ნაწილში გადაშენებულია და აღმოფხვრილა ენის ძლიერი დაწოლის შედეგად.

მესხური სამხრეთ საქართველოს დიალექტია. მესხები გარკვეულ ეპოქებში მოწინავე ქართველ ტომს წარმოადგენდნენ. განსაკუთრებით ტაო-კლარჯეთში, მდინარე ჭოროხის მიდამოებში ყვოდა ქართული კულტურა. როდესაც თურქები მომძლავრდნენ და სამხრეთის პროვინციებში გაბატონდნენ, საქართველოს სამხრეთი ნაწილი დიდი საფრთხის წინაშე დადგა. ამ ძალმომრეობის ბანაში მესხები გაათურქეს და მშობლიური ენა დააეიწყებინეს. ჩაქრა ძველი საქართველოს კულტურული კერა, სოფლები გაპარტახდა, ეკლესია-მონასტრები ნანგრევებად იქცა. ოღესღაც ძლიერი ტაო-კლარჯეთი თურქეთის პროვინცია გახდა. გათურქების ძლიერ ტალღას ვერ ასცდა სამხრეთ საქართველოს ის ნაწილიც, რომელიც მოქცეულია მტკვრის აუზში (დღევანდელი ახალციხე-ახალქალაქის მიდამოები). ზოგი სოფელი გადაურჩა გადაგვარებას, რადგან რომმა მოასწრო მათი გაკათოლიკება. ამ მესხებმა, მართალია, რჯული იცვალეს, ნაგრამ ქართული ენა წმინდად შეინახეს (ეს სოფლებია: უდე, ბრელი, არალი, ხიზაბავრა და სხვ.).

ტაო-კლარჯეთის ერთ პროვინციაში — იმერხევეში (ნთიან ადგილებში) ქართული ენა შენარჩუნებული იყო ჯერ კიდევ

ა? საუკუნის დასაწყისში. იქ იმოგზაურა ნიკო მარკა-
თიან წლებში და გაეცნო იპერხევის მეტყველებას: ჩაიწერა
ტექსტები, გამოიკვლია დიალექტის თავისებურებანი და
დაურთო იმ ცნობილ წიგნს, რომელშიც მოთავსებულია გიორ-
გი შერჩულეს შესანიშნავი ნაწარმოები — ცხოვრება გრიგოლ-
ხანაძელისა.

იმერხეული მეტყველება ძალიან ჰგავს აჭარულ-გურულს.
ეტყობა, ტაო-კლარჯეთი ისტორიულად მკვიდრო ურთიერთო-
ბაში იმყოფებოდა აჭარა-გურიასთან.

ასეთია ისტორიული ბუღი ფერეიდნული და იმერხეული
კილოებისა.

საერთოდ, სალიტერატურო ენა წარმოშობით დაფუძნე-
ბულია ერთ რომელიმე დიალექტზე. არის იმის მაგალითებიც,
როდესაც დედაქალაქის მეტყველება ესაფუძვლება სალიტე-
რატურო ენას.

ქართული სალიტერატურო ენა თავდაპირველად აიგო
ქართლურ კილოზე. მცხეთის სამეფოს დაარსებისთანავე. სა-
ქართველოს მოწინავე კუთხე ქართლია. ამ პოლიტიკურმა
გარემოებამ ქართლი კულტურულადაც დააწინაურა. პირვან-
დელი სალიტერატურო ძეგლები ქართლურ კილოზე შეიქმნა,
ინტენსიურად გაიშალა მწიგნობრული მუშაობა. დროთა ვი-
თარებაში მწიგნობრულ ენაში ამ კილოს დახვეწილი და შერ-
ჩეული ფორმები დამკვიდრდა. თანდათანობით გამოუმუშავდა
სალიტერატურო ენის სტრუქტურა, რომელიც არ ემთხვეო-
და ხალხური მეტყველებს თავისებურებებს. ქართლში არა-
ბების გაბატონების შემდეგ, დაახლოებით VII საუკუნის ჰე-
ორე ნახევრიდან, კულტურულმა ცენტრმა სამხრეთ საქართ-
ველოს დასავლეთ ნაწილში — ტაო-კლარჯეთში გადაინაც-
ვლა. აღმოსავლეთ საქართველოს ძნელბედობის დროს ქართ-
ლიდან დაიძრა ტალღა მოქალაქეობისა და ნაწილი დასავლეთ
საქართველოში გადავიდა, ნაწილი — ტაო-კლარჯეთში, სადაც
უფრო მშვიდობიანი პირობები არსებობდა კულტურული საქ-
მიანობის გასაშლელად. ამას ხელს უწყობდა ბიზანტიის სიახ-
ლოვეც. საუკუნეთა მანძილზე მესხეთი ჩვენი კულტურული
ცხოვრების ცენტრად იქცა. ბუნებრივია, ამ პირობებში სალი-

ტერატურო ქართულის მსაზრდოებელი დიალექტური სინამდვილე მესხური კილოა. როდესაც დავით აღმაშენებელმა თბილისში არაბობას ბატონობა საბოლოოდ ალაგნა, ისე ქართლური კალო დაესაფუძვლა მწიგნობრულ ენას.

ამასთანავე, სალიტერატურო ქართულის შეცვლილობაში საუკუნეთა განმავლობაში სხვა კილოებიდან მომდინარე საუკეთესო მასალაც იკიდებდა ფეხს. ასე, მაგალითად, განსაკუთრებით XIX საუკუნეში ლიტერატურულ ენაში ბევრი სალიტერატურ-ფრაზეოლოგიური ელემენტი შეიკვიდა დამავლური კილოებიდან, რამაც კიდევ უფრო გააძლიერა და გაამოხიერა ჩვენი ლიტერატურული ენის წიაღი.

სალიტერატურო ენა ის დედამდინარეა, რომელსაც ერთიან სხვადასხვა დიალექტური სინამდვილიდან მომდინარე შენაკადები.

ენის ისტორიისათვის კილოებს ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ. ცოცხალი მეტყველება მრავალფეროვანია და მის დაფუძნებაში აღმოვაჩინებთ როგორც ძველსძველ ლექსიკურ თუ გრამატიკულ ფორმებს, ისე ახალ ნაწარმოებ ფორმებს, და ეს შეზავება უძველესი და უახლესი ფორმებისა დიდად საინტერესოა მეცნიერებისათვის.

დავინოწმით ზოვიერთი მაგალითი.

ძველ სალიტერატურო ქართულს ანასიათებს ბგერა „ქ“, რომელიც გარკვეულ ძირეულ მასალაში გვხვდება. მაგალითად, ფ ე ქ ი, კ მ ა, მ უ ქ ლ ი... ხ ე ლ ი სხვა სიტყვა იყო და კ ე ლ ი — სხვა. პირველი აღნიშნავდა გიეს, ხოლო მეორე — ადამიანის სხეულის ნაწილს. დროთა ვითარებაში „ქ“ გადაშენდა და ყველა იმ სიტყვაში, სადაც „ქ“ ერია, „ხ“ გაბატონდა. ახლა ვაპბობთ: ფ ე ხ ი, ხ მ ა, მ უ ხ ლ ი და სხვ. ეტყობა, ეს „ქ“ „ხ“ ბგერის სგავსი ყოფილა, მაგრამ როგორ გამოითქმოდა ის, არ გვეცოდინებოდა, დღევანდელ ქართულ კილოებს რომ არ შემოენახათ ამ ბგერის წარმოთქმა. ქართლაც, აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში, ბარის კილოებიდან — ქიზიურში და სხვაგანაც გარკვეულ სიტყვებში შემონახულია „ქ“ ბგერა. მაშ, კილოებს დაუცავთ ძველი

ბგერა. საუკუნეთა მანძილზე დავიწყებული, და ამით ისინი
ყარკვეულ სამსახურს უწევენ მეცნიერებს.

ძველ სალიტერატურო ენაში, ჯერ კიდევ ამ 1500 წლის
წინათ დაწერილ ძეგლებში, ხმოვანზე გათავებული სახელები
სახელობით ბრუნვაში დაირთავდნენ „ა“ ბგერას, რომელიც
სრული „ი“-ს დასუსტებული სახეობაა. ე. ი. გვხვდებოდა:
დედაა, კლდეა, ყრუა და მისთანანი. რაკი იოტი „ი“-ს გა-
ნაა მიღებული, უნდა ვივარაუდოთ, სულ ძველად იქნებოდა:
ძმაი. დედაი. კლდეი, ყრუი და სხვ. დღევანდელ ცოცხალ მე-
ტყველებაში (მთის კილოებში, ქართლურში, იმერულში და
სხვადას) სწორედ ეს უძველესი ფორმებია შემონახული. აქე-
დან ჩანს, რომ ძველ სალიტერატურო ენას უფრო ახალი
წარმოება დაეცა. ვიდრე დღევანდელ ცოცხალ ენას.

კიდევ რამდენიმე ნიმუში ამ დებულების საილუსტრა-
ციოდ.

ნათესაობით და მოქმედებით ბრუნვაში ა-ე ხმოვნებზე
დაბოლოებული საზოგადო სახელები ამ ბოლო ხმოვნებს იყ-
ვეყენ. მაგალითად, ღვეს ემბობთ: მთის, მთით, ხის, ხით.
სულ ძველად უნდა ყოფილიყო: მთაის. მთაით. ხეის, ხეით...
ძველ სალიტერატურო ენაში, თუნდაც მეხუთე-მეექვსე საუ-
კუნის ქართულში, უკვე სახეცვლილი ფორმებია დამკვიდრე-
ბული (ე. ი. მთის. ხის და სხვ., როგორც დღევანდელ სალიტე-
რატურო ენაში). თანამედროვე ზოგ კლოში კი სწორედ ეს
უძველესი ფორმებია შენარჩუნებული: მაგალითად, იმერელთა
ან ხევსურთა ემბობა: ხეის. მთის, დროშაის და სხვ. ვაიეც კარკა
მაგალითია იმისა, რომ დღევანდელ კილოებში უფრო ძველი
ენობრივი ფორმებია დაკვლი, ვიდრე მრავალი საუკუნის წი-
ნათ შემუშავებულ ლიტერატურულ წყაროში.

იმერელი იტყვის: წასტლარაიან, მოსტლარაიან (ე. ი. წას-ტ-
ლან. მოსტლან)... ესევე ძველი ფორმაა: ძველ სალიტერატურო
ენაში სწორედ ასე იხმარებოდა.

თღმურ-ფნაურ-ხეც-ჭრულში შემონახულია ასეთი ძველი
წარმოება: „ქალაქით მოველ“, „სოფლით მოველ“, რაც ნიშ-
ნავს: „ქალაქიდან მოველ“, „სოფლიდან მოველ“.

ახლა ერთ გარემოებას ნივთქცით უურადლება.

ძველი სალიტერატურო ქართულის არა ერთი და ორი ნორმა (ეთქვათ, ნოსულარიან, ქალაქით, მუქლა...) დღეს არალტერატურულია, დიალექტურია. ე. ი. „ყოფილი“ ლიტერატურული ნორმა, დღევანდელი სალიტერატურო ენისათვის უცხოა ფორმად ქცეულა; კუთხური მეტყველებს თავისებურებად წარმოგვიდგება. აქედან ჩანს, რომ სალიტერატურო ენა ისტორიული კატეგორიაა და არა აბსოლუტური კატეგორია.

იმათთვის, რომ გაცეცნოთ დღევანდელი ქართული ცოცხალი მეტყველების ნაირნაირობას, ქვემოთ ვიძლევით ყველა კლოს ნიმუშებს პატარ-პატარა ნაწყვეტებს სხვით.

ქ ა რ თ ლ უ რ ი

— გუშინ საღამოს რო ნახირიდან მოველო. დედაჩემ საკამანდი შეენელებინა და მარილი ვერ ეშოვნაო. მეზობლებშიც გავიკითხეთ. მაგრა ვერსად ვერ ვიშოვნეთო; მე უთხარი დედაჩემ, ემ სააჩი მოვიტან მარილსაო. აუღეკი და გავიქეცი ღუმბრშიაო. საიდანაც მარილი მოდის. წაველ. შიველ ამ გუმბრში, არაფელი მარილი არ არი, სოპი კლდეა მარტოო. მე არც ჩაქუჩი მჭონდა, არც რამე. რო მამეტუხა კლდეი და მარლი შამომელო. ხან აქეთ მივარტყი თავი, ხან იქით და ერთი კაი მორღილი ქვაი მავაგდებინეო. დავიგდე მხარზე და გამოვიქეცი შინისკენაო. მოვიტანე და შევანელეთ საკამანდი და იმ დამეს კაი ვახშანი გიახელითო.

— ეგ ხო ტყუილიაო? — უთხრეს.

— მეც ტყუილი მინდოდა მეთქვაო!

— წადი. ზეგ მოდიო, — კადე უთხრეს ბოესა.

ამ ბიჭმა თქვა: მესანე ტყუილი რო აღარ ვიცა. რალა უნდა ვთქვაო. იფიქრა. იფაქრა. მარა ერთი ასკოკიანი ქვეერი მჭონდათ. ამალღებინა მუშებს. ეს დიდი ქვეერი მიწიდან აგორავა. აგორავა და ეს უზარმაზარი ქვეერი მავარა ხელმწიფეთანა.

ქახუარი

არსენა წარაბღელი ჩემი მეგობარი იყო. იმის გუნება ის იყო, მდიდარს ნახავდა, ფულ წაართქვევდა და ჩემთანა წარიბ-ღატაკ ასმევ-აქმევდა.

მუხრან-ბატონი ტყე იყო, იქ ავიღე მე ტყე ღორები საჭმელზედ. იქაე ვხედებოდი არსენასა. მეტყოდა ხოლმე: თუ სადმე გაგვიჩრდეს, მართო ჩემი სახელი ახსენეო! საშუალოზე ცოტა მაღალი იყო. მხარ-ბეჭი ძაან განიერი აქონდა და წელი არა აქონდა. შართლა ვაშვაცი იყო. ცხრა კაცის ილაჯი აქონდა. ცხრა მემცხვარე დააწეა კისერზე და ცხრავე იგრე გადაყარა, როგორ ბუხები. შორიყავო იყო და ლოყები წითური აქონდა. იმერულათ უქცევდა ლაპარაკზედ. კუჭანტელმა უღალატა.

ჩვენა, ძველმა ხალხმა, ეგრე ვიცოდით: რო რაიმე დაეინახანდით, უნდა დაგვეძლია.

ძინიხუარი

უყვდავების ყურძენ თუ მამიტანთ, შოვრჩები, თუ არა და შოვკედებიო. ის უყვდავებში ყურძენი იგეთ ადგილას არი, რო აღმასებია გორებში ჩატანებული და გორები იყეტება და იხსნება. შიგ არი ერთი ყურძენია ვაზი. ეს სოქეები წავიღინენ იმ იმედით, რო ძველებურად შაგვხვდება ვინმე და ვიყიდითო. ქაჩალნებატემაუ მთხოვა ისეე კოკლი რაში ხენწიუფესა. გაიყვანა ლახლახით სოფლიე ბოლოე, დაჩხრიალა ლაგამი. შოვარდა თავიე რაში.

— რაო, ძმაო, რა გაგვირებიო?

— ჩვენაო უყვდავებში ყურძენ შოიტანთ თუ არაო? — შეეკითხა ბიჭი.

— მაგაზე ადვილი რა არიო? — რაშმა უთხრა. წაეიღა: გზაში ეწივა დიდ ქესლფეს: „გამარჯობაო!“ — უთხრათ და წაეიღა. შივიდა იმ გორამთან.

ინგოლოვარი

— მე მამამ მოკვდომამი ოქს თუს დარჩმილვარ. ჩემ დედას ოთხდენა პეთიმ დაჩა, ამმა ერ გადაე კი მოკვდომოდა. ჩემ

მამამ მოკლომაში კამ იხტიარ გოქონდა, ჩონ დედა კამგორა გოცხოვედა, ჰეთიმოვას არ გოცნევედა. ჩემ დედა კაცივი ნაქუშენ დეკაც ყოფილ. ბუთუმ ამპოვენ ყოფილ: პათარ ყოქჩალ დეკაცია. ჰემაგრ ყმაწულევს* აცხოვერევს კამგორა. თურმენი სხოვეს ჰესხესეს ყოფილ (კაცს ნაქნარევს) პურს, ჩალთუქს, ამმიბეაც ბუთუმბიბე მაყუარეველ დეკაც ქნილ. სამ წელ დამედარ უკაცოა, მევლან იხტიარ გმოოლევი მეტი ამი-ბე-იმიბე დაყოფით.

თურმენი ერ დეკაც ჰამმეშა ებნევის: გაქხოვდე. ჰაბე ეი-ხარა, მე ერ კამ კაც საპოვნევიარ შენბე. დედას უთქომ: მე არ ჰთხოვდე. ოთხ ყმაწულუ პატრონ ინსან გათხოვდევისა? მოკლეითი ეეს რაზია არ ქნილ. ეეს რუმ რაზია არ კექტევის ი. მევლანი ი დეკაც დგევის, ეადლე ექვევ. ეადლე ქნას უჯან ჩემ დედა სხოთაარ კექტევის. მართლააც ემ კაცი თავ გულ-ში უჯარდევ. ერდევა ემ კაცს ელაპარაკევის: შენ ჩემ ყმაწუ-ლევი თავ თუ საცხოვერევიარ, შენთან მოჭდივარ. თუ არ სა-ცხოვერევიარ, არ მოჭდივარ. კედე ე კაც ებნევის: მე შენთან ჰაასლევიარ ჰემ შენ ოქალში შენ ყმაწულევი თავაც საცხოვერე-ვიარ. ე კაც რაზია კექტევის.

შ ე რ ი დ ნ უ ლ ი

ზამთარი რო შაიქნების, ბაბტა მოსვენებანი ჩაცოვდებანი ჩონ ხალლი, რო გარეულ ფეჰი და დივანისა შასწყდების. იპა-შინ ნამა ნისლა-მოსლა ერთმანერთში და მოიწყობთ ქორწი-ლებს, ქორწილებსა და თანი წასლასი. რო მენადარობა იყოს. ქორწილები როგორ გოქ? ბიქი და ყორი (რო ქალს დაუქა-ხით!) წინასწინ მოიწონებენ ერთმანერთს. მამწყობენ მარჯი-კალის გაგზაუნასა. წავა ქალიანთას, ქალის მამასთან. თურც თუ უნდა მისცეს. ერთი რაქთენი ღამეს მიაგდებენ და მიაგდე-ბენ (სიტყოს): აბა ქალი ვნახოთო, რას იტყისო; ჩემ ძმები ბი-

* შავად აწყობილი უ-თი გაღმოცემელია უმლაუტანი „უ“.

ძაშვილები ენახოთო. თა იქამდი, რო ერთ ღამეს პირობას მის-
 ცენენ, რო ხუალ ღამაო შირინს მოგცენყეო. იმ ღამეს მარჯა-
 კალი სიხარულით მუა ბიკიანთას; ეტყისყე. რო: ძლივ იუამბი-
 ლეყეო; დაღებინ თავის ქებაზე: თუ მე არ ეყოფილიყავო, ეს
 საქმე თავს არ დაიჭერდაო; ხუალ ღამ მანაზადეთო. ხუალი რო
 შაქნების, თადარუგს დაიჭერენ, რო თავის ბიძაშვილები ღა-
 ნიო შაქუჩონ, დაყონაღონ. ანქითაც ქალის მამა თავის ბიძა-
 შვილებს შაქუჩებს. ღამე რო შაქნების. ბიკიანთაყე ვაქმას
 რო ჭაშენ, აიღებენ რაქთენ თუმან ფულსა, მისაც რომსედავ
 თავის ყოვანზე და ერთსაც ჩიქილის ან კაბას, ერთსაც ყელს
 (ძივებია და ფულნარევი. ყელზე შაბბმენ) აიღებენ მარჯაკლე-
 ბი, წავლენ ყორიანთას; შავლენ, იქაც დაქუჩებულებია. ბა-
 ტასაც იქ იხუმრებენ. ქალის მამა მიაგდებს ბიძაშვილებზე;
 ყენათზეგ არიო. ისენიც ბატას იღაღებენ, თა იქამდი, რო
 მითან დაყაბულდენ. ასლა კი ეტყიან: ადუ ყოროო, ჩაბა მოუ-
 ტაყე ერთ ნაყრი ხილიო; ისიც ადგების და დაყრის მაცმაზე
 (სინია!) ხილსა, ნულლსა, ერთსაც თელ ყანდს დაადებენ, მა-
 ტანენ და დადებენ მარჯაკალების წინა. ისენიც, ის ფული და
 რაცდა რო აყე, აიღებენ და დაყრიან ქურსზე; ხილსა და
 ყანდსა ჩაყრიან სუფრაში, აიღებენ და წავლენ ბიკიანთას. იმ
 ღამით კარგათ იცინებენ და იხუმრებენ და იქეიფებენ.

ხ ე მ ს უ რ უ ლ ი

დღეობაში, როსაც ხალხ ჭვარში შაიყრების ლუდის სასმე-
 ლად, მაშინ, როსაც მივ სოფელი, კელოსან ადგების, გარ-
 ნახუღებებს დროშას, გაჰალუცხადებს ხალხს: „აი, ხალხნო, ეს
 გეცოდინებოდასთ ყველას: დროშა გარმავხყუდი. ვინაც იშუ-
 ლლებო, წინ-წინ შუღლი-გამკდელს დაგაკვლევთ კურეტს,
 ზანჯრის დამკრავს კურეტს, სათითოთ მცემელს ვერძს, ცალე
 კელით მცემელს ცხვარს. იცოდათ ყველამ, სანამდი შულ-
 ლა-გამკდელ ჭურუმს არ მაიყონთ, არ დახკლავთ, დროშა
 კარში იქნების იმის სამკრისხალოდ: ეს გაიგით ყვე-
 ლამ! ევხლა ყველა ფხიზლები ხართ, მემრ იმას ნუ

იტყვი, „არ გამაგვიცხადე“. კიდევ ეტყვის: „აბა, ხალხო, თაოდ იფიქრეთ, რა ვის გიკიდაეთ ერთმანეთს; თუ საშთერა-ლე არ ჩაგადენსთ, რად არ აებლა ფხიზლები-შუღლობთ?“. რო დაითვრებით, ერთუცს დაერევით. ეს სასმელ შუაჩე წყა-ლი ას: ეს არც ბ.უქებს, არც ღონეს ღმატებს. იმთვენ უნდა შესვას კაცმ, რამთვენსაც შაინგლებს. კაცს სასმელს ლან არ უნდა აერთხნას. აბა რად არ აებლა შუღლობთ? ეს სასმელ ჩადის, ყველას უფერს ქურდობას აქნევს... სასმელ შამიტე-ბულ რაის მაქმედი ას?“ ამაზე ხალხ ეტყვის: „სასმელ, მარ-თალი ას, ბევრს ცუდს ჩადის, მაგრამ თრ იზოდენს კასც ჩადის: სასმელ რო არ იყოს, მაკეთე რაითად გაერგათ, მტერს რაით შავარიგნათ?“ ახლა ზუცეს ეუბნებინს: „პო. ევ მართა-ლი, მაგრამ ლევითაც ბევრს საქმეს ლეც სასმელი. აი ეებლა ჰკვიანად იყვენით! ლუდ რამთვენიც გინდათ. მარკოთხეთ. თქვენ ოფლი ას, შარტო ერთუცს ნუვინ გააჯავრებთ“. ხალხ ეტყვის. „მადლობელნი ორთ. შენ ჩვენდ ამბობ, ჩვენი შუღ-ლით განა შენ რაიმ წაგერთმის? ჩვენავ გაგვივ ჯერ ეს ჯურუ-მი, მემრ სარბევი, ახლა რჯულ-სამართალი მემრ მაქნეულს იარაღს ის არ დაებარების, რო „კაცს ნუ მახკლავავ“, კაციც მარჯვედ მაკვდების. ვინ იცის, კაცის სულს რაში დგან?

ფ შ ა ვ ვ რ ი

მენა ვარ სამოცდაცხრა წლისა. გადაინჩებული კაცილა ვარ მენა. შენ ველარა ვიცი.

კობალა ყოფილა კორციელადა. ყოფილა შერმარი კაც-და უკოცავ ქაჯები, დეეები, პოპოი მენ ძან ულევე. იმას ამპტერებია მოსაკლავად ავთანდილ-დევი, წასულა ციხეო-რსა და კობალისად ქვა მალუპარავ. მემრე გაუგავ კობალასა, შაუტყობინებავ თავის მოჰკრეებინთვინა. უფიქრებავ. რო იმას ავთანდილ შაიპარავდაო. სხვა არვინაო. წამოსულა კო-პალაი და გამამპყოლიან იაკსარი და ლაშარის ჯვარიცა. ავ-თანდილს მეეწიენენ იმ ადგილას, საცა ახლა კობალაი ხატია. რო გაიგო ავთანდილმა, მე მამდევენო, დაუგდავის ქვა და და-უწირავ იქა და თავად კი გაქცეულა.

ავთანდილსა მძყოლია ერთ ბებერ დედა. კობალის ხატის ზენოთ ციხიანი ცხოვრებულან ი დევები. კობალსა, აქსარსა და ლაშარის ჭვარს უკითხავ ბებრისადა: სად არი შენ შვილიო. ბებერს უთქომ, ტყეში არი, ნადირობად წავიდაო. კელით უჩუგნებავ ის ადგილი, საცა ავთანდილ იყო. მემრე უნახავ იმათ ის ავთანდილი, უსროლავ ისარი კობალსა და დაუგორებავ მთის წვერზეთა, გამოქანულა იქითა და ჩავარდნილა ქალაში და ქვადა ქცეულა. ესლაც არაგეშია ძე გაძაბული.

თ ვ უ რ ა ი

მეკობრად წასრულიყენეს ოთხნი აქითაჲ ხისოვლები: ერთ ბიძაჩემი, ერთ ხუტურთ გაბოჲ ერთ ფსიტიანთ გუგოჲ ჰადაჲ თავადაც საღდაცა ბოსელ ყოფილა-დ' იქ შეხყრიან ერთ ძროხა ხყვანი, ცხეარა ხქონი; ცოლ-ქმარ ყოფილანა-დ' ბაღლებ ყვავილიანებ ხყვანა. ჭერ ჩინს კაც მურკლავისა-დან ჩინს დედაკაც გაღორებულ. მემრ ჩინს დედაკაციც მერკლ.

მ თ ი უ ლ უ რ ა ვ უ ლ ა მ ა მ ა რ უ ლ ი

ერთი კეპწიფე იყო. იჲან ცოლი უნდა შაირთოს. ფილანოფოს ეტყოდენ, მეცნიერ კაცებს. იჲას ჰკითხა, რო

— ვისი ქალი უნდა შევირთო, რო ბოლო კარგი იყოს! — წასულიყო იმისი ერთი დევის ქალი. უთხრა:

— თუ იმას შაირთვი, ვაყი კარგი გეყოლებზა. — ის ქალი ჯადოსა ჰყავს დაჭერილი. გასტაცა, რაღა. დევებსა.

— ერთი ქალადი არისო. თუ იმას იშოვნი, ციხეშია დამწყედელუ. იმ ქალადებს ჰქვია ისოადრნი და იმის საშვალობით გამოვიყვანთ იმ ქალსაო! — ისიც დაარიგა, რო საიდან უნდა ეშოერა ის ქალადი. გამოიტანეს და წახყვა ფილანოფოსი, ევზირი და თითონ ეფე გამოსაყვანად იმ ჯადოს ხელიდან. მოვიდნენ, დარბაზში შევიდნენ.

ოხთანგ ნეფე შვდი წელი ეონა ჩერქეზსა, რომენსაჲ წინდა სამება ძრიალ სწამებია და რო ვერცრას ვერ გახჷდა, მოადა ყაზბეგს და ხალხს უკმა. როცა მაქუჩრდა ხალხი, მ.ში ხკითხეს:

— რაა ანბოვია?

— რაა ანბოვიდა, შვდი წელია, ციხეჩივათა კაცი გარეთ ვერ გამოიყვანე და თქონ რას მირჩევთ?

— ჩონ ვერცრას გეტყვო. აქ ექუსოცის წლის კაცი არის თათოთი, იმას ხკითხეთ და ის გეტყვსო. უჩონეს ის კაციცა.

სდგა ნეფე და მივიდა ემ მახუტთან, რორცა მიესალმა ნეფე, მაშა შახკითხა ემ მახუტმა კაცმა ნეფესა:

— რაა ანბოვია, შე დალოცვილო. რო ჩონთან მალბზანდით?

— მე იმისთვ მუე. რო შვდი წელი ვეომე ჩერქეზსა და ციხეჩივათ კაცი გარეთ ვერ გამოიყვანე. თქონ რას მაწაყვლით. ბერსა კაცის სიტყო მისანია.

— თუ მკითხავ, გეტყვ: შვდჯერ შვდი წელი რო იომა, კაცს გარეთ ვერ გამაყვან. გერგეტელეზს სთხუე. რო წმინდა სამება მუეზბზანან ახალ წელს დილაზე და თუმც ურჯულოა, მაგრა წმინდა სამება ძრიალ სწამს. ჰოდა, სთხუე გერგეტელეზსა, რო განააბზანან წმინდა სამება. ის გემეჯებება. მიყვალე მალული ჭარი და ციხე აიღეო!

ბეგობის დროს იმისთანა იყო. რომა ძალიან გვაწუხებდნენ. რომ მოვსთიბემდით, კაცებსა ყანაშიგან დაგვაყენებდნენ — მინამ არ მოვალ, არ წაიღოთ! რომელიც კაი ზეინა იყო, იმს წააღებდნენ. რაც დარჩებოდა ზეინსა. იმას გამოსაჯალი არ ქონდა და რომელიც გამოსაჯალი იყო, თუჯონ წააღებდნენ და ჩვენ შევსწუწუნებდით:

... ვჷშაონთ და თქვენ მიგაქვანან!

— ეს არ ვიცო, მე წავიღამ ჩემსასო და თქვენ კი თავი გიტენიანო! — ამ არეულობის დროს ჩვენი სოფელი ძლიერ დიეცა. ჩვენი სოფელი გაანადგურეს თათრებმა. ნემკრე კი ავაგეთ, მარა დატანჯვით ავაგეთ, ნამეტრად შევსწუხდით. შავათ თავისი ბეგი ყავდათ და იწურგეს და მოუდგნენ ერთმანეთსა და საცა ოსმალები მიუდგნენ — გვატყავენბდნენ. ოც სულამზე დაგვობოცეს, სწუვადნენ. ოთხმოცი წლის ბებერი იყო და ათი წლის ბაღლი ყავდა და ესროლეს და მოკლეს. იცხოვრამდა კაცი ეგრე? ახალციხეში გავიქეციით. როცა დაგვიწვეს და ანოველით და ავაგეთ. მთლიან არ აგეგია ჯერა. ჩვენ სოფელშიგან მოძრაობს ამბარი. როგორც ჩვენს შიგან არის, ესრე თათრებში. მთაშიგან ვიცით წასვლა. დიეპატრონებოდა ამ მთასა ბეგი, ერბოს წაგვართმევდა და სხვასა.

ჯ ა მ ა ხ უ რ ი

იყო და არა იყო, იყო ერთი ღარიბი გლეხი. ამ გლეხს ყამდა ცოლიც და სამი ქალიშვილი. ეს ცოლი მუღუკვდა და გოგუებ დედინაცვალი მოუყვანა. კაცი თუთან მეზადური იყო. ამ კაც მეორე ქალიზგან ვაჟი გაუჩნდა. ეს ვაჟიც თან ატარებდა სათევზაოთ. ერთხელ ეს ბიჭი ტყვარში გადავარდა თევზის ჭერის დროს და დახჩო.

ერთხელ ცოლმა უთხრა ქმარს. შოდი, გოგოები ჩავყაროთ ორმოშიო, მიტონაო. რომაო ჩვენ ხუთ გირვანქა თევზ ვიჭერთ, ესენი კი სამ გირვანქას შვამენო. ამათ რომ მოვიშორებთ, ამ სამ გირვანქასაც გავყიდით. ახლა ქმარმა უთხრა, როგორ ჩავყაროთ ორმოშიო. და ასე მოიგონეს: ამოთხარეს ორმო, ზედ ფიჩვი გადაახურეს და ვაშლები დაყარეს. როდესაც გოგოები ზედ შედგნენ ვაშლის ასაკრებად. ისინი ჩავარდნენ ორმოში. მამამისმა დიდი ქვა დაახურა ორმოს. ამ გოგოებმა იფიქრეს, ჩვენ ვეღარ ავალთ ზეითაო და დაიწყეს მიწის თხრა, საკმელი ვიშოვოთო. ჯერ დიდმა დამ დაიწყო თხრა. ერთი ასტამი იპოვნეს და ერთიც თხილი. ამ თხილის გული გაიყეს სამათ. შეძდეგ შუათა დამ დაიწყო თხრა. იპოვნა ვაშლი; ესეც გაპყვეს სამათ.

A.

ჩვენებელნი იყვნეს ხოტეებსა. ჩაეიდეს და მანალიკმა დიბარს: — წამოვიდეს და სორს ანოვიდეს, — გოცარეუბადენინო ესთხოვოთო, — არ დაგვალევინებსო. — ესთხოვოთო!... — რას დავეძებთ, ესთხოვოთო!

ე გოციარიძე ქვე ჰყურობს. გაიქცა შინა. მოვიდა მოხოველი, გამოუტანა დოქუნა დენინო. — არ შეყოფათო! — გეყოფათო. რომ გამოუტანა. გამოადუნა კაცი: — წადი და გლოველები მოგვებარენო!.. — დაათრო ძალიან და გამოუშვა სახში. თერობა ვერ ურიგდებოდა. ვერც წერეთელი, ვერც დადიანი გლოლას, ბატონი არ იყო აქა. ღონიერი ხალხი იყო, უბატონო.

ეს ეკლესია რომ დადგეს, ბერმა უთხრა: — დამიტოვეთ აქაო შერო. დასტოვეს ვერე ბერი და ბიქი დაუტოვეს და ეს მეორე პატარა ეკლესია მისი აგებულა... შეენთხვია მერე ბერი. ქალი შეიერთო და დაეწერა ბიქი. იმ ბიქმაც შეიერთო ქალი. იმასაც დაეწერა. ბერიშვილად დარჩა ერთი, მეორეს — ბიქაშვილი. მოსამსახურე რომ ჰყვა, იმას...

B.

იყო ერთი დიდარე კაცი. ყავდა ორი ქალიშვილი. ისეთი ზარმაცი, ისეთი ობრები, რომ პირში ლუქმას ვერ ჩეიდებდენ თვითონ, სხვას უნდა ექმოს. პირს ვერ დეიბანდენ. ამ დროს გაათხოვა დიდის უბედურებით ერთი და მისცა დიდარე კაცს და დედ-მამამ მისცა ნახევარი ცხოვრება მზიოჯათ. რახან რომ თავისი შვილი არ ეკულებოდა მამაცი, გარჯილი. დარჩა მეორე ქალი გასათხოვარი. არი ერთი მეწისქვილე და უთხრათ ქალის დედ-მამას მეწისქვილემ: — მამეცი, რაა, შენ ქალი? — მე კი არ დაგიკავეფ, შვილო, მარა არ ვამავადგება. ზარმაცია. — შენ იმისი მკავრი ნუ გაქ, მე გამოვზარმაცემ. — ამ დროს უთხრა სასიამოვრომ: — მოდი, შვილო, რა დროსაც გინდა. დეიწერე ჭვარი. წეიყვანე. — მოიყვანა სამფეხი ცხენი, სამფეხი ძაღლი და სამფეხი კატა. — აჰა, ადე, ქალო, წამოდი. მოიყვანეს დედელი, არც კი იკადრა ეკლესიაში წასვლა. სახში დაწერეს ჭვარი.

ერთი კაცი დეიარებოდა, ძველი თქმულება არის, ეკლესიებზედ, სადაც ის თითო-ოროლა კვირეფს რჩებოდა და ლოცულობდა.

ერთხელ ის მოხვთა სოფელ დეხვირს წმინდა მაცხოვრის ეკლესიასდ. იყო მარიობა თვე, კალოობა. ხალხი პურ ლეწავდენ. ეკლესიასთან იყო სიმიდიანი ყანა, სადაც სოფლელი გლეხი ჭაბუკიანი ღანღამობით თავს ხარეფს აპარებდა.

უცხო კაცი მაქსიმე შეხედავდა თუ არა ხარეფს, გადადენიდა. როცა ჭაბუკიანმა ხარეფი მშიერი ნახა, თქვა: ამას ვილაცა მტერი მიშობაო, და ღამით დოუღარაჯდა. |

იმა შეხედა, რომ მის ხარეფს ვილაცა ერეკებოდა. დოუმონა თოფი, ესროლა და მოკლა ე მაქსიმე; კეტარი დაასაფლავა ყუდრო ადგილას. რო გათენდა. აქ მევიდა, ლიშანი აფერი დამჩენოდესო. ნახა მიწიდგან ამოღებული კეტარი. წეილო მორესალიკა და დასაფლავა.

ი მ ე რ უ ლ ი

A

იყო ერთი კაცი. ყამდა ერთი ცოლი. ამ ცოლ-ქმარსა ერთი შვილი ეყოლა, ქალიშვილი. მის მეტი არაფერი არ ყამდა. ეს ქალიშვილი მონათლა ამან და ჩუმათ დაარქვა სახელი. არავინ არ იცოდა ნათლის მეტმა. ანებანტულე დაარქვა. როცა ეს ქალიშვალ გეიზარდა, კაი ქალიშვილი დარჩა, ბევრი ვაჟები ერიგებოდენ. არავის არ ატანდა მამაი მარტვა, ეს ერთი რაღაი ყამდა.

ბოლოს, როცა აღარ დააყენეს მაშუალებმა, მამამ თქვა: ჩემ შვილ გავატან მე იმასაო, ვინც ამის სახელს მიხვთებაო.

ვცრავინ ვერ მიხვთა კაცები ამის სახელს. ბოლოს მივიდა ერთი დევი და უთხრა: თუ გამატან მაგ შენ შვილს, მე მივბთები, რა სახელი ქვია მაგასაო.

ეს კაცი დათანხმდა.

— შენ შვილს ქვია ანახანტულაიო, — დეკმა უთხრა. კაც-
მაც უარი ვეღარ უთხრა: უნდა წიეყყანა მისი ქალიშვილი,
ოდონდ უთხრა, ერთი კვირის ვადა მამეციო. ეს დევიც დაა-
ნხმთა და მიცა ვადაი, რას იზემდა აპა!

B

იყო და არა იყო რა, ხეთის უკეთესი აბა რა იქნებოდა,
ჩემო ბიძიე. ერ სახენწიფოში ნაცხოვრებლარიენ სამი ძმა-
ნები. კაი-კაი შესახედავი ყოფილარიენ, რავარც უნობდენ. ერ-
თქმანეთს ნაჯობლარან. ხოდა, შენ ხარ ჩემი ბატონი, იგენს ედ-
გენ თურჰე თავის ეზოში (ძაან ეზო ქონებიენ) ბრეული ხეები,
მარა ქლათ სასტაული ყოფილა ერი ვაშლის ხე (ნეტეი მე მე-
დგეს იმისთანა ხეი ამ ჩემ ეზო-კარში, არ ავშენდებოდი, ჩე-
მო ბიძიე, კაკალი კაცი?), ხოდა, იმფერი ხე ყოფილა, შენ ჩე-
მი ბატონი, რომე შინ უკეთეს ვერ ნახავდა ვერა კაცი. ეს ხე,
ბატონო, ნახამა მარტო სამ ცალს, იმისთანა შეჩვენებული ყო-
ფილა. სამი ყოფილა, მარა რანეირი სამი? თელ ქოყანაზე, რომ
შემოგველო თელი დუნია, უფრო კარქი შესახედაობის ვაშლს
ეკრ შესხეთებოდი. ეს კაი დაგემართოს, მარა არ იკითხავ. რა
ბედი ეწვეოდა, როცხა წიფობაში შევიდოდა, ე ვაშლეფს? შენს
ტერს, იმისთანა ვინცხა შემეიძუდგებოდა ამ ეზოში თვალ-
უხილავათ და ქე შეიპარავდა ამ ვაშლეფს. იფიქრენ, იფიქრენ
ამ ძმანებმა, ეს რა ეშმაკი შამოგვეჩვია, ვინ ოხერი დაძუჭუ-
როფს აქანეო, რაცხა თვარ მევისაზრეთ, გლახა დღეს დაგვაკე-
ნეთს ის ვინცხაა, ვარესი არ გვიქნასო.

გ ვ რ უ ლ ი

იყო სამი ძმანები, ვორი კოჩალი. მესამე კი ჩათანო და გლა-
ხა. ვორმა უკეთესებმა ცოლები რომ შეირთეს, ერთათ ვერ
მოთავსთენ და ქონება შუაზე გაიყუენ. ჩათანო ძმაი კი უში-
ლოთ დატრეს. როცა ამ გლახანაც. შეიბხუა მამისოული, ძმა-
ნებმა უთხრეს: „შენ საცოლეთ მაინც არ ვარგხარ, ქონება
რათ გინდა, ხან ერთან იმუშავე, ხან მეორესან და ჩვენ გი-
პატრონეფთო“. ერი სიკტილი მოკტა ჩათანო, აი რომ გეი-

კონა, მარა ჩხუბით ძმანებთან ვეფერს გახთებოდა. კარგათ იცოდა. ბოლოს გაკუქებულმა წეილო მამის დატიებული ლეკურის კინა და მოშორდა აქოლობას, გუუდგა გზას. ცოტა იარა თუ ბეჭერი იარა, ნივიდა ერ სოფელში. მონახა ვინცხა დადარი კაცო და დუუდგა მოჯანაგორეთ. ამასობაში კაი სამი თვეი გევიდა. აღებული ჯამაგირით ლეკურს ქარქაში გუუკეთა და კინაზე ვოქროს კუეებით დააწერია: „მმლეთამძლეო“. გადივიდა ფხარზე ლეკური და ისოვლე გუუდგა გზას. საით მივიდოდა, არც მან იცოდა.

დადის თემშარაზე სოფელ-სოფელ და მიაკორწიალეთს უშნოთ ლეკურს. გამლელ-გამომლელები რაცხა ეკვნეულათ თვალს აავლ-ჩაავლებენ, ბაღნები კი ყოველიაერს დაზღვევენ უკან და ემკბრებიენ. ჩოფანოს მონაწყინდა ამჟერათ თემშარაზე სიარული. გზიდან გადუუხვია და ტყის პირათ ხის ძირში მიწვა, ვითამდა დევისვენეთო. ტყიდან ეორი შეიარალებული ვაშკაცები გამევიდენ და რომ დეინახეს აი მწოლიარე კაცი, მისკენ წამევიდენ.

ა ზ ა რ უ ლ ი

წეველით, რამლონი გზა გევიარეთ. ცოტა ვიარეთ თუ ბევრო ვიარეთ. ნიველით ერ ადგილზე და დევლაღევით. დავქექით... დევეწყევი ლოცვა. მას ხანში თურმე მოვიდა მგელი, დეაჭირა ჩემი ცოლი და დაახჩო. მოვტრუალდი, ვნახე, რუმ დუბჩვია. ევლე ჯოხი და ურტყი მგელს. მგელიც მოვკალ, მოვკალ, მარამ რაღა დროში, რომ ცოლი მომიხჩო. მემრე მოვეანევი აქანა და დავმარხვევი. ძაან მიყვარდა. დიდი მწვალეებით შერთული მყავდა. ამისათვის ესტირი ამ „მეზერზე“ (საფლაგზე). შოთ იმყოფება ჩემი შეჰიბანო, — დუთავა იმ გლეხს ანბეები ჯიჰანშაჰა. იმ გლეხს გუკვირდა. დიდი შდუცოდვა. ადგა და წევდა გლეხმა. იმან კი დარჩა. ჯიჰანშაჰა იქვე ამოთხარა ნიწა და მოკტენამდი იქ უცადა. როცა კტებოდა, ჩაწვა მეზერში და იქ დალია სულა. იმასაც დაყარეს მიწა.

ცოტა ხნის შემდეგ ერთი ია ამოვდა ჯიპანშაჰის მეზერზე და ერთი ია ამოვდა შემსიბანოს მეზერზე. იგინმა გეგზარდენ და ერთმანეთ გადააეკოცენ.

ი მ მ რ ხ ა ე ვ უ ლ ი

თქარ მირზასი თავის შაშუყეთის ნათქვამი, ბაბაა რომ დოუყლეს. გოგო მისი ქალი იყო და აღარ მისცა მამამ-სმა. ემის გოგო ყაჭდა ნათხოვარა. ემიამ. ეთენ სულთანს ერქვა, მოუკლა ბაბა, ანადაც მოუკლა... სამასი მყაროც მოუკლა (ბიქის ბაბას ამეთ ვეზირა ერქვა, ფაშა იყო). თქარ მირზა გაკოქვილი შეიყვანეს ეჭემ სულთანთან და აღარ დააკვლევინა დელი-ყულიმ. ბიჭი კამ ლამაზი დელიყანი იყო და შეეცოდვა. აღარ დააკვლევინა...

გაერჩდა ეთემ სულთანი. „წყყვანეთ, დაკალით!“ ეს დელიყულს უთხრა. წყყვანეს შეკოქილი:

— მე წყყვან ტყეში. გავაგდებ. ის მოკვტეს გზიერი. ნუ დავკლავ.

— სულ კამ იქნება. წყყვანე ტყეში გაკოქილი. გააგდე და წამოხეთ. რამაც გინდა. იმან შექვამოს ტყეშიო.

ათი ცხენოსანი წყყვანა დელიყულიმ და წყყვანეს ბიჭი ტყეში ხუთი საათი გზაზე. მიიყვანეს იქა. დატიეს შეკოქვილი და წამოვიდენ. ერთი საათი ვზა გამოიარეს.

— თქვენ აქ იყავით. — დელიყული ამბობს. — მე წაჭდე. იქ ფარი ქესა დამჩა.

მიტდა, რომე ბიჭი გაკოქილი მია და ტირის ტყეში. გუუბსნა ხელი, ფეხი.

— შენ ამ ქალაქში აღარ მოხვიდე ბ-რ ხანან. წაი სხვა ქალაქში სუთ-ექვს წელიწადს!

ათასი მარჩილი ფარაჩისცა ფული დელიყულმა, ხარჩლუხი. ჩამოტდა თავით. ბიჭიც წეჭდა. მოვიდა ეთემ სულთანთან დელიყული.

— რა ქენი?

— შენ რავაც რო ბძანე. ის ტყეში დავტიე გაკოქვილი.

ქართულის მონათესავე ენები მსოფლიოში

დიდი ხანია მეცნიერები დაინტერესებული არიან საკითხით, თუ მსოფლიოს რომელ ენას ენათესავენ ქართული ენა. მოეპოვება ქართულ ენას მოძმე ენები თუ იგი უნათესავეა და განკერძოებით ვღუომი მსოფლიოს ენათა შორის, — ამ კითხვა, რომელიც აღელვებდათ მკვლევარებს — მოყოლებული გენიალურ ფილოსოფოს ლაიბნიციდან დღემდის.

სანამ გავეცნობოდეთ ქართული ენის მონათესავეობის ძველ თეორიებს, წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ შეუძლებელია ეს შეხედულებანი მყარი და დასაბუთებული ყოფილიყო იმიტომ, რომ ქართული ენის გრამატიკული აგებულება და ლექსიკა არ იყო საფუძვლიანად შესწავლილი, — ნათესაობის საკითხი მხოლოდ მას შემდეგ იქნება მკვიდრ ნიადაგზე დამყარებული, როდესაც საანალიზო ენა მეცნიერულად გამოკვლეულია, ყოველ შემთხვევაში, საამისოდ შევრი რამ გაკეთებულია.

ქართული ენის შედარება სხვა ენებთან ჯერ კიდევ ძველ ქართველ გრამატიკოსებს უედიათ. მაგალითად, XVIII საუკუნის ქართველი მეცნიერი ანტონ პირველი, რომელიც ავტორია პირველი ქართული ფუნდამენტალური „ქართული ღრამატიკისა“, ჩვენი ენის გრამატიკულ კატეგორიებს ადარებდა ბერძნული, ლათინური და სომხური ენების შესაბამის გრამატიკულ კატეგორიებს. ამ ენების ანალოგიით ანტონ პირველი ქართულშიც ხედავდა „ბრალდებით ბრუნვას“ (винительный падеж.), მაგრამ მალე თვითონვე დარწმუნდა ამ აზრის მცდარობაში. ფირალოვი, რომელსაც ეკუთვნის ქართული ენის თვითმასწავლებელი (1820 წ.), ლაპარაკობს ქართული და რუსული ენების ზოგი გრამატიკული კატეგორიის ერთგვარო-

ბაზე, ეს შედარებაც ხელოვნურია და, მაშასადამე, მედარო. პლატონ ირ.სელიანი თავის გრამატიკის სახელმწიფანელოში (1840 წ.) კაუხაუტიური ფორმების („ვაშენებინებ“, „ვაწერონებ“...) განხილვის დროს იშველიებს არაბულსა და ებრაულს სათანადო ფორმებს და სხვ.

ამგვარი შედარებანი ძველ ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში არ არის დაფუძნებული მეცნიერულ ჰიპოთეზებზე, — ისინი გულუბრყვილო დასკვნებზეა დამყარებული და ამდენად, არაფრის მთქმელი ენათა შედარებითი ანალიზისთვის.

უფრო ფართოდ და სისტემატიზებულად ქართული ენისა და მთლიანად ენათა ნათესაობაზე მსჯელობენ ევროპელი მეცნიერები. არსებობს რამდენიმე თეორია, რომლებსაც ცალკ-ცალკე გავეცნობით ქვემოთ.

1. ქართული ენისა და ინდოევროპული ენების მონათესაეობის თეორია

ქრონოლოგიურად პირველი თეორია, რომელიც წამოაყენეს ევროპელმა მეცნიერებმა, ქართულ-ინდოევროპული თეორიაა.

ამ შეხედულების დამაბუთებმა ცდა პირველად მოგვეცა გამოჩენილმა გერმანელმა ფილოსოფოსმა ლაიბნიცმა.

ლაიბნიცი პოლინიისა და ირბახის ქართულ-იტალიურ ლექსიკონზე დაყრდნობით ფიქრობდა, რომ ქართული ენა გენეტურად ინდოევროპული ენების მონათესაეა. თავის გამოკვლევაში ავტორს გაანალიზებული აქვს 140 ქართული სიტყვა, რომელთა პარალელს იგი ხედავს ბერძნულ, ლათინურ და იტალიურ ენებში. ეს სიტყვებია: მაგალითად, კლიტი, ჰაერი, ორბი, სერობა, ფანარი და შრ. სხვ.

ლაიბნიცის თეორია მიუღებელია, რადგან მის მიერ დამოწმებული ქართული სიტყვები „ქართული“ კი არ არის წარმოსობით (იგივე კლიტი, ჰაერი და სხვ.), არამედ ნასესხებია ბერძნულ-ლათინურიდან. ნასესხები სიტყვების მიხედვით კი ენათა გენეტური ნათესაობა, როგორც ვიცით, არ შე-

იძლება დამტკიცდეს. რამდენი სიტყვაა შემოსული ქართულში, მაგალითად, სპარსულიდან, არაბულიდან, თურქულიდან, სომხურიდან, რუსულიდან, — გამოვა, რომ ქართული ენა წარმოშობით ყველა ამ ენის მონათესავეა.

მეორე მხრით, ლაიბნიცის მიერ გარჩეულ ქართულ სიტყვებს არავითარი სიახლოვე არა აქვს ბერძნულ-ლათინურ-იტალიურ სიტყვებთან. მაგალითად, ქართული სერი და vesper (საღამო) ხელოვნურად თუ დაუკავშირდება ერთმანეთს, თორემ მათი შესატყვისობა არაფრით არ არის გამართლებული.

კაცმა რომ თქვას, ლაიბნიცს ვერც მოვთხოვდით მკაცრ მეცნიერულ საფუძველზე დაემკარებინა თავისი ნსჯელობა ენათა ნათესაობის გამოსარკვევად. ეს იმიტომ, რომ მან შინ ენათმეცნიერება, როგორც გარკვეული სამეცნიერო დისციპლინა, არც იყო გამომუშავებული; მხოლოდ XIX საუკუნეში შემოიღეს ე. წ. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდი, რომელმაც მკვიდრ-ნიადაგზე დააყენა აზროვნება ენის შესახებ. ამ მეთოდის გამომუშავებამდე ენათა ურთიერთშედარებას მეცნიერული საფუძველი არ ჰქონდა.

მიუხედავად ამისა, ფილოსოფოს ლაიბნიცს მიმდევრები XIX საუკუნეშიც განოუჩნდნენ.

გამოჩენილი ფრანგი მეცნიერი მარი ბროსე პარიზში გამოქვეყნებულ თავის წერილებში და ქართული ენის გრამატიკაში (მეორე გამოცემა განხორციელდა 1834 წელს) აღრმავებს ლაიბნიცის თეორიას. ბროსეს დაკვნით, ქართული ენა ენათესავება ინდოევროპულ ენებს, — სანსკრიტს (ძველ ინდურს), ძველ სპარსულს და სხვ. მეცნიერი მსგავსებას ხედავს უმთავრესად გრამატიკულ სტრუქტურაში.

უდიდესი გერმანელი ლინგვისტი, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი და აკადემიკოსი ფრანც ბოპი, რომელიც ითვლება ენათმეცნიერების ფუძემდებლად (მან შემოიღო ე. წ. შედარებითი მეთოდი), უფრო შორს წავიდა და თავი მოუყარა ყველა იმ შესაძლებელ მონაცემს, რომელთა საფუძველზე შეიძლებოდა მიგველო დასკვნა ქართულის ნათესაობისა ინდოევროპულ ენებთან. ბოპმა თავისი შრომის შე-

დეგები ჯერ მოახსენა ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიას (1842 წ. და 1845 წ.), შემდეგ კი ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა („ინდოევროპულ ენათა ოჯახის წევრები კავკასიაში“, 1847 წ., ბერლინი).

ბოპი ამბობს, რომ ქართული და ლაზური (ე. ი. ქანური) საოცარ მსგავსებას ამჟღავნებენ სანსკრიტთან (ძველ ინდურთან. როგორც ცნობილია, ინდური ინდოევროპული ენაა). ეს მსგავსება, მისი აზრით, დასტურდება საბუნების ბრუნებაში, შედარების ხარისხში, ნაცვალსაბუნებში, ზმნებში და სხვ. ბგერითი სისტემის ანალოგიებზე ავტორი არაფერს ამბობს. ბოპი მსჯელობს აგრეთვე სვანურისა და მეგრულის შესახებ.

ამრიგად, ლინგვისტური მეცნიერების მამამთავარ ბოპი აპტიკიცებდა, რომ ე. წ. ქართველური ენები მონათესავეა ინდოევროპული ენებთან.

ბოპის დაუცხრომელა ძიებებს შედეგად დაგროვდა ყველა საბუთი, რაც კი შეიძლება დაიპებნოს ქართულსა და ინდოევროპული ენების გენეტიკური ნათესაობის თაობაზე. მიუხედავად იმისა, რომ ბოპის ნაშრომში გაბნეულია გონება მამახეილური დაკვირვებანი (განსაკუთრებით ფსკულია ქართულ-მეგრულ-ქანურ-სვანურის შედარებითი ანალიზი), მაინც მიზანი მიღწეული არაა: ქართული ენის დაკავშირება ინდოევროპულ ენებთან ხელოვნურია და ნებ-სიერი.

გენიალური ენათმეცნიერის კვლევა-ძიებამ, მიუხედავად მცდარი თვალსაზრისისა, დადებითი შედეგი გამოიღო: საბოლოოდ დამტკიცდა, რომ ყოველგვარი ძიება ამ მიმართულებით უნაყოფოა; შენდგომ ამ საკითხს არავინ დაბრუნებდა.

ფრანც ბოპის თეორიას თავის დროზე გამოეხმაურა აკადემიკოსი ბროსე. მან 1844 წელს გამოაქვეყნა ბოპისადმი ღია წერილი, რომელშიც ავტორი ნაწილობრივ იზიარებს. ბოპის მიერ მოცემულ კონკრეტულ მაგალითებს, ნაწილობრივ კი ამხელს ბოპისეულ მცდარ ენობრივ შედარებებს.

ბოპის თვალსაზრისი საფუძვლიანად გააკრიტიკა პროფესორმა ალ. ცაგარელმა (1872 წ.).

2. ქართული ენისა და თურქულული (ალათაური) ენების
მონათესავეობის თეორია

იყო ცდა, ქართული ენა წარმოშობით დაეკავშირებინათ თურქულ (ალათაურ) ენებთან (ე. ი. თურქულ-თათრულთან).

ეს თეორია წამოაყენა გამოჩენილმა ინგლისელმა მეცნიერმა მაქს მიულერმა.

პროფესორი მიულერი თავის ცნობილ მსოფლიოს ენათა კლასიფიკაციაში ქართულ ენას (აგრეთვე სხვა კავკასიურ ენებს) მიიჩნევს თურქულული ზოდგმის ენათა შორეულ მონათესავე წევრად. დროთა ვითარებაში ქართული ძალიან დაშორებია თურქულული (ალათაური) ენების შტოს, იმდენად უცვლია სახე, რომ ენობრივი მსგავსება ძნელად აღმოსაჩენიაო, ამბობს მიულერი. იგი თავის შრომაში კავკასიურ ტომებს ყოფს ორ ჯგუფად: ერთია — „საკუთრივ კავკასიური ტომები“, რომლებიც უხსოვარი დროიდან ბინადრობენ (ჩრდილოეთ) კავკასიაში, მეორეა — ქართველები, თურქული ზოდგმის ტომები და ისები, რომლებიც კავკასიაში უფრო გვიან დამკვიდრებულან.

ქართული ენის შტოდ მიულერი წარმოგვიდგენს ა) საკუთრივ ქართულს — ქართლს, კახეთსა და იმერეთს მეტყველებს; ბ) სამეგრელოს, ოდიშისა და გურიის მეტყველებს (მეგრელ-ოდიშელ-გურულები ბინადრობენ ძველ კოლხიდაში და მათი ენა ახლო მონათესავეა ლაზურისაო); გ) სვანურს (სვანება ბინადრობენ კავკასიის ალპების სამხრეთ ფერდობებზე და ეს ეთნიკური განშტოება ყველა ნიშნის მიხედვით ქართული წარმოშობისააო; ავტორის აზრით, სვანური განსხვავდება მეგრულ-ლაზურისაგან, მაგრამ სიტყვის ძირებით და გრამატიკული ფორმებით ისინი ერთნაგეთთან მჭიდრო კავშირში იმყოფებიან); დ) ლაზურს, რომელიც ქართული ენის დასავლური განშტოებააო.

მ. მიულერის შრომაში მოცემულია ისტორიული და გეოგრაფიული ცნობები ზემოდასახელებული ტომების შესახებ ავტორი ამბობს, რომ ბერძენი ისტორიკოსები ლაზებს.

შიიჩნევენ კოლხების ჩამომავლებად, ხოლო კოლხებს შიიჩნევა ძველი ეგვიპტელების ჩამომავლებად უსაფუძვლოაო; ქართულ-მეგრულ-ლაზურში ჩვენ ვერ ვპოულობთ საამისო დამამტკიცებელ საბუთებსაო.

ქართულ-თურანული თეორიაც მცდარია და მეცნიერულად დაუსაბუთებელი.

8. ქართული ენის განვითარების თეორია

აბა ერთი და ორი ევროპელი მეცნიერი ფიქრობდა, რომ ქართული ენა (რსევე როგორც სხვა კავკასიური ენები) განმარტობით, განკერძოებულად მდგომი ენაა ისოფლიოს ენათა შორის.

ასე, მაგალითად, ცნობილი გერმანელი მკვლევარი კლაპროტი ამბობს, რომ, თუბეა ქართული ენა ნაწილობრივ ემსგავსება ინდოევროპულ თუ სხვა მოდგმის ენებს, მაინც იგი იზოლირებულია და წარმოადგენს სრულიად განსაკუთრებული მოდგმის ენობრივ სამყაროს. არც სიტყვის ძირებით (ე. ი. ლექსიკით) და არც გრამატიკული სტრუქტურით ეს ენა არ ავლენს წათესაურ კავშირს ჩვენთვის ცნობილ რომელიმე ენობრივ შტოსთანაო.

ამავე აზრს გამოთქვამდნენ ისეთი გამოჩენილი მეცნიერები, როგორც იყენენ შლაიხერი (1850 წ.), პოტი (1856 წ.), ლეფსიუსი (1863 წ.), ფრ. მიულერი (1864 წ.), ბენფეი (1869 წ.) და შპიგელი (1871 წ.). ფრიდრიხ მიულერი, მაგალითად, ამბობდა, რომ კავკასიური ენები, მათ შორის ქართული, იმ დიდი ენათა ოჯახის ნაშთია, რომელიც უხსოვარ დროს ფართოდ იყო გავრცელებული კავკასიაში და კავკასიის სამხრეთით, ვიდრე აქ ინდოევროპული და სემიტური ენები გაჩნდებოდა.

უფრო ვრცლად ამ შეხედულებას ასაბუთებდა ჩვენი თანამემამულე ალ. ცაგარელი, პეტერბურგის უნივერსიტეტის დამსახურებული პროფესორი, გამოჩენილი ქართველოლოგი, რომლის ნაშრომები ფართოდაა ცნობილი როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ.

აღ. ცაგარელი გასული საუკუნის 70-იან წლებში განოთქვანდა აზრს, რომ ქართული ენა არ ენათესავენა არც ერთ ენათა ჯგუფს. რონელიც კი ცნობილია დღესდღეობით მსოფლიოში; იგი არ ავლენს მსგავსებას არც ინდოევროპულ, არც სემიტურ, არც ალათაურ, არც სხვა რომელიმე ენათა ოჯახთან; ქართული, ისევე როგორც ევროპაში ბასკური, უნდა წარმოადგენდეს ნაშთს ოდესღაც არსებული დიდი ენათა ჯგუფისას, რომელიც გავრცელებული იყო კავკასიაში აქ სემიტური, ინდოევროპული და ალათაური ტომების მოსვლამდის.

ცაგარელი საცხებით მართებულად აღნიშნავდა, რომ, თუ დღესდღეობით ევროპელმა ენათმეცნიერებმა ვერ დაადგინეს ქართული ენის ნათესაობა და ვერ მიუჩინეს მას ადგილი მსოფლიოს ენათა შორის, ამის მიზეზი ის კი არ არის, რომ ქართული ენის გრამატიკა „დაბურდულია“ და უაღრესად ძნელი და ამოუცნობი, ან კიდევ არ მოიპოვებოდეს ძველი წერილობითი წყაროები ამ ენაზე. საკითხის გაურკვეველობა იმით აიხსნება, რომ საკვლევი ენა (ე. ი. ქართული) არ არის სათანადოდ სიღრმით შესწავლილი და ამოცნობილი. როცა სათანადოდ გავრკვევით ქართულ-მეგრულ-ჭანურ-სვანურის გრამატიკულ აღნაგობაში, მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება მკვიდრი ნიადაგზე დადგეს ქართული ენის ნათესაობის პრობლემა.

ამრიგად, პროფესორი ცაგარელი უნდა მიეკუთვნოს იმ მეცნიერებს, რომლებიც ქართულს თვლიდნენ განკერძოებულად მღვრთ ენად თანამედროვე ენათა შორის.

4. ქართულისა და სამიტური ენების მონათესავეობის თეორია

ქართული სემიტურ ენებს დაუკავშირან იკო მარმა.

1888 წელს გაზ. „ივერიაში“ დაიბეჭდა წერილი სათაურით: „ბუნება და თვისება ქართულის ენისა“. წერილს ხელს აწერდა ნ. მარი, რომელიც მაშინ პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო.

რამ გამოიწვია ამ წერილის გამოქვეყნება?

„ივერიის“ № 62-ში გამოქვეყნდა კორესპონდენცია ქ. ვენა-

ში 1886 წელს ორიენტალისტების ყრილობის შედეგების შესახებ. ამ ცნობაში ნათქვამია, რომ მეცნიერები დღემდის ვერ შეთანხმებულან ქართული ენის წარმოშობის საკითხში. ბიპი ქართულს ინდოევროპულ ენებს უკავშირებდა, მაქს მიულერი და ფრიდრიხ მიულერი — სემიტურ ენებს; ცაგარელი ქართულ ენას დამოუკიდებელი ჯგუფის წარმომადგენლად მიიჩნევსო. ნ. მარი თავის წერილში ასწორებს ამ ცნობაში დაშვებულ ზოგიერთ ფაქტობრივ შეცდომას. შემდეგ იგი დასძენს, რომ სამი წელიწადია უნივერსიტეტში არაბულ ენას ვსწავლობ და იმ აზრად მივედი, რომ ქართული ენა სიტყვათა ძირებითა და გრამატიკული აღნაგობით არაბულს (ე. ი. სემიტურ ენებს) ენათესავებაო. მარი ვარაუდობს, რომ ქართულ-მეგრულ-ქანურ-სვანური ერთი წინარე ენის, საზოგადო ქართულის, განშტოებებია, ხოლო ეს წინარე ქართული უხსოვარ დროს ისეთივე სემიტური მოდგმის ენა იყო, როგორც არიან დღევანდელი სემიტური ენები ერთმანეთს მიმართო.

ოცი წლის შემდეგ ნ. მარი პეტერბურგში აქვეყნებს თავის ცნობილ წიგნს — ძველი ქართული ენის ძირითად ტაბულებს, რომელსაც ურთავს გამოკვლევას ქართულ-სემიტურის ნათესაობის შესახებ. აქ ავტორს მოჰყავს თავისი აზრის დამადასტურებელი მაგალითები.

მიუხედავად იმისა, რომ მარი თავგამოდებით იცავდა თავის თეორიას, ქართული ენის დაკავშირება სემიტურ ენებთან ხელოვნური და გაუმართლებელი აღმოჩნდა. თვითონ ნ. მარმა უარყო შემდგომ თავისი შეხედულება და ეს თეორია „განვლილ ეტაპად მიიჩნია“.

6. ქართული ენისა და ბასკური ენის მონათესავეობის თეორია

როგორც ცნობილია, ძველ საქართველოს (საკუთრივ — აღმოსავლეთ საქართველოს) იბერია ეწოდებოდა: ამასთანავე, არსებობდა „დასავლეთის იბერია“. იბერიელები ცხოვრობდნენ იმ ტერიტორიაზე, რომელიც შემდეგ ესპანელებმა დაიკავეს.

ის ძველი. დასავლეთის იბერიელები გადაშენდნენ და მათი მე-
შვიდრეებია დღევანდელი ბასკები.

რა წარმოშობისაა ტერმინი იბერია ანუ ივერია?

ამ საგანზე მეცნიერები ვერ შეთანხმებულან და სხვადასხვა
შეხედულებას გამოთქვამენ.

სახელოვანი ქართველი ისტორიკოსი ვახუშტი ბატო-
ნიშვილი შენიშნავდა: „...სახელი ივერია ენითავე ქარ-
თულითა მიეცა, რამეთუ იი არს შორიყრილი, რომელი არს სა-
სიხარულო სჰა ზახილია; ხოლო ვერ იე, რამეთუ ი მეფემან
მოკლა არშაკ, მეფე ქართლისა, გოლიათობითა თვისითა, მაშინ
აღუტევა ხმა სპათა მიმართ თვისთა: „იი, ვერიე“, და გახდა
ჩმა-ენე იტყოდინან. ყოველნი, სიმხნისა მისათვის, ამის გამო
იწოდა ივერია“.

აკადემიკოს ბროსეს მიერ მოწოდებული ეტიმოლოგიით,
ივერია წარმომდგარია სომხური სიტყვისაგან ვერ, რაც ნიშ-
ნავს ზე, ზემოთ (შდრ. ვირქ) და ქართველები ხომ გეოგრაფიუ-
ლად „ზემოურები“ არიან ანუ ცხოვრობენ სომხეთის ჩრდი-
ლოეთითო, დაასკვნინდა მეცნიერი.

ბროსე ჯანაშვილის აზრით, იბერია ქართული წარმო-
შობის ტერმინია და მომდინარეობს სიტყვისაგან ბირება (შეა-
ღარე: გადაბირება). აქედან: იბერია ანუ ივერია ნიშნავს „მო-
კავშირე რესპუბლიკას“. იგივე ჯანაშვილი სხვა ნაშრომში ამ
ტერმინს საგვარეულო სახელისაგან — ბირიან წარმომდგარად
რაცხდა. ზოგიერთმა მკვლევარმა იბერია ებრაულ სიტყვას
ივრეიონს დაუკავშირა და სხვ.

ნიკო მარმა ამ სახელწოდებიდან დასავლეთ საქართვე-
ლოს ტომობრივი სახელები გამოიყვანა (იმერეთი, გურია, სა-
მეგრელო). ს. კაკაბაძე იბერიას მდინარე შიბერის სახელ-
წოდებას უკავშირებს.

ასლა ვნახოთ, რა ახსნა ეძებნება დასავლეთის (ესპანეთის)
იბერიის სახელწოდებას. ევროპელი მკვლევარები ფიქრობდ-
ნენ, რომ იბერია მდინარე ებროს სახელწოდებიდან მომდინარე-
ობს, რომ ეს ტომობრივი ტერმინი წარმოიქმნა ებრაული
ძირიდან შაბარ, რაც ნიშნავს გავლას, გადასვლას და სხვ.

მაგრამ ჩვენთვის საინტერესოა მეორე საკითხი: ერთი და

იმავე სახელწოდებით არის მონათლული ტერიტორიულად საკმაოდ დაშორებული ორი ეთნიკური ერთეული—ჩვენი იბერია და დასავლეთ ევროპის იბერია:

ოცი საუკუნეა კაცობრიობის ისტორიაში ტრიალებს აზრი, რომ ესპანეთის პირვანდელი ძირითადი მოსახლეობა ქართველებს ენათესაება.

ჯერ კიდევ ძველ დროში დაიბადა კითხვა: რა ურთიერთობა უნდა არსებობდეს ამ ორ იბერიას შორის?

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ეს ტერმინოლოგიური ერთგვარობა შემთხვევითი იყოსო, სჯიან პირველი საუკუნეების ბერძენი, რომაელი, სომეხი და ქართველი ავტორები, და აქ ჩანს შეხედულებათა სხვადასხვაობა. ამაზე გარკვევით ლაპარაკობს II საუკუნის (ჩვენი წელთაღრიცხვით) ბერძენი მწერალი აპიანე. ერთი მიმდინარეობა გულისხმობდა, რომ დასავლეთ ევროპის ებრაელები გადასახლდნენ საქართველოდან, ე. ი. აზიის იბერიიდან. ამ აზრს პირველად დაადგა გრამატიკოსი ვარონი (I საუკ.). V—VI საუკ. რომაელი მწერალი და გრამატიკოსი პრისციანი თავის თხზულებაში—„გრამატიკის სახელმძღვანელო“ ვარაუდობს, რომ დასავლეთ ევროპელი იბერიელები კავკასიიდან მომდინარეობენ. ამავე მიზართულებას ეკუთვნის VII საუკუნის ბიზანტიელი მწერალი მაქსიმე აღმსარებელი.

მეორე ბანაკი ძველი ავტორებისა ირწმუნება, რომ, პირიქით, საქართველოს იბერიელები წარმოშდგარი არიან დასავლეთის იბერიელთაგან, ოღონდ მიგრაციის (ხალხთა გადასახლების) მოტივაცია სხვადასხვაგვარია. ძველი მწერლებს ერთი ჯგუფი იბერიელთა ესპანეთის საზღვრებიდან კავკასიაში გადმოსახლებას ხსნის დიდი მიწისძვრით დასავლეთში. ამ მიმდინარეობას ეეცნობით სტრაბონის თხზულებაში. ავტორთა მთელი რიგი მიგრაციის მიზეზს მიაწერს ბაბილონის მეფის ნაბუქოდონოსარის დაპყრობითს პოლიტიკას.

მესამენი ვერ იძლევიან გადასახლების ფაქტის გარკვეულ დასაბუთებას.

დიონის პერიგეტი, ევსტაფი და სოკრატ სქოლასტიკოსი ვარაუდობენ, რომ იბერიელების თავდაპირველი სამშობლო დასავლეთია.

პირველი მათგანი (I — II საუკ. ძველი წელთაღრიცხვით) თავის გალექსილ თხზულებაში „დედამიწის აღწერა“ სწორედ ასეთ აზრს გამოთქვამს. ე ვ ს ტ ა ფ ი (XII საუკ.) ავითარებს პ ე რ ი ე გ ე ტ ი ს კონცეფციას და კატეგორიულად ლაპარაკობს, რომ „აღმოსავლეთის იბერია კოლონიაა დასავლელი იბერიელებისა“.

ბოლოს, მოიპოვებიან ისეთი ძველი ავტორები, რომლებიც ვერავითარ ნათესაობას ვერ ხედავენ დასავლელ და აღმოსავლელ იბერიელთა შორის. ამ მხრივ საგულისხმოა ს ტ რ ა ბ ო ნ ი ს მოსაზრება. ეს გამოჩენილი ბერძენი გეოგრაფოსი გადმოგვცემს, რომ იმ ადგილებში, სადაც ქართველები ცხოვრობენ, ჩანჩქერებს ოქრო მოჰყვება; ბარბაროსები ჩამოზიდულ ოქროს აგროვებენ გობებიტა და ბანჯგელიანი ტყავებით (აქედან მომდინარეობს მითი ოქროს ვერძის შესახებ). ხოლო, რაკი დასავლეთის იბერიაშიც მოიპოვება ოქროს ქვიშნარი, სახელწოდებათა იდენტობის სათავეც ეს არისო.

საინტერესოა ვიკითხოთ: იცოდნენ თუ არა ძველ საქართველოში ქართველთა და ესპანეთის იბერიელთა მონათესავეობის შესახებ?

როგორც ჩანს, სცოდნიათ.

ჭერ კიდევ ი ო ვ ა ნ ე მ თ ა წ მ ი დ ე ლ ს გადაუწყვეტია წასულიყო „სპანიალ“ და მოენახულებინა თვისტომნი. აი რა არის ნათქვამი გ ი ო რ გ ი მ თ ა წ მ ი დ ლ ი ს თხზულებაში, რომელსაც ეწოდება „ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი“.

„განიზრახა ნეტარმან მამამან ჩუენმან იოანე, რაათა აღილოს ძე თვისი და რავდენნიმე მოწაფენი და ივლტოდეს სპანიალ... რამეთუ ასპიოდა, ვითარმედ ქართველნი არა-მცირედნი ნათესავნი და ერნი მკვდრ არიან მუნ. და ამის პირისათვის წარვიდა ვიდრე ავიდოსამდე, რაათა მიერ პოვოს ნავი, კერძოთა სპანიისათა მიმავალი, და წარვიდნენ მუნ...“

XVIII საუკუნის ცნობილი ქართველი მოღვაწისა და მწერლის ტ ი მ ო თ ე გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი ს სამოგზაურო ჟანრის თხზულებაშიც („მიმოსლვა“) ლაპარაკია ქართველთა და ესპანეთის იბერიელთა ნათესაობის თაობაზე.

ტ ი მ ო თ ე გ ა ბ ა შ ვ ი ლ მ ა მოიარა ბევრი ქვეყანა. მას

საშუალება ჰქონდა გასცნობოდა იმდროინდელ განათლებულ ადაშიანებს. როგორც გამორკვეულია, იგი ესაუბრებოდა კონსტანტინეპოლისა და იერუსალიმის პატრიარქებს, მთავარეპისკოპოსებსა და ეპისკოპოსებს, ფილოსოფოსებსა და მწიგნობრებს. მას ყველგან პატივითა და ყურადღებით იღებდნენ. ერთი აკადემიის რექტორ ე ვ გ ე ნ ი ბ უ ლ გ ა რ ი ს ი ს წინაშე ტიმოთემ წამოპრა საკითხი ქართველთა და ესპანეთის მკვიდრთა ნათესაობის თაობაზე. რექტორს პასუხი გაუცია. თავის სამოგზაურო თსზულებაში ტიმოთე გაბამეილი ამბობს:

„აღმომეკითხა წერილთა შინა ჩვენთა, ვითარმედ სპანთა ენასა ზედა ვთარგმნეო, ქართულთათვის იტყოდა. ამისთვის ვკითხვედი რა ევგენიოს, იგი მეტყოდა, ვითარმედ არის წერილთა შინა მდებარედ, ვითარმედ ქართველნი მოსრულან შპანიად და. დამკვიდრებულან, და მეფეთა შპანიისასა ქართველი ეწოდა. და კვალად შპანიელნი წარსულან საქართველოთა შინა და მუნ დამკვიდრებულან; ამისთვის ქართველთა და შპანიელთა ნათესაობისათვის ურთიერთს სახელი ეწოდების და მისთვის მთარგმნელთა სახელი უნაცვლებია“.

ტ ი მ ო თ ე დასძენს:

„ეს რა მესმა, მომეხსენა მე, რამეთუ მსმენოდა, ვითარმედ ქართველნი აზნაურნი საფრანგეთიდან არიანო მოსრული, რომელი დაადგინაო მცველად ალექსანდრე მაკედონელმან ქართლს. ესრეთ გამეგონა მე ქართლს“.

ეს ბოლო სიტყვები ტ ი მ ო თ ე ს, როგორც ჩანს, მეხსიერებით აღუდგენია. ცნობა კი „ქართლის ცხოვრებიდან“ მომდინარეობს:

„დაიპყრა ალექსანდრე [ქართლი], მოსრნა ყოველნი იგი ნათესავნი აღრეულნი ქართლს მყოფნი..., — ნათქვამია ქართლის ცხოვრებაში, — და დაუტევა მათ ზედა პატრიარქად სახელით აზონ, ძე იარდოსისი, ნათესავი მისი, ქვეყნით პრომი, რომელსა ჰქუიან ფროტათოს. ესე ფროტათოსელნი იყუნეს კაცი ძლიერნი და ეკირთებოდეს ქუეყანასა პრომისასა, და მოიყუანნა ქართლად, მისცნა აზნოს პატრიარქა და დაუტევა აზონ ქართლის ერისთავად, მის თანა სპანი. იგი მპყრობლად ქართლისა“.

ყოველივე ზემოთქმულიდან ჩანს, რომ ძველ საქართველოშიც ტრიალებდა აზრი ქართველთა და ესპანეთის იბერიელთა ნათესაობის თაობაზე.

შედარებით გვიანდელ ავტორთაგან, რომლებიც ეხებოდნენ საქართველოსა და ესპანეთის იბერიის ურთიერთდამოკიდებულებას, უნდა დავასახელოთ შტრიტერი და შარდენი.

შტრიტერი თავისი შრომის იმ ნაწილში, სადაც ლაპარაკია ზემო იბერიის მეზობლად ბინადარ ალანებზე, კატეგორიული და სრული ექვემდებარების კილოთი აცხადებს. რომ ესენიც იბერიელები არიანო. ხოლო რა მანქანებით მოხედნენ ისინი ამ მხარეში, ე. ი. დასავლეთ ევროპის იბერიელთაგან მომდინარეობენ თუ სხვა მიდამოებიდან არიან გადმოსულნი, ამ საგანზე ვერაფერს ვიტყვიო, დასძენს ავტორი.

სახელგანთქმული მოგზაური ე. შარდენი (XVII საუკ.) თავის ნარკვევში „მოგზაურობა სპარსეთში“ საგულახმოდ ამბავს მოგვითხრობს. საქართველოში ყოფნის დროს იგი მიიწვიეს ნადიმზე შეფესთან. ამ უკანასკნელმა მოიკითხა ესპანეთის მეფე და შესვა ძვირფასი ქვებით მოოქვილი სასმისით მისი სადღეგრძელო. როდესაც ქართველი მეფე შეესო იბერიელთა ნათესაობას, შარდენს მოაგონდა, რომ, მართლაც, მრავალი ავტორი აღნიშნავს ესპანელთა წარმოშობას ქართველთაგან და დაინტერესებულმა, თუ როგორ ესმის მეფეს ეს ნათესაობა, ასეთი პასუხი მიიღო: კლიმენტი მერკემ (რომის პაპმა) თეიმურაზისადმი მიწერილ წერილში ქართველი მეფე ფილიპე მეორის (ესპანეთის მეფის) ნათესავად მოიხსენია, ხოლო ქართველები და ესპანელები ძმებად დასახა. ამის შემდეგ თეიმურაზი და მისი მემკვიდრეები ამყობდნენ და კვლავაც იამაყებენ ამ ნათესაობითო.

ასეთია ზოგადი შეხედულებანი საქართველოს იბერიისა და დასავლეთ ევროპის იბერიის დამოკიდებულების თაობაზე.

როგორც ვთქვი, ის ძველი დასავლელი იბერიელები ისტორიული პროცესების შედეგად გადაშენდნენ (მათი ჩამოშენებია ბასკები).

რა აგებულებისა იყო მაშინდელი დასავლური იბერიული ენა, არ ვიცი. ჩვენამდის მოღწეული იბერიული ძეგლები მე-

ტად მცირერიცხოვანაა. ჩვენ ხელთაა, ერთი მხრით, მედაღები და წარწერები, ხოლო, მეორე მხრით, საკუთარი საბეჭდები და ტოპონიმიკური ტერმინები, შენახული ბერძენ-რომაელ ავტორთა თხზულებებში. ამ წერილობით ძეგლებიდან ჩანს, რომ იბერიელთა აღფაბეტური სისტემის ფინიკიური ბუნება თანამედროვეობას შეუძლია ამოიცნოს იმ ენობრივი სისტემის საფუძველზე, რომლის მატარებლებიც ძველ იბერიელთა ტერიტორიაზე ბინადრობენ ამჟამად და არასემიტური მოდგმის ხალხის სამკვიდრებელია არა მარტო ესპანეთი, არამედ საფრანგეთიც. ამ ხალხის მცირე ნაწილი არგენტინაშიც დასახლებულა. ისტორიულად მათი ძირითადი ტერიტორია ესპანეთია. საფრანგეთის ემიგრანტები ესპანეთიდან არიან გადასახლებული, ოღონდ უფრო ძველად, ვიდრე ამერიკაში. ეს თანამედროვე იბერიელები, მაშასადამე, ბასკებია.

როგორი აღნაგობისაა ბასკური ენა?

ბასკური ენა არა ჰგავს ადგილობრივ ენებს, იგი „რაღაც საკვირველი და გამოუცნობი ფენომენია“, ხალხის წარმოდგენით. ეს ენობრივი განკერძოება ათასნაირი მითებისა და ზღაპრების წყაროდ გადაიქცა მთელ ესპანეთში. ასე, მაგალითად, იეზუიტი დარამენტი თავის სენსაციურ წიგნში, რომლის სათაურია „ძლეული შეუძლებლობა“, გვამცნობს, რომ ბასკური ენიდან წარმოიშვნენ მსოფლიოს ენებიო. ავტორი „გვარწმუნებს“, რომ ბასკური ანბანის ყოველი ასო მისტიკურ საიდუმლოებას შეიცავს. ხოლო აბატი დარიჯული ბასკურის მარადიულ სრულყოფილობაზე მსჯელობს. ჩრდილოეთ ესპანეთში ასეთი აზრია გავრცელებული, რომ „თვით ეშმაკი ცხოვრობდა ბასკეთში შვიდ წელიწადს და ვერც ერთი სიტყვა ბასკური ვერ შეისწავლაო“. უაღრესად დამახასიათებელია ბასკური ენის განმარტება ერთ ძველ ესპანურ ლექსიკონში: „ბასკური — ის, რაც იმდენად აღრეულია და ბუნდოვანია, რომ გაგება შეუძლებელია“. არც მეტი, არც ნაკლები!

ბასკური მოქცეულია ინდოევროპული მოდგმის რომანული ენების გარემოცვაში. მართალია, მასში მრავლად გვხვდება რომანული ელემენტები (ლათინურ-ფრანგულ-კელტურ-ესპანური...), მაგრამ ეს ენობრივი ფენა არ არის ორგანული ბასკუ-

რი ენობრივი სამყაროსათვის, იგი შემოტანილია კულტურულ-ისტორიული ზეგავლენის შედეგად. ბასკურის აგებულება სრულიად თავისებურია, იგი ტიპოლოგიურად სხვა ლინგვისტური მოდემისაა, არაინდოევროპული ოჯახისა. ასეთი აზრი შემუშავდა მეცნიერთა შორის, როდესაც ისინი რომანული ენების კვლევის პროცესში პირისპირ წაადგნენ ბასკურის პროფილის გარკვევის აუცილებლობას.

გენეტიკური ძიება ბასკური ენისა ძალიან შორს მიდის. არ არის მსოფლიოში ენობრივი ტიპი, რომელთანაც ეს ენა არ დაეკავშირებინოთ. ასე გასინჯეთ, ჩინეთსა და ამერიკასაც გადასწვდნენ და იქ ეძიებდნენ ევროპაში ობლად შთენილი ეთნიკური ერთეულის თვისტომთ. მკვლევართა დიდი ნაწილი იმ დასკვნამდის მივიდა, რომ ბასკური ენა სრულიად განსაკუთრებული რასის ტიპობრივი წარმომადგენელია და დღესდღეობით იზოლირებულია და უნათესავო, როგორც გადმონაშთი ძველსაუკუნეთა ეთნოლოგიური ჯგუფებისა. ფიქრობენ, რომ ბასკები დასავლეთ ევროპის უძველესი ცივილიზაციის წარმომადგენლები არიან და, მამასადამე, მათი დამსახურება საკაცობრიო ცივილიზაციის ისტორიაში უდავოა. ევროპელთა შესვების შედეგად ეს უძველესი კულტურა აღიგავა და გაჩანაგდა, ხოლო „ევროპული ცივილიზაცია“ ამ ნგრევისა და გაპარტახების შემდგომს პერიოდში ჩამოიქნა, როგორც სხვა ყალიბისა და სხვა შინაარსის კულტურა. ზოგი მეცნიერი, აღზავებული კულტურის ისტორიაში „არა-ული რასის“ პრიორიტეტობით და ინდოევროპული ქედმაღლობით. არა თვლის ბასკებს ასეთი პრეტენციოზული კულტურის წარმომადგენლებად და ცდილობს დაგვაჩეროს, რომ ბასკთა ტომის თანამედროვე კულტურა ლათინური ცივილიზაციის ბრწყინვალე ტრადიციების გავლენის შედეგია.

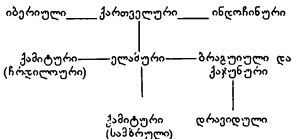
კარგა ხანია მეცნიერებაში წამოყენებულია ბასკურისა და ქართულის ნათესაობის თეორია.

ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასაწყისში ევროპელი მეცნიერი ჰერვარსი ფიქრობდა, რომ ბასკები, რომლებიც გადასახლებული არიან საქართველოდან, ენობრივად ენათესავენ-

ბიან ქართველებს. გამოჩენილი ორიენტალისტი პენრიხ კლაპროტი, რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ადიუნქტი და შემდეგ პარიზის უნივერსიტეტის პროფესორი, თავის ცნობილ „მოგზაურობაში“, სადაც სხვათაშორის, მოცემულია ქართველი ერის ისტორია უძველესი დროიდან რუსეთთან შეერთებამდის, იძლევა ბასკურ-ქართულ ლექსიკურ შესატყვისობებს. ანალოგიური ხასიათისაა ანტ. აბაღის დაკვირვებები, მოცემული „ბასკური გრამატიკის შესავალში“. ესპანელი ფილოლოგი და ისტორიკოსი ფიტა ზმნის ფორმათა და თვლის სისტემის ანალიზის საფუძველზე აყენებს საკითხს ბასკურ-ქართულის გენეტიკური ურთიერთობის შესახებ. ცნობილი გერმანელი მეცნიერი ფ. კომელი გამოთქვამს აზრს ე. წ. მიდიური ენის (აწინდელი ტერმინოლოგიით — ახალელამური) ქართველურ ენებთან ნათესაობის თაობაზე. ამის შემდეგ კომელიმა თავისი ჰიპოთეზა უფრო გააღრმავა. მისი თეორიით, არსებობდა არაინდოევროპული და არასემიტური წარმოშობის ხალხთა და ენათა დიდი ჯგუფი წინა აზიაში და ხმელთაშუა ზღვაზე. ამ ენებს მან „ალაროდული ჯგუფი“ უწოდა. მასში შედიან: ელამიტური, მიტანიური, წინაევროპული, სომხური, ხეთური, ლაქიური, ეტრუსკული. იბერიული, ლიბიური და სხვ. წამოყენებულ იქნა ელამიტურ-ქართულის ურთიერთობის ახალი საბუთები.

გენიალური ენათმეცნიერა პუგო შუხარდტი რომანული ენების კვლევის პროცესში დაინტერესდა ბასკოლოგიური პრობლემით და ამ მიზნით მან სპეციალურად შეისწავლა ქართული ენა. მალე იგი გახდა ქართული ენის დიდი სპეციალისტი. მის ნაშრომებს დღესაც არ დაუკარგავთ მნიშვნელობა. 1895 წელს შუხარდტიმა გამოაქვეყნა შრომა ქართული ენის შესახებ, სადაც აღნიშნავს, რომ ქართულ ენას „შინაგანი ნათესაობა“ აქვს ბასკურთან. ამ თეზისის განვრცობა და დეტალიზაცია თავს იღვა აგრეთვე დადმა იტალიელმა ენათმეცნიერმა ალფრედო ტრომბეტიმ. შრომაში „წერილები პროფესორ პუგო შუხარდტისადმი“ (1902 წ.) ტრომბეტი ქართველურ ენებს ერთ სიბრტყეზე ათავსებს სემიტურ-ჰამიტურ და ბასკურ ენებთან. სახელოვანი მეცნიერი თავის თეო-

რიას აღრმავებს რამდენიმე სპეციალურ ნაშრომში და იმუშა-
 ეებს გარკვეული წრის ენების გენეალოგიურ სქემას. აი ეს
 სქემა:

ბასკურ-ქართულის პარალელებზე მსჯელობდა აგრეთვე
 პ. ვინკლერი — მორფოლოგიური მოვლენების შედარების
 კვალობაზე.

ბასკურ-ქართულის ნათესაობის თეორიის დამცველი იყო
 ნიკო მარი.

მარი რამდენჯერმე გაემგზავრა ბასკეთში. როდესაც იქ
 პირველად ჩავედიო, აზობს იგი, ყოველივე მაგონებდა საქარ-
 თველსა, კერძოდ გურიასო. საქმლის კეთება ჩვენებურად იცი-
 ან; მიხვრა-მოხვრა ქართლურისებურია. სიმღერებიც ნაცნობ
 მოტივებს შეიცავენო. არქიტექტურა-ნაგებობანი ისეთივეა,
 როგორც შემხვედრია მოწამეთაში ან შემოქმედშიო, დასძენს
 მარი.

ნ. მარს მოჰყავს ბასკი პოეტის აჩობიას ლექსიდან ერ-
 თი სტროფი:

„ესტოს ესტიეკო,
 ესკოს არგიეკო,
 ესკვარა გურეა,
 ესკვარა შაიტეა“.

რაც ქართულად ასე იქნება:

„თაფლზე უტყბესო,
 თაფლის სანთელზე უბრწყინვალესო,
 ჩვენო ესკვარა,
 საყვარელო ესკვარა“.

1 „ესკვარა“ სინონიმია ტერმინისა „ბასკეთი“.

სამშობლო მხარის ამ მშვენიერი ხოტბის მოტივი ნ. მარს უნებლიეთ აგონებს 1905 წლის რევოლუციის დროინდელ ხალხურ სიმღერას: „საქართველო ჩვენია, ჩვენია“.

ნ. მარს თეორიის მიხედვით, ბასკური ქართველური (საერთოდ — იაფეტური) მოდგმის ენაა; მსგავსება თავს იჩენს უმთავრესად ლექსიკაში და სემანტიკის სფეროში; ამ მხრივ უპირველეს ყოვლისა უნდა დავესახელოთ ქვის კულტის სიტყვები, ლითონის აღმნიშვნელი და მიწათმოქმედების ტერმინები. საკულტო ცნებები და სხვ. ვაჭრობის ტერმინებში ბასკური შორდება ქართველურ ენებს; — ეს განშორება უნდა მომხდარიყო იმ სტადიაზე, როდესაც იაფეტელნი ჯერ კიდევ არ იცნობდნენ ღვინოს; ქართული სიტყვა „ღვინო“ გადასულია მთელი ევროპისა და წინააზიის ენებში; ბასკები წარმოადგენენ იმ იაფეტელთა ოჯახის ნაშთს, რომელთაც შექმნეს კაცობრიობის პირვანდელი ცივილიზაცია; იბერიელების (ბასკების წინაპრების) მიგრაცია დასავლეთით ორი გზითაა ნაგარაუდები: ერთი — ზღვაზე სამხრეთით, მცირე აზიისა და ხველთაშუა ზღვის კუნძულების მიმართულებით, მეორე — ჩრდილოეთით მატერიკზე. შვეი ზღვის ჩრდილო სანაპიროებზე და ევროპის სამხრეთით: ბასკები კავკასიას გამოეთხოვნენ პონტოს აღმოსავლეთ სანაპიროების გზით და საბოლოოდ მოემწყვდნენ პირენეის ნახევარკუნძულზე ერთ-ერთი ადრე გადასახლებული იაფეტური ტომის მეზობლად; დასავლეთში კვლავ მოხდა შინაგანი ეთნოლოგიური შეჯვარედინება და ისტორიულ ვითარებაში იბერიელთა სუბსტრატს „ისრუტავს“ ევროპა. ხოლო ბასკები რჩებიან კაცობრიობას, როგორც გადაშენებული იბერიელების შემკვიდრენი. ასეთია ნ. მარსის კიპოთეზა.

ბასკური ენის დაკავშირებას ჩვენს ენებთან დადებითად ეკიდება აგრეთვე არნ. ჩიქობავა.

«. ქართული ენისა და წინა აზიისა და შუამდინარეთის
ძველი ენების მონათესავეობის თეორია

მეცნიერებაში საკმაო საბუთიანობით ისმება საკითხი ქართველურ-კავკასიური ენების ნათესაობისა წინა აზიისა და შუამდინარეთის ძველ (გადაშენებულ) ენებთან. ეს ენებია: შუ-

მერული, ხეთური ენები, ჰურიტული, ურარტული, ელამური (ანუ სუზური).

ამ ენების მატარებელმა ხალხებმა უძველეს დროს შექმნეს დიდი ცივილიზაცია.

1905 — 1907 წლები დიდი მნიშვნელობის თარიღია აღმოსავლეთის უძველესი ისტორიის შესწავლის დარგში: ერთმა სახელგანთქმულმა მეცნიერმა — ვინკლერმა — თურქეთის დედაქალაქიდან (ანკარა) 150 კილომეტრის მანძილზე აღმოაჩინა ხეთების სატახტო ქალაქი — ბოლაჯქოი. აღმოჩენილ ფასდაუდებელ ისტორიულ საგანძურში განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს წიგნთსაცავი და არქივი, რომელიც შეიცავს რაღაც გაურკვეველი ენის ლურსმულ წარწერებიან თიხის ფირფიტებს.

ხეთები ისტორიაში ცნობილ იყვნენ უძველესი წყაროებიდან. მაგალითად, ეს ხალხი მოხსენებულია ბიბლიაში, ასირიელ მეფეთა ანალებში, ტიგლათ-პილასარ პირველის წარწერებში, ბაბილონის ქრონიკაში, ეგვიპტურ ძეგლებში და სხვაგან. ჯერ კიდევ ბერძენმა ისტორიკოსმა ჰეროდოტემ აღწერა ერთადიდი ბარელიეფი, რომელიც ხეთური ხუროთმოძღვრების თვალსაჩინო ნიმუშად ითვლება.

ხეთური ძეგლების შესწავლას ხელი მიჰყვეს ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 30-იანი წლებიდან. ინგლისელი ჰამილტონი და ფრანგი ტექსიე პირველი ავტორები არიან, რომელთაც გამოაქვეყნეს ხეთური სიძველეების ძვირფასი დოკუმენტები. 70-იან წლებში აღმოჩნდა პირველი წერილობითი ძეგლები (წარწერები), მრავალი ხეთური დოკუმენტი შეეძინა მეცნიერებს 1882 და 1888 წლების არქეოლოგიური გათხრების დროს.

მაგრამ ეს ფრაგმენტული ძიებანი არ იძლეოდნენ სათანადო საფუძველს ხეთოლოგიური დისციპლინის გამომუშავებისათვის. ბოლაჯქოის აღმოჩენის დიდი ისტორიული მნიშვნელობა სწორედ იმაშია, რომ ამჟამად დაედო ახალ ისტორიულ-ფილოლოგიურ ფასდასაზღვრებას — ხეთოლოგიას, რომელიც მოწოდებულია აღადგინოს ძველი აღმოსავლეთის

ისტორიული სურათი და, საზოგადოდ, მისწვდეს კაცობრიობის პირვანდელი ცივილიზაციის სათავეებს. ბოლახქოის არქივში დაცული მასალის მიხედვით გამოირკვა, რომ შემერული და ასირიულ-ბაბილონური ენების გარდა არსებულან შემდეგი ენები: ხეთური, ლუვიური, ხარიული ანუ ხურიული, ე. წ. პროტოხეთური. მანამდის კი მცირე აზიაში ცნობილი იყვნენ შემდეგი ენები: ხალდური ანუ ურარტული, ლიკიური, ლიდიური და სხვ.

ამათში ყველაზე ცხოველი ინტერესი გამოიწვია ხეთურმა, რადგანაც მისი მატარებელი ხალხი ცენტრალურ როლს ასრულებდა ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში, მეტოქეობას უწევდა სირიას, პალესტინას, ეგვიპტეს და მეორე ათასეულას ნახევარში (ჩვენ წელთაღრიცხვამდის) ბატონობდა მთელ მცირე აზიაში. მან შეიმუშავა მეტად მდიდარი თავისთავადი მატერიალური და სულიერი კულტურა. ხეთური ცივილიზაციის ტრადიციებს უხვად დაესესხა შემდგომს ეპოქებში აღმოცენებული კულტურა საბერძნეთისა და რომისა.

რომ ვინკლერის ახალი აღმოჩენა დიდ საუნჯეს წარმოადგენდა კაცობრიობისათვის და ფასდაუღებელი ძეგლები გასაღები იქნება მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიის რკვევაში, ეს იმთავითვე ცხადი შეიქნა ასე გრანდიოზულად წარმოდგინეს ხეთური სიძველეების მნიშვნელობა ორიენტალისტებმა. ამიტომ, ბუნებრივია, ძველი აღმოსავლეთის ახალ მასალას ხარბად დაეწაფნენ ევროპისა და ამერიკის მეცნიერები.

ვინკლერის არქეოლოგიურმა აღმოჩენამ, უპირველეს ყოვლისა, გაარკვია ხეთების სატახტო ქალაქის პრობლემა. ასირიული წყაროებისა და ბიბლიის მიხედვით ვარაუდობდნენ, რომ ხეთები გამოვიდნენ ჩრდილოეთ სირიიდან. 1887 წელს აღმოჩენილი არქივის ცნობებით, ხეთების ცენტრალურ პუნქტად გამოცხადდა არა ჩრდილოეთ სირია, არამედ მცირე აზია, სწორედ ეს ვარაუდი დადასტურდა ახალი მასალების ნიდაგზე, მართლაც, ხეთების მთავარი ნაწილი მოქცეული ყოფილა მცირე აზიის შუა არეში, მდინარე პალისის ნაპირებზე, კაპადოკიაში, ახლანდელი ბოლახქოის ადგილზე.

მაგრამ თავიდათავი ის არის, რომ აღმოჩენილი წერილობი-

თი ძეგლების მიხედვით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ხეთური ლიტერატურის, ხელოვნების, კანონმდებლობის, სარწმუნოების არსებითი ხასიათი. ირკვევა, რომ მეორე ათასეულში (ჩვენს წელთაღრიცხვამდის) ხეთური ტომები კულტურის მაღალ დონეზე მდგარან და გარკვეულ ეპოქებში მთელი მცირე აზიის პოლიტიკური საჭემაპყრობელნი ყოფილან. ხეთური კულტურა განიცდიდა მოსაზღვრე სახელმწიფოების კულტურათა ზეგავლენას და თავის მხრივაც ღრმა გავლენას ახდენდა ეგვიპტურ-ასირიულ-ბაბილონურ კულტურაზე. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ხეთური მწერლობის ერთი ნიშანდობლივი თვისება: მოღწეული ძეგლები ანონიმური კი არ არის, რაც მომიჯნავე ქვეყნების ლიტერატურას ახასიათებს, არამედ ყოველ ნაწარმოებს თავისი ავტორის სახელი უზის. საგულისხმოა, რომ მართო რიტუალურ-ცერემონიალურ ნაწარმოებთა ავტორები არ არიან მოხსენებული, დასახელებული არიან საერო ლიტერატურული ძეგლების შემოქმედნიც. ორიგინალურ თხზულებათა გვერდით მდიდრადაა წარმოდგენილი თარგმნითი ლიტერატურა. უმთავრესად თარგმნილია ბაბილონურიდან რიტუალური ტექსტები, თქმულებები და მითები, სამეფო ედიქტები. ქრონიკები, საბუთები და მისთანანი.

ხუროთმოძღვრების დარგში ყურადღებას იპყრობს მეფის რეზიდენცია — სატასტო ქალაქი ხატუსი (ბოლაშქოი). ეს გრანდიოზული ქალაქი თავისი კონსტრუქციით ბაბილონისებურია. შესანიშნავია გალავნის ერთ-ერთი კიშკრის მონოლითზე გამოქანდაკებული ლომი დაღრქენილი კბილებით და მრისხანე გამომეტყველებით. აქვე უნდა აღინიშნოს ომის ღმერთის გამოსახულება, ხეთური ხუროთმოძღვრების იშვიათი ნიმუში. რომელიც, ცნობილი ისტორიკოსის ედუარდ მაიერიის სიტყვით, ბერძნული ხელოვნების ერთგვარ პროტოტიპს წარმოადგენს. არაჩვეულებრივ შთაბეჭდილებას ტოვებს აგრეთვე სამხრეთის კიშკარი, რომელზედაც გამოსახულია ფრთოსანი სფინქსები. ეს მოტივი, საზღაპრო ცხოველები რომაა გამოქანდაკებული შესავალში, როგორც მცველი არსებანი, ასირიიდან მოდის (საერთოდ, კედლების შემკობა რელიეფების ფიქალებით ასირიული ხუროთმოძღვრების პრინციპია). მეტად საგუ-

ლისხმობა დედაქალაქიდან სამი კილომეტრის დაშორებით კლდის კედლებზე დაცული რელიეფები. ამ რელიეფებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ ხეთური სარწმუნოების გასაგებად: აქ მოცემულია ხეთების მთელი პანთეონი.

ნუთუ უკვალოდ გადაშენდნენ ხეთური ტომები, გარდასულ საუკუნეთა ეს ძღვევამოსილი ხალხი, რომელმაც დაარწია საკაცობრიო კულტურის პირველი აკვანი? რომელია თანამედროვე ერებში შთამომავალი ხეთებისა,—აი „წყვეული კითხვა“, რომელიც არაერთგზის ყოფილა ევროპელ მეცნიერთა შეხლა-შემოხლის საგანი.

ჯერ კიდევ ხეთოლოგიის ფუძემდებელმა, ბოლანჯოის აღმომჩენმა ვინკლერმა გამოთქვა აზრი, რომ ხეთების მემკვიდრეებად ქართველი ტომები უნდა დაესახოთო. „ჯერ კიდევ არ არის ნათელი, თუ რამდენად შემონახულია ქართულში ხეთური ენების ნაშთები, თუმცა ასეთი რამის ფიქრი სრულიად კანონიერიაო“, დაასკვნინდა დიდი ავტორიტეტი. ამის შემდგომ მეცნიერების ორი ბანაკი გამოიმუშავდა: ერთნი ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ ხეთები არიული, ე. ი. ინდოევროპული მოდგმის ხალხია, მეორენი ფიქრობენ, რომ ქართველები უნდა მივიჩნიოთ მცირე აზიის კულტურული ხალხების ნაშთებად.

პირველ ბანაკს ეკუთვნიან: ჰროზნი, კრეჩმერი, კნუდსონი, ბუგე და სხვ. მეორე ბანაკს წარმოგვიდგენენ მეცნიერები: ბორკი, ზომერი, მიხაკოწერეთელი, პიუსინგი, ბლაიხშტაინერი, კარსტი, ვაიდნერი და საბჭოთა მკვლევარები: ჭავახიშვილი, ჭანაშია, ახვლედიანი, შანიძე, ჩიქობავა, ინგორო-ყვა, გ. წერეთელი, თოფური, მელიქიშვილი, მარი, ბერძენიშვილი, სვანიძე და სხვ.

სახელგანთქმული ისტორიკოსი ედუარდ მაიერი ამბობს:

„კავკასიური რაიონები დასახლებულია მრავალრიცხოვანი ტომებით. რომელთა ეთნიკური ბუნება ჯერ კიდევ ნაკლებადაა გამოკვლეული. ეს ტომები ერთმანეთთან თითქოს არ არიან ნათესაურ კავშირში. ამათგან ყველაზე ცნობილი არიან იბერი-

ელები (აწინდელი ქართველები), რომელთაც მტკვრის ხეობა უჭირავთ. ექვს გარეშეა, რომ ეს ხალხები ძველ დროში ღრმად იყვნენ შეპყრილი მცირე აზიაში და სომხეთში. მათ უნდა მივთვალოთ მოსხები — მესხები (ასურული წყაროებით — მუშკაია, ბიბლიური — მეშხ) და ტობარენები (ბიბლ. — ტუბალ, ასურ. წარწ. — ტაბალი), რომლებსაც ხეთების სამეფოს დაცემის შემდეგ კაპადოკია ეპირათ და იქიდან ილაშქრებდნენ ტიგროსის მხარეებში“.

მეორე დიდი ავტორიტეტი ფრ. ჰომელი ამბობს:

„მცირე აზია ოდესღაც თითქმის მთლიანად დასახლებული იყო იმ ხალხებით, რომლებიც ხეთებთან ერთად შეადგენდნენ ერთ მონათესავე ეთნიკურ ჯგუფს. ხალხთა ამ ალაროდიულ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ: ა) ელამიტები და კასეები, ბ) ძველი სომხეთის მკვიდრნი (ნამდვილი ალაროდიელები), ე. ი. ურარტუს (ბიბლიით — არარატის) მკვიდრნი, რომელთა შთაშობაველოდაც უნდა ჩავთვალოთ ქართველები-მეგრელები-ლაზები-სვანები, გ) მცირე აზიის მკვიდრნი — არიელების შესევამდე თრაკიიდან, დ) ალბათ ესპანელი იბერები, რომელთა ნამსხვრევებსაც წარმოადგენენ ახლანდელი ბასკები, ე) აფრიკის ლიბიელები, რომლებიც ალბათ ესპანელი იბერების ნამსხვრევებს წარმოადგენენ“.

როგორც ვხედავთ, ევროპის გამოჩენილი მეცნიერები დასაშვებად მიიჩნევენ ქართველ ტომებთან ხეთების ნათესაობას. ამ ნათესაობის სასარგებლოდ ლაპარაკობენ: 1. არქეოლოგიური. 2. ისტორიული და 3. ენობრივი მონაცემები.

მატერიალური კულტურის დარგში დადასტურებულია არა ერთი და ორი საჯულისხმო პარალელი. მცირე აზიის სინამდვილისათვის დამახასიათებელია კლდეში დარბაზების, სამარხებისა და სხვათა გამოკვეთა. ასეთი ძეგლები საქართველოში ბლომად გვხვდება. ასეთია, მაგალითად, უფლისციხე, ვარძია და სხვ. კლდის სამარხები ხშირად გვხვდება მტკვრის, რიონის, ყვირილის და სხვა ხეობებში. ეს იმას მოწმობს, რომ საქართველოში მაღალ საფეხურზე მდგარა ლითონისა და რკინის კულტურა. აი რას ამბობენ ევროპის დიდი მეცნიერები: „ამიერკავკასიის ძველი მატერიალური კულტურის ობიექტების

გაცნობისას პირველ რიგში ყურადღებას იპყრობს ამ კულტურის სრულყოფილობა და მაღალი კულტურა“.

მეცნიერები მიუთითებენ მთელ რიგ ენობრივ შეხედრებზე.

კ ი პ ე რ ტ მ ა აღნიშნა, რომ მცირე აზიაში არის გეოგრაფიული სახელები, რომელთა ახსნა ბერძნული, ლათინური ანდა სხვა ინდოევროპული გრამატიკის საფუძველზე შეუძლებელია. ამ სახელების დაბოლოებებია, მაგალითად, დოს, ასა, ესე, ისა, ოსოს, სოს, ანდა, ენდა, ინდა, ონდა და სხვ. იგივე მეცნიერი დასძენს, რომ გეოგრაფიული სახელები ასეთი დაბოლოებებით ამიერკავკასიაში გვხვდებათ. ა. ს ვ ა ნ ი ძ ე მ ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ ის ა დაბოლოება ხშირია საქართველოში: ჭვარისა, დღნორისა, ლომისა... ხშირია ისი დაბოლოება: თბილისი, ქუთაისი, დმანისი, რუისი, ტირძნისი. რაც შეეხება ნდა — ნთა დაბოლოებას, ესეც ქართულ სინამდვილეშია დადასტურებული: მინდა, გურიანთა, ლაღვანთა, ბიჭვინთა, კვერთა, ლომსიანთა. მცირე აზიის ეტის, იტის დაბოლოებანი მონახულია ისეთ ქართულ გეოგრაფიულ სახელებში, როგორცაა იმერეთი, თიანეთი, კახეთი, ხვითი, ღვანკითი...

ა. ს ვ ა ნ ი ძ ე აღნიშნავს, რომ ქართულ კონსტრუქციას და მნიშვნელობას ააშკარავენ აგრეთვე მცირე აზიის მდინარეებისა და მთების სახელები. უდიდეს მდინარეს აზიაში გაღისი ეწოდება. ეს არისო ელინიზებული მეგრული სიტყვა გალი, რაც ნიშნავს ხეობას, მდინარეს, წყალს. ასეთივე წარმოშობისაა მცირე აზიის მეორე მდინარის სახელი — გალუს. ეს არის იგივე მეგრული სიტყვა გალი, ოღონდ ჭანური (ლაზური) დაბოლოებით. მესამე მდინარეს (ანკარის მახლობლად) ენგურ-ჩაი ეწოდება, ე. ი. ისეთივე სახელი, როგორც აქვს მდინარე ენგურს საქართველოში.

იმვე მკვლევარის აზრით, მცირე აზიაში ქართველი ტომების ხანგრძლივი ცხოვრების განსაკუთრებულ დამამტკაცებელ საბუთად უნდა ჩაითვალოს „ჯიკ“-ით და „ჯიხ“-ით დაბოლოებული გეოგრაფიული სახელების ფართოდ გავრცელება მცირე აზიაში. ჩვეულებრივ ეს სახელი, გერმანული „ბურგ“-ის და თურქული „კალე“-ს მსგავსად, დაერთვის კარგად გამაგრებულ

თავდასაცავ ადგილს. „ბურგი“-ც და „კალე“-ც ციხეს ნიშნავს. მეგრულად ჭიხა ციხეა, არმენჯიკ — სომეხთა ციხე, ოსმანჯიკ — ოსმალების ციხე.

ა. ს ვ ა ნ ი ძ ე ასახელებს მცირეაზიულ — ქართულ გეოგრაფიულ სახელთა ასეთ პარალელებს:

მ ც ი რ ე ა ზ ი ა :	ს ა ქ ა რ თ ე ე ლ ო :
ლორი (მდ. ლიკუსის სათავეებში)	ლორი (თბილისის რაიონში)
სორა	სორი (რაქაში)
ქუთაია (ფრიგიის ქალაქი)	ქუთაია (ქუთაისის ძვ. სახელწოდება)
განგრა	გაგრა
გორდიონ (ფრიგიაში)	გორდი (დასავლეთ საქართვე.)
მისტია	მესტია
თიანეთის	თიანეთი
ქობულათუს	ქობულეთი
კვარაჯიკ	კვარაჯიხე
ჯიკ-დაგ (ქანურ-მეგრ. ნიშნავს ციხეს, თურქულად — მთას)	ჯიხათა

მეცნიერის დაკვირვებით, ქართულ სიმღერებში გვხვდება მთელბ რიგი გაურკვეველი მნიშვნელობის სიტყვები, რომლებიც წინა აზიის ღმერთების სახელები იყო და ცნობილია ასურულ-ბაბილონური, ხეთური ან ბერძნული პანთეონიდან. ესენია: ნანა, ალალუ. არალუ, ია, ირირია, ეა, ლალე, ლილე, აი და სხვ.

ალულუ ანდა არალუ ბაბილონურად ნიშნავდა ქვეყანელს თუ ქვეყანელის სულს. ხეთურ პანთეონში მას ვხვდებით მნიშვნელობის აღუნიშნავადო, დასძენს ა. ს ვ ა ნ ი ძ ე. ალალუ ქართულ სიმღერებში გვხვდება ორ სხვა სიტყვასთან შეერთებით. ეს სიტყვებია ივრი და თარი („ივრი-ალალე“, „თარი-ალალე“). ივრი ბაბილონურად, კო მ ე ლ ი ს მიხედვით, ნიშნავს უფალს — ბატონს და, როგორც ს ვ ა ნ ი ძ ე ვარაუდობს, შეესაბამებოდა ხალდურ „ევრის“, რაც იმავე უფალს ნიშნავს. აჰ-

რიგად ქართული „ივრი-ალალე“ იქნება: „უფალო ალალე“. თარი სევანურად ნიშნავს მთავარს: „თარი-ალალე“, მაშასადამე, იქნება „მთავარი ალალე“.

ასევე აკავშირებენ იბერიულ-კავკასიურ ენებთან წინა აზია-შუამდინარეთის სხვა ენებს: ელამურს (პიუზინგი, ბორკი...), შუმერულს (წერეთელი, ბორკი, ტრომბეტი) და სხვ.

არნოლდ ჩიქობავა საესეებით სამართლიანად ამბობს, რომ „ერთია დებულების სისწორე იგრძნო და მეორე — დაამტკიცო ეს დებულება მკაცრი მეცნიერული წესით. ამისათვის კი აუცილებელია საფუძვლიანად იქნეს შესწავლილი თვით იბერიულ-კავკასიურ ენათა უალრესად რთული და შეტისშეტად ჰდიდარი სამყარო. კერძოდ. გაირკვეს ამ ენათა ისტორიული ურთიერთობა. ეს არ არის ადვილი საქმე. — განაგრძობს იგივე პეცნიერა. — ხშირად როცა აპენებში მსგავს მონღოლ ენებს ვხვდებით. ძნელი გადასაწყვეტია. საერთო ჰემეკვიდრებოს დიფერენციაციად უნდა მივიჩნიოთ იგი, თუ სხვადასხვა ენის დაახლოება-შერევის შედეგად დავსახოთ. და მაინც: რაც უფრო ახლოს ვეცნობით ამ ენათა ურთიერთობას, მით უფრო ცხადი ხდება, რომ სწორედ ეს საერთო, მსგავსი, მოვლენებია პირველადი მონაცემი. განსხვავებული მოვლენები კი წარმოშობილია ამ ენათა ხანგრძლივი დამოუკიდებელი ისტორიული განვითარების პროცესში. მეორე მხრივ, რაც უფრო შორს ვიხედებით ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენების ისტორიულ წარსულში. მით უფრო ხელშესახები ხდება ამ ენათა წარმოშობითი კავშირი წინა აზიისა და შუამდინარის ძველი ცივილიზაციის ენებთან (ურარტულთან. ჰურიტულთან, ბეთურთან, ელამურთან, შუმერულთან)“.

7. ქართული ენისა და კავკასიური ენების მონათესავეობის თეორია

კავკასიის ენათა სიმრავლე და ნაირნაირობა ჯერ კიდევ ძველ პერძნებსა და რომაელებს აკვირვებდათ და ამბობდნენ, კავკასია „ენათა მთა“ არისო.

მეცნიერები ამტკიცებენ. რომ ქართული ენა გენეტურად კავკასიურ ენებს უკავშირდება.

ცნობილი მეცნიერი ალფ. ტრომბეტი ამბობს:

„ჩვენ უნდა დავეთანხმოთ შუხარდტსა და სხვა მკვლევარებს იმაში, რომ კავკასიის მიწა-წყალზე თავმოყრილი არიან ხალხები, რომლებიც წინათ გავრცელებული ყოფილან გაცილებით უფრო დიდ ტერიტორიაზე და რომ ამ ხალხთა ნაწილი შეისრუტა სხვა ტომებმა“.

კავკასიურ ენათა შორის ერთადერთი ქართულია, რომელსაც მრავალსაუკუნოვანი მწიგნობრობა აქვს. ამავე დროს, ქართული ენა მთელ კავკასიაში საყოველთაო ენადაც ივარაუდებოდა.

ნიკო მარი ამბობს:

„კავკასიის მრავალრიცხოვან ენათა შორის, მათი საზოგადოებრივი მნიშვნელობის თვალსაზრისით, ზოგი ენა ტომობრივია. ზოგიც ეროვნული ენებია“; „ქართული დღევანდლამდე ტომობრივი კი არა, არამედ ეროვნული ენაა... ქართული საზოგადოდ კავკასიის საზოგადოებრივი ენაა, კავკასიის ტერიტორია მნიშვნელოვან ფართობზეა გავრცელებული, ისეთ ტომებსა და ერებს შორისაც კი, რომელნიც ტომობრივი წარმოშობილობით ანდა თავიანთი პრაქტიკული ყოფა-ცხოვრებით მათზე სრულიად შორს დგანან, ამასთანავე, სარწმუნოებისდა მიუხედავადაც, ქართულად ლაპარაკობს კავკასიის მთიანეთის სამხრეთი ფერდობების ოსთა მოსახლეობის დიდი ნაწილი, აფხაზთა ერის გარკვეული ფენები ისევე, როგორც საქართველოს საზღვრებში მობინადრე სომხებიც... აგრეთვე ლეკების ერთ ნაწილი, სახელდობრ, დიდოელნი და თურქებიც კი... წარსულთან შედარებით ქართულს, როგორც კავკასიის საერთაშორისო ენას, ზოგიერთი ადგილი (პოზიცია), რასაკვირველია, დაკარგული აქვს, მაგრამ, აზისდა მიუხედავად, ქართული ეროვნული ენა ამჟამადაც კავკასიის მცირერიცხოვანი საერთაშორისო ენათგანის ყველა თვისების მქონეა... კავკასიის საზომიან საერთაშორისობასთან ერთად ქართულ ეროვნულ ენას განსაკუთრებული დემოკრატიულობაც გააჩნია. ორივე ეს თვისება... უზარმაზარი კულტურული მუშაობის ნაყოფია.. ამ შემოქმედებაში

მონაწილეობას ქართველი ერის მართო ერთი ფენა, მართო ერთი ქართველი ტომი, მხოლოდ ქართველი ერი არ იღებდა. ქართული ენა ნაწილობრივ სინთეზიც არის კავკასიის კულტურული ცხოვრების, რომელიც ძველადაც ერთი საზოგადოებრივი ენის შექმნას ცდილობდა." (1922 წ.).

ივ. ჯავახიშვილი ნ. მარის ამ დებულების გამო აღნიშნავს: „აქ ყველაფერი ნ. მარისათვის ისეთი ჩვეულებრივი ნიჭითა და მჭევრმეტყველებით არის ნათქვამი, რომ არაფრის დამატება საჭირო არ არისო“ (1937 წ.).

ქართულ-კავკასიურ ენებს ნ. მარი უწოდებდა იაფეტურს, ფრ. კომელი — ალაროდუღს, ივ. ჯავახიშვილი — ქართულ-შარომატულს.

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით, თავდაპირველად ქართველური და ე. წ. კავკასიური ენები ერთი და იმავე ბუნებისა და უმჭიდროესად მონათესავე ენებია და მხოლოდ შემდგომში, დროთა ვიწარებაში, სხვადასხვა მიზეზის გამო დაშორებანიან ერთმანეთს და ხუთ დიდ მთავარ ენათა ჯგუფად ქცეულან. ესენია: ქართულ-ქართველური, სინდური, ლილლური, ლეგური და ალბანური ჯგუფები.

ამ ხუთი ენობრივი ჯგუფიდან ოთხი ჯგუფი — სინდურ-ლილლურ-ლეგურ-ალბანური ენები ძალიან ახლოს დგანან ერთმანეთთან და უპირისპირდებიან ქართველურ ენებს. ამიტომ საფიქრებელია, ძველად ამ ოთხი ჯგუფის წარმომადგენელ ჩრდილოეთ კავკასიურ ტომებს თავისი გამაერთიანებელი სახელი ექნებოდათ. მართლაც, ბერძენი ისტორიკოსი სტრაბონი მათ სარმატებს უწოდებს. ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობს, რომ ეს სახელწოდება შედგება სიტყვებისაგან საური და მატ-სავარაუდოა, მატენას ანუ ტომს ნიშნავს. საური ჩრდ. კავკასიის თემის და სახელმწიფოს სახელწოდებაა. ქართული საისტორიო წყაროები ამ სახელმწიფოს შაურს უწოდებს (საურრო — შაურო). ეტყობა, ეს სახელი რაღაც ზოგადი თვისების მატარებელია. ამრიგად, საურომატების (ანუ სარმატების) სახელი ადგილობრივი სახელი ყოფილა და შაროელთა ენის აღმნიშვნელია. ამ მოსაზრებათა გამო, ივანე ჯავახიშვილის აზრით, უფლებაცა გვაქვს და უფრო მიზან-

შეწონილიც იქნება, რომ სინდურ-ლილურ-ლეგურ-ალბანურ ენათა საერთო სახელად ისევ ძველივე ზოგადი შარომატების (ანუ საურომატების) სახელი შემოვიღოთ. მაშ, ერთი მხრით, გვქონია შარომატული ენები და, მეორე მხრით, ქართველური ენები, რომლებსაც, როგორც ითქვა, უხსოვარ დროს (ე. ი. თავდაპირველად) საერთო ბუნება და ნათესაობა ჰქონიათ და შეადეგ დაცილებულან ერთმანეთს.

საუკუნეთა განმავლობაში მომხდარა ცვლილება იმდენად არსებითი, დიდი და ფართო ყოფილა. რომ. თავდაპირველი ნათესაობისდა მიუხედავად, ამ დაშორების პროცესს ეს მონათესავე ენები ერთმანეთისაგან ისე დაუშორებია, ენათა დამოუკიდებელ, გარეგნულად უცხო ჯგუფებადაც კი უქცევია.

რაკი ლაპარაკია ზემოხსენებული ტომების უძველეს ენობრივ ნათესაობაზე, ბუნებრივია, ქართველთა და შაროელთა (ე. ი. სინდ-ლილვ-ლეგ-ალბანელების) შორეული წინაპრები ყოფილან ღვიძლი, მოძმე ტომები. თავდაპირველად მათ ერთი ენაც უნდა ჰქონოდათ.

თავდაპირველად საერთო და შემდეგ მონათესავე ენის გარდა, მათ გარკვეულ ხანამდე კულტურაც საერთო ჰქონიათ.

ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით, ქართველ-სინდ-ლილვ-ლეგ-ალბანელთა თავდაპირველი ნათესაობა მარტო ენობრივი ანალიზით კი არ მტკიცდება, არამედ უძველესი ისტორიულ-გეოგრაფიული და ეთნოლოგიური მონაცემებითაც.

შველევარი ამბობს: მრავალგვარმა სხვადასხვა გარემოებამ რომ ეს მოძმე ერები და ტომები ერთმანეთს დააშორა, ეკონომიურმა, პოლიტიკურმა და კულტურულმა ფაქტორებმა ისინი ხუთ დიდ ერთეულად აქცია. ენის საერთო თვისებათა მიხედვით, ამათგან, — განაგრძობს ივ. ჯავახიშვილი, — ყველაზე მკაფიოდ გამოყოფილია ქართველთა ერთეული.

როდის უნდა მომხდარიყო კავკასიურ ენებში მნიშვნელოვანი შინაგანი ცვლილება-დიფერენციაცია, ქართველური ენების მკაფიოდ გამოყოფა და განცალკევება?

ამ კითხვაზე კონკრეტული პასუხის გაცემა ძნელია. ცვლილება უხსოვარ დროს უნდა მომხდარიყო, თითქმის ჯერ კიდევ

იმ ხანამდე, სანამ ქართველური ტომების უკანასკნელი ტალღა ამიერკავკასიაში საბოლოოდ დამკვიდრდებოდაო, გვეუბნება სახელოვანი მეცნიერი.

ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი დასძენს, რომ ისევე როგორც ენის აღნაგობაში მომხდარმა ღრმა ცვლილებამ და სხვა ფაქტორებმა ქართულ-ქართველური გამოჰყო, ამავე მიზეზითა და გზით სინდურ-ლილდურ-ლეგურ-ალბანური ენოვანი ერთეულებიც ჩამოინაკვთა.

ა რ ნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ამბობს:

„ქართველურ და კავკასიურ ენათა წარსულში გახედვა გვარწმუნებს, რომ მსგავსებაა პირველადი, სხვაობა კი მეორეულია: რ ა ც უ ფ რ ო ა ხ ლ ო ს ვ ე ც ნ ო ბ ი თ გ ა ნ ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს წ ი ნ ა ს ა ფ ე ხ უ რ ე ბ ს, მ ი თ უ ფ რ ო მ ე ტ ი ა ს ი ა ხ ლ ო ვ ე“. ეს არის სწორი დასკვნა თანამედროვე მეცნიერებისა.

საბჭოთა ენათმეცნიერება უარყოფს ქართული ენის გენეტიურ დაკავშირებას ინდოევროპულ, სემიტურ. თურანულ ენებთან. ეს ცდები ძველი მეცნიერებისა არ დაადასტურა ჩაღრმავებულმა და მართალმა კვლევა-ძიებამ.

ქართველმა მეცნიერებმა მიიღეს დასკვნა, რომ არსებობს ი ბ ე რ ი უ ლ - კ ა ვ კ ა ს ი უ რ ე ნ ა თ ა ო ჟ ა ხ ი.

„იბერიულ-კავკასიური ენები — მონათესავე ენების წყებაა კავკასიაში; ამჟამად ეს ენები --- ბასურის გარდა — მხოლოდ კავკასიაში გვხვდება, ისტორიულად კი ხეთურ-იბერიულ ენათა ოჯახის გადმონაშთს წარმოადგენენ“ (ჩიქობავა). იბერიულ-კავკასიური ენები ამჟამად შემონახულია კავკასიაში და წარმოგვიდგებიან როგორც ცოცხალი წარმომადგენლები იმ ხეთურ-იბერიული ენების დიდი ჯგუფისა, რომლებიც არ ენათესაებიან არც ინდოევროპულ, არც სემიტურ და არც თურანულ (თურქულ-თათრულ) ენებს. ეს ენები გავრცელებული იყვნენ წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის ტერიტორიებზე ჯერ კიდევ მანამდის, ვიდრე იქ გაჩნდებოდნენ სემიტური, ინდოევროპული და თურანული მოდგმის ხალხები.

როგორც ვიცით, იბერიულ-კავკასიური ენები შედგება

ოთხი ჯგუფისაგან. ეს ჯგუფებია: 1. ქართველური ანუ იბერიული, 2. აფხაზურ-ადიღეური, 3. ქისტურ-ბაცბური, 4. დაღესტნური.

ამით შეიძლება დავამთავროთ ქართული ენის მონათესავეობის თეორიათა განხილვა.

ს ა რ ი ე ზ ი

ავტორისაგან 3
როგორ წარმოიშვა ენა 4
სიტყვის ცხოვრება 14
სიტყვის სესხება 37
ხატოვანი სიტყვები 76
საერთაშორისო სიტყვები 82
მსოფლიოს ენები 97
როგორ წარმოიშვა დამწერლობა 117
როგორ წარმოიშვა ქართული ანბანი 142
ქართული ენის განშტოებები 156
ქართულის მონათესავე ენები მსოფლიოში 176

Шота Варламович
Дзидзигури

Литературно-художественные беседы
(На грузинском языке)

Художник Ш. Пнорд.с
Детиздат Грузинской ССР

„П а к л დ უ ლ ი“
Т ბ ი ლ ის ი
1960

რედაქტორი ნ. ლორთქიფანიძე
მხატვარი შ. ნიორაძე
მხატვ. რედაქტორი გ. დიკი
ტექნიკური რედაქტორი შ. ლოლობერიძე
კორექტორი მ. მთვრალაშვილი

გადაეცა წარმოებას 11/II-60 წ.
ხელმოწერილია დასაბუქდად 14/VII-60 ანაწყოები;
ზომა 5 $\frac{1}{2}$ ×9 ქალაღის ზომა 84×108 $\frac{1}{32}$
ნაბეჭდი თაბახი 13. სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 9,35, უე 03054, ტირაჟი 3.000; შეკვ. № 271
ფასი 7 მან.

საქ. სსრ კულტურის სამინისტროს
მთავარბოლიგრაფგამომცემლობის 1-ლი სტამბა.
თბილისი, ორჭონიკიძის ქ., № 50.

1-я типография Главнополиграфиздата
Министерства культуры Грузинской ССР
Тбилиси, ул. Орджоникидзе, № 50